

Azərbaycan dili 4

dövlət dili

DƏRSLİK

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Musiqisi *Üzeyir Hacıbəylinin,*
sözləri *Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV

AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

RAFİQ İSMAYILOV, ÜLKƏR NURULLAYEVA, REYHAN HƏBİBLİ

Ümumi təhsil müəssisələrinin **4**-cü sinifləri üçün

AZƏRBAYCAN DİLİ *(dövlət dili)*

fənni üzrə

DƏRSLİK

©Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

**Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)**

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
lisensiyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az
saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən
sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtləri ilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi trm@arti.edu.az və
derslik@edu.gov.az elektron ünvanlarına göndərməyiniz
xahiş olunur. Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür
edirik!

1

Fərd və toplum

fəsil ①	Mərhəmət	8-12
fəsil ②	Xeyirxahlıq	13-17
fəsil ③	Ünsiyyət	18-21
Ümumiləşdirici təkrar		22

2

Yüz min "niyə?"

fəsil ①	Niyə mütaliə etməliyik?	24-28
fəsil ②	İlanlar haqqında bilmədiklərimiz	29-33
fəsil ③	Qaranquşlar necə yuva qurur?	34-37
Ümumiləşdirici təkrar		38

3

İdman və idmançılar

fəsil ①	Oyunlar və qaydalar	40-44
fəsil ②	İradənin gücü	45-49
fəsil ③	Çempionlar	50-55
Ümumiləşdirici təkrar		56

4

Təkərdən avtomobilə

fəsil ①	Təkərin tarixi	58-61
fəsil ②	İki təkər üstə hərəkət	62-67
fəsil ③	Avtomobil dünyası	68-73
Ümumiləşdirici təkrar		74

5

Təbiətin sirləri

fəsil ①	İnsan və təbiət	76-79
fəsil ②	Hər canlının öz taleyi var	80-85
fəsil ③	Memar canlılar	86-91
Ümumiləşdirici təkrar		92

6

Tarixdə iz qoyan qadınlar

fəsil ①	Ot kökü üstə bitər	94-98
fəsil ②	İlkə imza atan qadın	99-102
fəsil ③	Təhsil fədaisi	103-107
4-cü sinif üzrə ümumiləşdirici təkrar		108-109
Terminlərin izahı		110-111

Kitabınızla tanış olun

Söz mücrüsü

Sizi oxuduğunuz mətndəki yeni sözlərlə tanış edir.

1. Deyin: pələntəyə gələn qorxu
• Deyin: pələntəyə gələn qorxu, bax! İstifadə etmə! Həqiqətən qorxu kəmərləyə verilir.
• Deyin: qorxu 5 dəfə deyiləndən sonra, 10 dəfədən sonra deyil.

2. Deyin: qorxu 5 dəfə deyiləndən sonra, 10 dəfədən sonra deyil.

Söz ehtiyatı

Mətdəki yeni sözlərlə bağlı tapşırıqlar verilir.

Söz ehtiyatı

3. Sözlərlə izahları uyğunlaşdırın.
1. bənd	a. kiçik göl, gölmaça
2. nohur	b. axar suyun qabağını almaq üçün çəkilən sədd.
3. səmt	c. yeraltı yol, tunel.
4. lağım	ç. tərəf, yön, istiqamət

Nə anladın?

Oxuduğunuz mətnlə bağlı suallar verilir.

Nə anladın?

4. Sahildəki ağacları kəsərək qunduzlar nə üçün küləyin səmtini təyin edirlər?
5. Nə üçün qunduz yuvasında temperatur az dəyişir?

Düşün və cavab ver

Suallara cavab verməklə mətdəki obrazlara və hadisələrə münasibət bildirirsiniz.

Düşün və cavab ver

6. Şəkillərdə qunduzun dişlərinə, quyruğuna, əl, ayaq quruluşuna diqqət yetirin. Bunları qunduzun həyat tərzi ilə əlaqələndirin.

Danışma

Müxtəlif mövzular üzrə danışmaq üçün tapşırıqlar verilir.

Danışma

7. Şəkillərdən istifadə edərək təbiətin mühafizəsi mövzusunda danışın.

Yazı

Müxtəlif mövzularda esse, məktub və s. mətnlər yazmaq tapşırılır.

Yazı

8. Ana Təbiətin xahişini bütün insanlara çatdırmaq üçün məktub yazın.

Dinləmə

Mətnləri dinləyir və həmin mətnlərlə bağlı tapşırıqlar yerinə yetirirsiniz.

Dinləmə

- 2.1 Müəllimin oxuduğu "Həzır yuva" mətnini dinləyin. Mətnə əsasən cümlələri tamamlayın.
1. Qaranquşlar yuvalarını əl çatmayan yerdə qururlar, çünki ...
 2. Qaranquşlar sərgələyə hücum çəkib dimdiklədilər, çünki ...
 3. Mən çubuqla sərgələri qovurdum, çünki ...

Bunları bilməliyəm

Yazıda əməl olunması tələb edilən qaydalar öyrədilir. Həmin qaydaları tətbiq etmək üçün tapşırıqlar verilir.

1. Deyin: pələntəyə gələn qorxu
2. Deyin: qorxu 5 dəfə deyiləndən sonra, 10 dəfədən sonra deyil.

3. Sözlərlə izahları uyğunlaşdırın.

4. Sahildəki ağacları kəsərək qunduzlar nə üçün küləyin səmtini təyin edirlər?
5. Nə üçün qunduz yuvasında temperatur az dəyişir?

6. Şəkillərdə qunduzun dişlərinə, quyruğuna, əl, ayaq quruluşuna diqqət yetirin. Bunları qunduzun həyat tərzi ilə əlaqələndirin.

7. Şəkillərdən istifadə edərək təbiətin mühafizəsi mövzusunda danışın.

8. Ana Təbiətin xahişini bütün insanlara çatdırmaq üçün məktub yazın.

9. Müəllimin oxuduğu "Həzır yuva" mətnini dinləyin. Mətnə əsasən cümlələri tamamlayın.

10. Yazıda əməl olunması tələb edilən qaydalar öyrədilir. Həmin qaydaları tətbiq etmək üçün tapşırıqlar verilir.

1

Fərd və toplum

1. İnsan hansı davranışları ilə cəmiyyətə faydalı ola bilər?
2. Sizcə, hansı xüsusiyyətlər cəmiyyətdə insana hörmət qazandırır?
3. Cəmiyyət – məktəb, ailə, dostlar insan xarakterinin formalaşmasına necə təsir göstərir?

11

Nə üçün insanlar bir-birinə yardım etməlidirlər? Siz çətin anlarda kimlərə kömək etmişsiniz?

FUTBOL TOPU

Dərs ilinin birinci günü idi. Yay tətili dövründə Adilgilin məktəbi tam təmir olunmuşdu. Ağappaq divarlar, tünd-yaşıl yazı lövhəsi, rəngli plakatlar, təzə rahat partalar adamda oxumaq, çalışmaq həvəsi oyadırdı.

Lakin 4-cü sinifdə oxuyan oğlanları daha çox başqa şey maraqlandırırırdı. Onlar gözlərini pəncərədən çəkmirdilər. Sinfin pəncərələri futbol meydançasına açılırdı. Meydança isə gəl-gəl deyirdi. İndi onun yamyaşıl ot örtüyü vardı. Qapıların dirəkləri rənglənmiş, yeni tor çəkilmişdi. Meydançanın kənarları, hətta cərimə meydançası da ağ rənglə xətlənmişdi.

Sinfin başqa oğlanları kimi, Adilin də gözü pəncərədə idi. Hamı bu gözəl meydançada futbol oynayacağı anı böyük səbirsizliklə gözləyirdi.

Tənəffüs zamanı uşaqlar pəncərənin qarşısına yığışdılar.

- Gördünüz, əsl futbol meydançasıdır.
- Xətləri görürsən, necə aydındır?! Daha aut olanda heç kim mübahisə etməyəcək.
- Hətta penaltinin yeri də işarə olunub. Daha ayaqla on bir metr ölçməyəcəyik.

Uşaqlar qərara aldılar ki, dərstdən sonra gedib evdə nahar etsinlər, futbol oynamaq üçün valideynlərindən icazə alıb meydançaya yığışsınlar. Bu vaxt Ramiz dilləndi:

– Amma belə meydançada köhnə topla oynamaq düzgün olmaz. Bəlkə, pul yığaq, təzə top alaq?

Hamı razılaşdı. Doğrudur, bəziləri qoğal, buterbrod pulundan imtina etməli oldu. Amma nə etmək olar, belə bir meydançada futbol oynamaq həvəsi çox güclü idi. Xırda pulla olsa da, düz on manat yığıldı. Bu isə yaxşı top almaq üçün kifayət idi. Pulu Adilə verib top almağı ona etibar etdilər. Qərara gəldilər ki, axşam saat beşdə meydançanın yanında yığışsınlar.

Adil evə gəlib nahar etdi. Sonra ev tapşırıqlarını yerinə yetirdi. O, tez-tez atasının dünən bağışladığı saata baxırdı. Atasını bu saati Adilə verəndə demişdi:

– Sən artıq böyük oğlansan. Vaxtını planlaşdırmağı, rejimlə yaşamağı bacarmalısan. Ona görə də bu saati sənə hədiyyə edirəm.

Saat beşin yarısında Adil idman paltarını geyinib evdən çıxdı. O, yolboyu necə futbol oynayacağını düşünürdü: “Görəsən, hücumçu olsam, yaxşıdır, yoxsa müdafiəçi? Əşi, nə fərqi var, təki qapıçı olmayım”.

İdman malları mağazası Adilgilin evinin yanında, beşmərtəbəli binanın altında yerləşirdi. Mağazaya bitişik böyük bir aptek də var idi. Adil vitrindəki futbol toplarına nəzər saldı. Sarı-mavi rəngli top çox xoşuna gəldi. Fikirləşdi ki, pul çatsa, elə bu topu alsın. Bu vaxt o, aptekin qabağında bir qızın divara söykənib ağladığını gördü. Qız çox balaca idi. Birinci sinif şagirdinə oxşayırdı.

Adil qıza yaxınlaşıb soruşdu:

– Sənə nə olub, niyə ağlayırsan? Azmısan, ya səni incidiblər?

Qız burnunu çəkib başını buladı:

– Yox, azmamışam, məni heç kim incitməyib.

Mən... mən... anamın dərmanını salıb sındırmışam.

Uşaq yerdəki şüşə qırıntılarını göstərib bərkədən hönkürdü:

– Mən şüşəni bərk-bərk tutmuşdum, ancaq o, əlimdən sürüşüb düşdü.

– Deməli, anan xəstədir?

– Hə. Həkim gəldi, bir kağızın üstünə nə isə yazdı.

Anam həmin kağızı, bir də on manat pul verdi ki, aptekdən dərman alım.

Adil ovcundakı pullara, bir də vitrindəki sarı-mavi topa baxdı. Aptekə daxil olub satıcıya yaxınlaşdı.

Əlindəki pulları piştaxtanın üzərinə qoyub dedi:

– Xahiş edirəm, bu uşağa verdiyiniz dərmandan birini də verin.

Adil dərmanı alıb qıza verdi. Bərk-bərk tapşırdı:

– Bax, əlindən salma ha!

Uşaq uzaqlaşdıqdan sonra Adil saatına baxdı. Saat beş tamam idi...

Söz mücrüsü

- dövr • təmir • dirək
- imtina etmək • hönkürmək
- kifayət • etibar etmək
- müdafiəçi • aut • azmaq
- piştaxta

*İlham Ağayevin “Dərman”
hekayəsi əsasında yazılmışdır.*

Söz ehtiyatı

- 2** İzahlara əsasən “müdafiəçi” və “qapıçı” sözlərinin mənasını təxmin edib cədvəli tamamlayın. Daha sonra təxminlərinizi lüğət vasitəsilə yoxlayın.

söz	sualı	izahı
<i>hücum</i>	<i>nə?</i>	<i>İdman oyununda xal qazanmaq üçün oyunçunun irəliyə doğru hərəkəti</i>
<i>hücumçu</i>	<i>kim?</i>	<i>Yarış zamanı irəliyə doğru hərəkət edən oyunçu</i>
<i>müdafiə</i>	<i>nə?</i>	<i>bəzi idman oyunlarında meydanın müəyyən sahəsini qoruma</i>
<i>müdafiəçi</i>		
<i>qapı</i>	<i>nə?</i>	<i>bəzi idman oyunlarında topu keçirmək üçün yer</i>
<i>qapıçı</i>		

- 3** Nöqtələrin yerinə “Söz mücrüsü”ndən uyğun gələn sözləri əlavə edərək cümlələri tamamlayın.

1. Cəfər baba nəvələrinə , onların yalan danışmadığına inanırdı.
2. Səid hücumçu olmaq istəyirdi, ona görə də qapıda dayanmaqdan
3. Satıcı çörək paketini və pulun qalığını üstünə qoydu.

Nə anladın?

- 4** Mətnə hansı suala cavab yoxdur?

- A Hadisələr nə vaxt baş vermişdi?
- B Sınıfdə neçə şagird var idi?
- C Yeni futbol topu almaq fikrini kim söylədi?
- Ç Top almağı kimə tapşırdılar?
- D Adil kimə kömək etdi?

- 5** Cümlələri mətnin məzmununa əsasən tamamlayın.

1. Sınıfın oğlanları gözlərini pəncərədən çəkmirdilər, çünki ...
2. Oğlanlar yeni futbol topu almaq istədilər, ona görə də ...
3. Balaca qız hönkürüb ağlayırdı, çünki ...

2 1 Hadisələrin ardıcılığını müəyyən edərək “Futbol topu” mətninin qısa məzmununu danışın.

- A Adil dərman alıb uşağa verdi.
- B Sinfin oğlanları dərstdən sonra futbol oynamağı planlaşdırdılar.
- C Top almağı Adilə etibar etdilər.
- Ç Adil mağazanın yanında balaca qızla rastlaşdı.
- D Yeni futbol topu almaq üçün pul topladılar.
- E Adil idman malları mağazasına yollandı.

Düşün və cavab ver

2 Sizcə, “Futbol topu” mətninin baş qəhrəmanı kimdir? Fikrinizi əsaslandırın.

3 Sizcə, nə üçün mətnin sonunda saatin beş olduğu vurğulanır?

4 Mətnə hansı epizodlar Adilə aid aşağıdakı xüsusiyyətləri əks etdirir?

həssas mərhəmətli

5 **Müzakirə.** Adilin futbol topu üçün yığılmış pulu başqa məqsədlə xərcləməyə haqqı var idimi?

- A Haqqı var idi.
- B Haqqı yox idi.

6 Sizcə, bu mətni bitmiş hesab etmək olarmı? Mətni davam etdirmək üçün plan tutun.

Yazı

7 Adilə məktub yazın. Onun hərəkətlərinə münasibət bildirin.

Təlimat

Unutmayın, şəxsən tanış olmadığınız adama məktub yazarkən əvvəlcə özünüzü təqdim etməlisiniz. Daha sonra məktubunuzun məqsədi haqqında məlumat verməlisiniz.

3.1 Sözlərdə nöqtələrin yerinə uyğun gələn hərfləri müəyyən edin.

qəhr ... man (ə, yoxsa a)

müdr ... k (ü, yoxsa i)

Bunları bilməliyək

SÖZLƏRDƏ BƏZİ SAİTLƏRİN YAZILIŞI

Sözlərdə bəzi saıtlərin yazılışına diqqət etmək lazımdır.

Düzgün	Yanlış
pəhləvan	pəhlivan

Düzgün	Yanlış
ümid	ümüd

2 Nöqtələrin yerinə uyğun hərfləri yazmaqla sözləri köçürün.

üf...q (i,ü)
müxb...r (i,ü)
müd...r (i,ü)

nəq...rat (ə,a)
həş...rat (ə,a)
həy...can (ə,a)

münb...t (i,ü)
ülv... (i,ü)
müh...t (i,ü)

3 Hansı cümlədəki fərqləndirilmiş söz düzgün yazılmışdır?

1. Məleykə **rəsim** albomunu nənəsinə göstərdi.
2. Bu gün məktəbimizdə **rəsm** sərgisi keçirildi.

Bunları bilməliyək

BİRHECALI, YOXSA İKİHECALI SÖZ

Bəzi sözlərin sonunda iki samit yanaşı gələndə onların yazılışı və deyilişi fərqlənir. Belə sözlərin yazılışına diqqət etmək lazımdır.

Düzgün	Yanlış
üzr	üzür

4 Fərqləndirilmiş sözlərin mənasını və düzgün yazılışını müəyyən edərək cümlələri köçürün.

1. Ölkəni ədalətli **hökümdar** idarə edirdi.
2. Nərmən şahmat dərənəyinə **üzüv** olmuşdu.
3. Bu gün əməksevərlik mövzusunda **mətin** oxuduq.
4. Bu, Samirin həyatında ən xoşbəxt **dövür** idi.

5 Sözü izahını oxuyun. Hansı cümlədə fərqləndirilmiş söz düzgün yazılmışdır?

1. əmr – göstəriş, hökm
2. əmir – ölkənin başçısı; hökmdar

A **əmir** Teymur şairi sarayına dəvət etdi.

B Hökmdar qoşununa **əmir** etdi.

1 1 Dostunuz varmı? Hansı xüsusiyyətlərinə görə onunla dostluq edirsiniz?

TƏNHA QU QUŞU

Böyük bir gölün qırağındakı qamışlıqda üç qaz yaşayırdı. Onlar çox mehriban dost idilər. Heç vaxt bir-birini incitməzdilər. Həmişə bir yerdə olardılar. Günlərinin çox hissəsini ya üzməklə, ya da uçmaqla keçirirdilər. Bir gün qazlar göldə üzən Qu quşu ilə rastlaşdılar. Quşun gözəlliyinə valeh oldular. Onun bəmbəyaz tükləri dostları heyran elədi. Onlar bu gözəl quşla tanış olmaq üçün ona yaxınlaşdılar.

– Necə də gözəldir! – deyər dostlardan biri heyranlıqla ucadan dilləndi.

Qu quşu özünü eşitməzliyə vurdu. Sonra saymazyana oradan uzaqlaşdı. Onun bu hərəkəti dostların qəlbinə toxunsa da, heç nə demədilər.

Söz mücrüsü

- qamışlıq • valeh olmaq
- bəmbəyaz • saymazyana
- qəlbə toxunmaq • acıdır
- cəhd etmək • təkəbbürlü

Aradan xeyli vaxt keçdi. Tənha Qu quşunun davranışında heç nə dəyişmədi. O, yenə göldə tək-tənha üzür, heç kimlə bir kəlmə də olsa danışmırdı. Dostlar onu öz dəstələrinə qoşmaq üçün daha bir cəhd etdilər. Onlar Qu quşuna yaxınlaşıb soruşdular:

– Bu gün gəzintiye çıxacağıq. Bizimlə getmək istəyirsənmi?

– Yox, istəmirəm! Sizin kobud səsiniz var. Lələkləriniz də çirklidir.

Gözəl bir quşun belə acıdır olması qəribə idi.

Qış gəlmişdi. Gölün suyu çox soyuq idi. Donmamaq üçün tez-tez hərəkət etmək lazım idi.

Buna görə çox vaxt dostlar səmada olurdular. Bir gün uzun uçuşdan sonra gölə qayıtdılar.

Axşam düşəndə bir-birinə sığınb yatdılar. Səhər açılarda dəhşətli bir mənzərə ilə qarşılaşdılar.

Tənha Qu quşu soyuqdan heykəl kimi hərəkətsiz qalmışdı. Gözlərini açə bilmirdi. Dostlar tez ona kömək etdilər. Qu quşunu aralarına alaraq qaçmağa başladılar. Qaçdıqca dostların nəfəsi onu isidirdi.

Tənha Qu quşu gözlərini açdı, sonra qanadlarını hərəkət etdirdi. O, təəccüblə soruşdu:

– Mənə nə olmuşdu?

– Deyəsən, günlərcə hərəkət etməmişən. Səni tapmasaydıq, dona bilərdin. Əgər sən də dostun olsaydı, bu vəziyyətə düşməzdin.

Tənha Qu quşu bu sözləri eşidib utandı. Dostlardan təkəbbürlü hərəkətlərinə görə üzr istədi. Bu hadisə ona yaxşı dərs oldu. Ona görə də qazlarla dost olmağı qərara aldı. O gündən Qu quşu qazlarla birlikdə mehriban yaşamağa başladı.

Söz ehtiyatı

2 Fərqləndirilmiş sözləri “Söz mücrüsü”ndən uyğun gələn sözlərlə əvəz edin.

1. Dostunun sözləri Sonanın **ürəyini sındırmışdı**.
2. Səidin rəngi qorxudan **ağappaq** olmuşdu.
3. O, **lovğa**, heç kəsi bəyənməyən, özündənrazı adamdır.
4. Musa bütün işlərdə birinci olmağa **çalışırdı**.
5. Balaca rəssamın əsərlərinə **heyran olmuşdum**.

Nə anladın?

3 “Tənha Qu quşu” mətnini plan əsasında nəql edin.

1. Qazların dostluq təklifi və Qu quşunun lovğa cavabı.
2. Qu quşunun donması.
3. Qazların köməyi.
4. Qu quşunun peşman olması

Düşün və cavab ver

- 4 Verilmiş xüsusiyyətlərin hansı obraza aid olduğunu müəyyənləşdirin. Mətdən uyğun epizodları danışmaqla fikrinizi əsaslandırın.

mehriban, lovğa, istiqanlı, acıdil, şirindil, kobud, qayğıkeş

- 5 “Qu quşu özünü eşitməzliyə vurdu. Sonra saymazyana oradan uzaqlaşdı” cümlələri baş qəhrəmanın hansı xarakterindən xəbər verir?

- 6 “Tənha Qu quşu” mətninə əsasən cədvəli tamamlayın.

Mövzu	Məzmun	İdeya

- 7 Qu quşuna hansı məsləhətləri verərdiniz? Məktub yazın və münasibətinizi bildirin.

Məsləhət üçün aşağıdakı cümlələrdən istifadə edə bilərsiniz:

1. Kobudluq insanları uzaqlaşdırır.
2. Güzəlliyinlə oynamaq, daxili xüsusiyyətlərin gözəl olması daha vacibdir.
3. Lovğalanma, çünki lovğa insanın dostu olmaz.

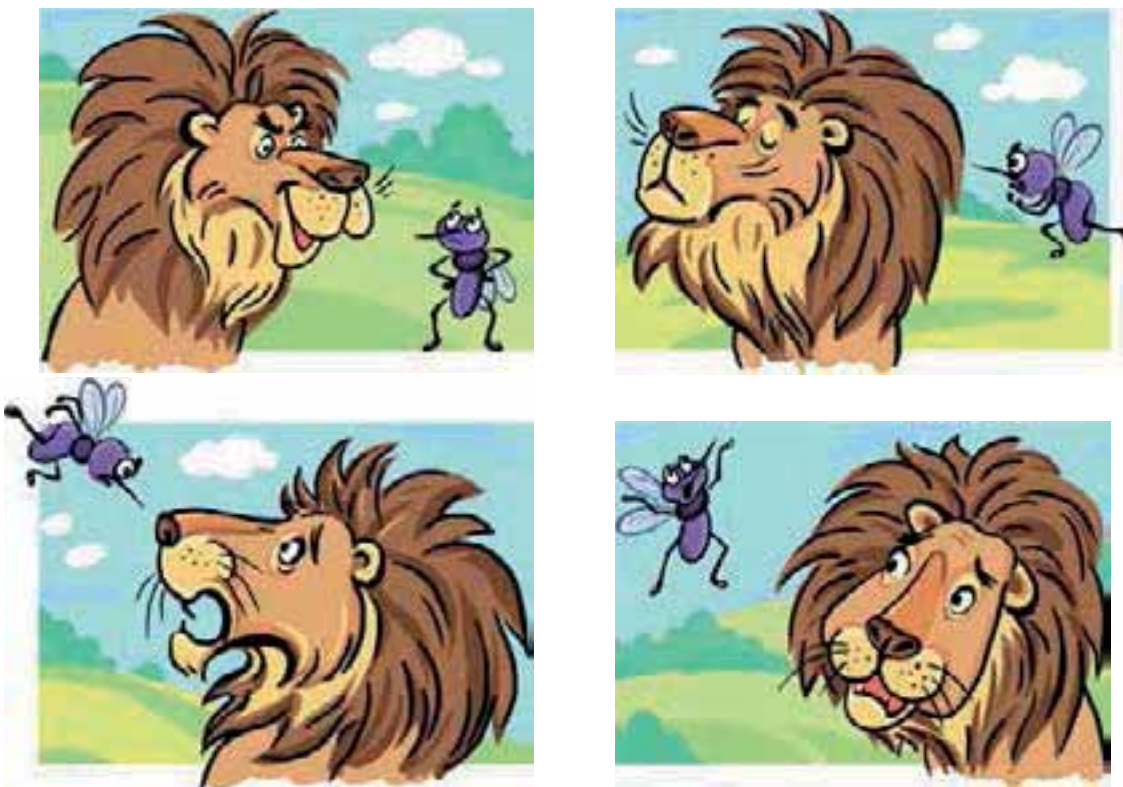
- 2 1 Sizcə, “Tənha Qu quşu” təmsilində özündənrazı, lovğa obrazı yaratmaq üçün niyə məhz Qu quşu seçilib?
Əgər aşağıdakı mövzularda mətn yazsaydınız, hansı obrazları baş qəhrəman seçərdiniz? Oxuduğunuz mətnlərdən nümunələr söyləməklə fikrinizi əsaslandırın.

1. Hiyləgərlik
2. Kobudluq
3. Tənbəllik

2

- 2 Cədvəldəki məlumatlardan və şəkillərdən istifadə edərək “Lovğa Aslan” adlı mətn qurub yazın.

Mətnin mövzusu	Mətnin məzmunu	Mətnin ideyası
• Lovğalıq • Kobudluq	• Aslanın Ağcaqanadı təhqir etməsi • Aslanın lovğalanması • Ağcaqanadın hücumu • Aslanın təslim olması	• Öz gücünə çox güvənib gücsüzlərə gülmə, zəifləri incitmə!

- 3 Müəllimin oxuduğu “Aslan və Ağcaqanad” mətnini dinləyin. Yazdığınız mətnlə müqayisə edin.

1. Hansı epizodlar oxşardır?
2. Hansı epizodlar fərqlidir?
3. Hansı obrazlar iştirak edir?
4. Mətnin müəllifi oxucuya hansı fikri çatdırmaq istəyir?

- 4 Sizcə, müəllif hansı xüsusiyyətinə görə məhz ağcaqanad və aslanı baş qəhrəman seçib? Aslan və ağcaqanad haqqında bilgilərinizə və mətnə əsasən, fikrinizi əsaslandırın.

Yazı

3-1

Sözlərdə nöqtələrin yerinə uyğun gələn hərfləri müəyyən edin.

1. Tə...arə (y, yoxsa yy) çox alçaqdan uçurdu.
2. Biz söz ehti...atına (y, yoxsa yy) aid tapşırıqları yerinə yetirdik.

Bunları bilməliyik

Y, YOXSА YV

Dilimizdə bəzi sözlər bir y, bəziləri isə qoşa yy ilə yazılır. Belə sözlərin yazılışına diqqət etmək lazımdır.

y	yy
ehtiyac	hədiyyə

2

Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin bəziləri səhv yazılmışdır. Onların düzgün yazılışını lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin və cümlələri köçürün.

1. Müəllim bizə maraqlı **hekayyа** danışdı.
2. Fəridənin musiqi **qabiliyyəti** ona uğur gətirdi.
3. Balaca qardaşım çox **şirniyat** yeyir.
4. **Xeyriyа** təşkilatı **ehdiyyacı** olan şəxslərə kömək edir.
5. Məktəbimizdə şahmat dərənəyi **fəaliyyat** göstərir.

Bunları bilməliyik

M, YOXSА N

Söz ortasında səslənən [m] samiti bəzən "m", bəzən də "n" kimi yazılır.

Düzgün	anbar	şənbə	kombayn	tramvay
Yanlış	ambar	şəmbə	konbayn	tranvay

3

Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazmaqla cümlələri köçürün.

1. Tə...bələ iş buyur, o sənə ağıl öyrətsin.
2. Bu il ölkəmizdə **oli...piya** oyunları keçiriləcək.
3. Bağban həyətdə ağ **za...baqlar** əkməşdi.
4. Nənəsi körpəyə cürbəcür **pa...bıq** köynəklər tikdi.
5. Stolun üstündəki kiçik **la...pa** qaranlıq otağı işıqlandırdı.

4

Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazaraq sözləri köçürün. Lüğət vasitəsilə yoxlayın.

- tərbi...ə (y, yoxsa yy)
- kəşfi...at (y, yoxsa yy)
- şəxsi...ət (y, yoxsa yy)
- çərşə...bə (n, yoxsa m)
- sü...bül (n, yoxsa m)
- a...bulans (n, yoxsa m)

1 1 Bir anlıq təsəvvür edin ki, görünməz olmuşsunuz: siz hamını görürsünüz, ancaq heç kim sizi görmür və eşitmir. Bunun hansı müsbət və mənfi tərəfləri ola bilər?

GÖRÜNMƏZ TONİNO

Bir gün Tonino dərsə hazırlıqsız gəlmişdi. Məktəbə yaxınlaşanda öz-özünə düşündü: “Nə olaydı, görünməz olaydım. Müəllim məndən dərs soruşmayardı”.

Dərs başladı. Müəllim bir-bir uşaqların adlarını çəkir, dərsə gəlməyənləri jurnalda qeyd edirdi. Öz adını eşidəndə Tonino yavaşca: “Buradayam”, – deyə cavab verdi. Uşaqlar ətrafa boylandılar. Müəllim də bir az susub sinfə göz gəzdirdi. “Müəllim, mən buradayam”, – deyə Tonino bu dəfə bərkdən dilləndi.

– Görəsən, Toninoya nə olub ki, dərsə gəlməyib? – deyə müəllim jurnalda nə isə qeyd etdi.

Tonino sevincindən atılıb-düşdü:

– Oho! Deyəsən, mən, doğrudan da, görünməz olmuşam.

O, sinifdə gəzib qızlardan birinin saçını dartdı, başqa birinin qələmini yerə atdı. Sinfə çaxnaşma düşdü. Hamı bir-birini günahlandırır müəllimə şikayət edirdi.

Tonino o ki var dəcəllik etdi. Onu nə görür, nə də eşidirdilər. Bəli, indi Tonino tam sərbəst idi, istədiyini edə bilirdi.

Nəhayət, qəhrəmanımız, bu oyundan yoruldu. Məktəbdən çıxıb avtobusa mindi. Boş bir oturmaq tapdı və sakitcə orada oturdu. Növbəti dayanacaqda bir qadın ağır çanta ilə avtobusa daxil oldu. Toninonun yanındakı boş yerdə əyləşib çantasını onun qucağına qoydu. Çanta havada asılı qaldı. Qadın ayağa qalxıb qışqırdı:

– Bu nə möcüzədir? Çantamı qoyuram, havada qalır.

Tonino o ki var güldü. O, növbəti dayanacaqda avtobusdan düşüb yaxındakı mağazaya girdi. Soyuducudan bir dondurma götürüb satıcıya yaxınlaşdı. Pulu ona uzadıb dedi:

– Zəhmət olmasa, dondurmanın pulunu çıxın.

Satıcı ona fikir vermirdi, öz işində idi. Tonino özünü itirdi. Nə edəcəyini bilmirdi. Öz-özünə düşündü: “Dondurmanı götürüb pulunu ödəmədən gedim? Yox, yaxşı deyil. Axı bu, oğurluq sayılır. Nə olsun ki, mənə heç kim görmür”. O, dondurmanı yerinə qoyub mağazadan çıxdı.

Söz mücrüsü

görünməz • göz gəzdirmək • yorğun
• şikayət etmək • günahlandırmaq
• boylanmaq • çaxnaşma • narazılıq

Tonino yorğun və bir az da qorxmış halda evə qayıtdı. Qapını açıb içəri girdi. Anası eyvanda dayanıb oğlunu gözləyirdi.

– Ana, mən gəldim! – Tonino qışqırdı.

Ancaq anası onu eşitmirdi. Narahatlıqla küçəyə baxır, öz-özünə deyirdi:

– Görəsən, Tonino niyə gecikir? Bəlkə, başına bir hadisə gəlib?

Tonino ağlamağa başladı: “Mən daha görünməz olmaq istəmirəm. İstəyirəm ki, anam mənə görsün, yoldaşlarım mənimlə oynasın, müəllim məndən dərs soruşsun...”

Tonino ağlaya-ağlaya həyətdə düşdü. Skamyalardan birində qoca kişi oturmuşdu. Tonino qocanın yanında əyləşdi.

– Niyə ağlayırsan? – deyə qoca soruşdu.

– Oy, siz mənə görə bilərsiniz? – deyə Tonino sevindi.

– Görürəm, nə olub ki? Hər gün sənəin məktəbə getdiyini və evə qayıtdığını görürəm.

– Nədənsə mən sizi heç vaxt görməmişəm.

– Bilirəm, heç kim mənə fikir vermir. Yaşlı, tənha qocayam... Axı uşaqlar niyə mənə görsünlər ki? Mən onlar üçün görünməz adam kimi yəm...

– Tonino! – anası onu eyvandan çağırdı.

– Ana, sən mənə görürsən?

– Tonino, bəsdür nadinclik etdin, əlbəttə, görürəm. Bayaقدan sənə görə narahatam! Tez evə gəl!

– Gəlirəm, ana! – Tonino sevincək qışqırdı.

O, qoca ilə sağollaşib astaca dedi:

– Siz mənə xilas etdiniz!

Canni Rodari

Söz ehtiyatı

2 Nöqtələrin yerinə uyğun sözləri artırmaqla cümlələri tamamlayın.

boylandı / göz gəzdirdi

1. Mehdi pəncərədən həyətdəki meydançaya tərəf
2. Nənəm eynəyini taxıb bugünkü qəzetlərə

Nə anladın?

3 Mətnə hansı suala cavab yoxdur?

- A Tonino mağazadan nə almaq istəyirdi?
- B Tonino neçənci sinifdə oxuyurdu?
- C Görünməz olan Toninonu ilk dəfə kim gördü?
- Ç Tonino qoca ilə harada rastlaşdı?

4 Mətnə əsasən, cümlələri tamamlayın.

1. Tonino görünməz olmaq istəyirdi, çünki ...
2. Tonino sevincindən atılıb-düşürdü, çünki ...
3. Tonino ağlamağa başladı, çünki ...

2 1 Toninonun başına gələn hadisələri onun öz dilindən nəql edin. Aşağıdakı plandan istifadə edin.

1. Görünməz olmaq arzusu
2. Görünməz Tonino sinifdə
3. Avtobusda
4. Mağazada
5. Qoca ilə söhbət

Düşün və cavab ver

2 Mətnin hansı epizodlarında Toninonun aşağıdakı xüsusiyyətləri əks olunur? Uyğun epizodları danışmaqla fikrinizi əsaslandırın.

nadinc, dürüst, şən

3 Mətnin əsas ideyası ilə tanış olun.

Başqaları tərəfindən eşidilmək və duyulmaq hamı üçün vacibdir.

Mətndəki qocanın nitqinə aid cümlələri oxuyun.

– Bilirəm, heç kim mənə fikir vermir. Yaşlı, tənha qocayam... Axı uşaqlar niyə məni görsünlər ki? Mən onlar üçün görünməz adam kimi yəm...

Qocanın fikirlərini mətnin əsas ideyası ilə əlaqələndirin. Sizcə, qoca bu sözlərlə nə demək istəyir?

Verilmiş sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin. Lüğət vasitəsilə yoxlayın.

Bunları bilməliyik

ALINMA SÖZLƏRDƏ BƏZİ SAMİTLƏRİN YAZILIŞI

Azərbaycan dilində bir çox sözlər var ki, rus və müxtəlif Avropa dillərindən alınmışdır. Bu sözlər çox zaman mənbə dildəkindən fərqli yazılır. Həmin sözlərdən bəzilərinin yazılışına diqqət edək.

Düzgün	Yanlış
aptek	apteka
stres	stress
büro	byuro
hipnoz	qipnoz
dendrari	dendrariy

2 Uyğun hərfi əlavə edib sözləri köçürün. Lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin.

e... ekt (**f**, **yoxsa ff**)

si...etriya (**m**, **yoxsa mm**)

herbar... (**i**, **yoxsa iy**)

aqre...iya (**s**, **yoxsa ss**)

ka...et (**s**, **yoxsa ss**)

Çernişevsk... (**i**, **yoxsa iy**)

3 Lüğət vasitəsilə sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin: “a” ilə, yoxsa “a”sız?

anketa, forma, kayuta, struktura, klaviatura, atmosfera, angina, lenta, sfera

4 Cədvəldəki nümunələrə əsasən, verilmiş sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin.

Düzgün	Yanlış	
etüd	etyud	kompyuter, alyuminium
stres	stress	konqress, ekspress
teleqram	teleqramma	diagramma, fonoqramma
hobbi	xobbi	xokkey, xot-doq
himn	qimn	qospital, qektar

Ümumiləşdirici təkrar

1 Hər sırada yanlış yazılmış sözü müəyyən edin.

A üfüq	B müdür	C müxbir
A kombayn	B pambıq	C şəmbə
A təyyarə	B saniyə	C hədiyyə
A üzv	B üzür	C dövr

2 Sözü izahını oxuyun. Hansı cümlədə fərqləndirilmiş söz düzgün yazılmışdır?

1. xeyr – *etiraz bildirir; yox*
2. xeyir – *fayda, xoş*

- A Bu **xeyir** xəbəri uşaqlara da çatdırın. B **Xeyir**, qızım, söylədiklərin düz deyil.

3 Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazmaqla cümlələri köçürün.

1. Küçəmizdəki tra...vay xətti yenilənir.
2. Evin bağçasını göy za...baqlar bəzəyirdi.
3. Buğdanı kisələrə doldurub a...bara yığdılar.
4. Bu şə...bə sinfimizlə ekskursiyaya gedəcəyik.
5. Məstan ağacın kölgəsində tə...bəl-tə..bəl yatırdı.

4 Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazmaqla cümlələri köçürün.

• a...arat (p, yoxsa pp)	• ...ospital (h, yoxsa q)
• şo...e (s, yoxsa ss)	• ...imn (h, yoxsa q)
• a...ord (k, yoxsa kk)	• ...obbi (h, yoxsa x)
• stre... (s, yoxsa ss)	• ssenar... (i, yoxsa iy)

5 Lüğətin köməyi ilə hər sütunda yanlış yazılmış sözü müəyyən edin.

1	2	3	4
a. proqram b. fonoqramma c. teleqram ç. kiloqram	a. kompüter b. büro c. karbyurator ç. distribütor	a. forma b. sfera c. struktura ç. anket	a. konqres b. kros c. stres ç. ekspress

Yüz min "niyə?"

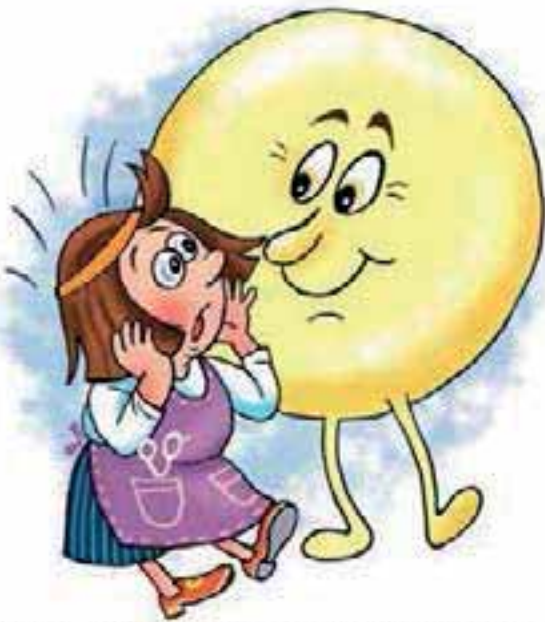
1. Sizi maraqlandıran suallara cavab tapmaq üçün kimə və yaxud nəyə müraciət edirsiniz?
2. Sizcə, "niyə?" sualından çox istifadə etmək insanın hansı xarakterindən xəbər verir?
3. Aşağıdakı suallar ətrafında fikir mübadiləsi aparın.

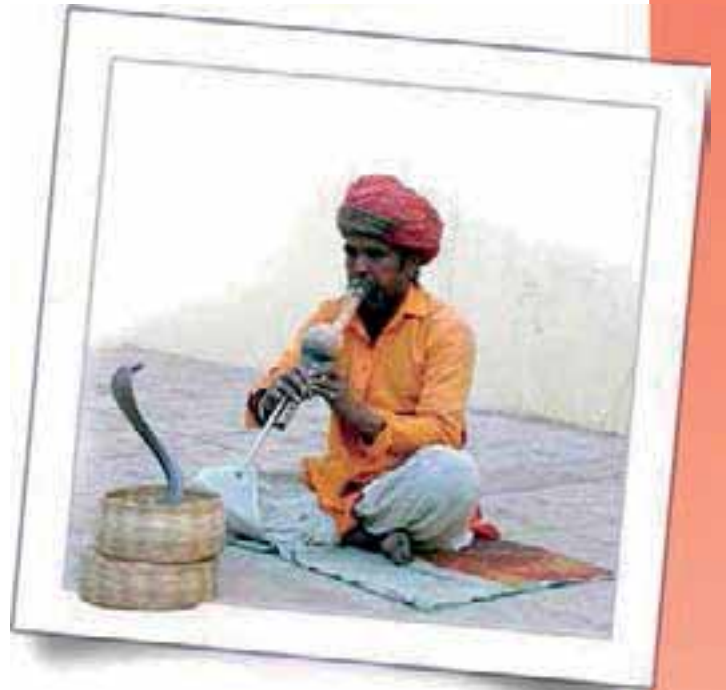
Niyə ağacların yarpaqları payızda sarılır?

Niyə göyqurşağı qövs şəklindədir?

Niyə Ay müxtəlif formalarda olur?

Niyə ilanlar rəqs edir?

Özünü və ətraf aləmi daha yaxından tanımaq istəyən uşaqlar daim “niyə?” sualı verirlər: *Ulduzlar niyə parlayır? İldırım niyə çıxır? Niyə əsnəyirik? Niyə soyuqdan titrəyirik?* Bu və bir çox digər sualların cavabını müxtəlif kitablardan tapmaq mümkündür.

1 1

Kitabların üzqabığına baxın, adlarını oxuyun. Sizcə, bu kitablarda hansı suallara cavab var? Hər mövzu üzrə beş sual tərtib edin və birlikdə müzakirə edin.

MÜTALİƏNİN FAYDALARI

İnsanlar bilikləri gələcək nəsillərə ötürmək məqsədilə yazını, daha sonra isə kitabı kəşf ediblər. Belə bir deyim var: “Kitab bilik mənbəyidir”. Biz bu biliklərə mütaliə etməklə yiyələnirik. Bəs mütaliənin hansı faydaları var? Mütaliə etmək nə üçün vacibdir?

Mütaliə insanın dünyagörüşünü genişləndirir.

Mütaliə insan *zəkasının* inkişafında mühüm rol oynayır. Çox kitab oxuyan insanlar zəngin *dünyagörüşü* ilə başqalarından fərqlənirlər. Mütaliə edənlərin sayı nə qədər çox olarsa, cəmiyyət daha çox inkişaf edər. Belə cəmiyyətdə yüksək intellekt və mədəni dəyərlər adi normaya çevrilir.

Təxəyyülü və yaradıcı düşüncəni inkişaf etdirir.

Yaxşı yazıçı yalnız hadisələri elə təsvir edir ki, oxucunun da təxəyyülünü işə salsın. Çox vaxt personajların görünüşü, geyimi, səsi, gələcəyi, keçmişi haqqında detalları oxucu özü təxmin edir.

Söz ehtiyatını artırır.

Çox kitab oxuyan insanın zəngin söz ehtiyatı olur. Fikirlərini daha yaxşı ifadə edə bilir. Mütaliəli insan rəvan və axıcı nitqə sahib olur. Buna görə də həmsöhbətləri onu maraqla dinləyirlər.

Həssaslığı artırır.

Bədii əsərləri mütaliə edərkən oxucu özünü qəhrəmanın yerinə qoyur. Onun emosional vəziyyətini, yaşantılarını hiss edir. Beləliklə, oxucuda həmsöhbətini anlamaq kimi vacib bir bacarıq formalaşır. Bu xüsusiyyəti olan insanlar isə ətrafdakılarla asanlıqla ünsiyyət qururlar.

Yeni dostlar və həmsöhbətlər qazandırır.

Personajlar oxucunun dostuna, idealına, məsləhətçisinə çevrilirlər. Oxucu onlarla mübahisə edir və ya dəstəkləyir, zəngin emosiyalar yaşayır.

Nəticədə deyə bilərik ki, müəlliməyə ayrılan vaxt heç vaxt hədəf getmir, əksinə, həyatda həmişə insana lazım olur.

Söz mücrüsü

- müəllimə • mənbə • zəka
- təxəyyül • dünyagörüşü
- rəvan • həmsöhbət
- hədəf • mənəvi • dəyər

SÜRƏTLİ OXU TESTİ

Hərdən oxumaq istədiyimiz kitabların siyahısına baxır və düşünürük: “Bunları oxumağa gör nə qədər vaxt lazımdır?!” Bəzən bu səbəbdən oxumaqdan vaz keçirik. Bəs oxuyub anlamı sürətləndirmək mümkündürmü?

Əksər insanlar bir səhifəlik yazını 2 dəqiqəyə oxuyub qavrayırlar. Lakin araşdırmalar göstərir ki, xüsusi məşqlər hesabına oxu sürətini artırmaq olar. Aşağıdakı tapşırığı yerinə yetirməklə siz öz oxu sürətinizi ölçə bilərsiniz.

20 saniyə ərzində məlumat vərəqindəki faktlarla tanış olun. Sonra vərəqi çevirin və növbəti səhifədə bu bilgilərlə bağlı verilmiş sualları cavablandırın.

XƏZƏR SUİTİSİ

- Sürü şəklində
- 150 santimetr
- 50 ilə qədər
- Ətyeyən

Xəzər dənizində məskunlaşan yeganə dəniz məməlisidir.

Xəzərdəki Cilov və Pirallahı adalarında daha çox rast gəlinir.

Dünyada ən xırda suiti növüdür.

Daha çox kilkə balığı ilə qidalanır. Bədənində qara və qəhvəyi rəngli ləkələr olur.

SÜRƏTLİ OXU TESTİ (davamı)

Məlumat vərəqinə əsasən, tərtib edilmiş suallara cavab verməyə çalışın.

XƏZƏR SUİTİSİ

- 1 Bu suitiyə hansı adalarda daha çox rast gəlinir?
- 2 Dünyada Xəzər suitisindən böyük suiti varmı?
- 3 Xəzər suitisi daha çox hansı balıqla qidalanır?
- 4 Xəzər suitisi neçə il yaşayır?
- 5 Bu suitinin uzunluğu nə qədər olur?
- 6 Hansı fikir düzgündür?
 - a. Xəzərdə suitidən başqa dəniz məməlisi yoxdur.
 - b. Xəzər suitisi tək yaşayır.
 - c. Xəzər suitisinin dərisində yaşıl rəngli xallar olur.

Neçə suala cavab verə bildiniz?

Söz ehtiyatı

- 2 Nöqtələrin yerinə “Söz mücrüsü”ndən uyğun gələn sözləri əlavə edərək cümlələri tamamlayın.

1. Rza nağılın davamını ... əsasən təxmin etdi.
2. İlboyu çəkdiyim əziyyət ... getmədi, mən qalib gəldim.
3. Müxbirin ... görkəmli yazıçı Zəhid Xəlil idi.
4. Rəsul tez-tez səyahət edir, ... artırır.

Nə anladın?

- 3 Mətnin hər yarımbaşlığında ifadə olunan fikri bir cümlə ilə əsaslandırın.

Nümunə

Mütaliə söz ehtiyatını artırır, çünki əsərləri oxuduqca yeni sözlərlə qarşılaşıb onların mənasını araşdırırıq.

Düşün və cavab ver

- 2.1 Aşağıdakı suallara cavab verməklə oxu vərdişləriniz haqqında danışın.

- Hansı janrda yazılan əsərləri oxumağı sevirsiniz: fantastika, detektiv, macəra?
- Mütaliyə həftədə neçə saat vaxt ayırırsınız?
- Yaşadığınız ərazidəki hansı kitabxanalarda olmuşsunuz?
- Kitab yarmarkaları haqqında nə bilirsiniz? Belə yarmarkalarda iştirak etmişsinizmi?
- Şəxsi kitabxananızda və yaxud kitab rəfinizdə hansı kitablar var?
- Mütaliə üçün kitab seçərkən nəyə diqqət edirsiniz?
- Oxuduğunuz kitabı kimlə müzakirə edirsiniz?

2 **Müzakirə.** Sizcə, kitab oxumağı həyat tərzinə çevirmək üçün nə etmək lazımdır?

3 Suallara cavab verməklə oxuduğunuz sonuncu kitab haqqında danışın.

- Nə üçün bu kitabı seçdiniz?
- Kitab müəllifinin başqa əsərlərini oxumuşdunuzmu?
- Kitabın məzmunu gözləntilərinizi doğrultdumu?
- Bu kitabı dostlarınıza tövsiyə edərdinizmi?

4 Oxuya hazırlığın mərhələlərini düzgün ardıcılıqla sıralayın.

- A **Məzmunla tanışlıq:** Annotasiyanı oxuyaraq kitabın qısa məzmunu ilə tanış olmaq.
- B **Kitabla ümumi tanışlıq:** Kitabın üzqabığına, müəllifin adına, illüstrasiyaya və yarımbaşlıqlara diqqət etmək.
- C **Motivasiya:** “Mən bu haqda nə bilirəm, daha nələr öyrənmək istəyirəm?” sualı ətrafında düşünmək.

Yazı

5 Aşağıdakı təlimata və nümunəyə əsasən, oxuduğunuz kitablardan biri haqqında annotasiya yazın.

Təlimat

1. Əsərin müəllifi haqqında qısa məlumat verin.
2. Əsərin qısa məzmununu yazın.
 - Hadisələr haqqında ümumi məlumat verin.
 - Hadisələrin sonluğunu qeyd etməyin.
 - Oxucunun diqqətini cəlb edəcək məlumatları əks etdirin.

Nümunə

Annotasiya

Süleyman Sani Axundov görkəmli Azərbaycan yazıçısı və pedaqoqudur. Onun əsərləri bu gün də böyük maraqla oxunur. “Qaraca qız” Süleyman Sani Axundovun oxucular tərəfindən çox sevilən hekayələrindən biridir. Hekayədə Tutu adlı qızın taleyindən bəhs edilir. Bu əsərdə ata-anasız böyüyən kimsəsiz bir qızla bəy qızı arasındakı dostluqdan danışılır. Zəngin ailədən olan Ağca xanımın anası Pəricahan xanım bu dostluğa razı deyil. Görəsən, Pəricahan xanım qızlar arasındakı dostluq münasibətlərini pozmaq üçün nə edəcək? Bu dostluq münasibətləri davam edəcəkmi? Əgər bu suallara cavab tapmaq istəyirsinizsə, hekayəni oxuyun.

Yazı

3 1 Verilmiş sözləri oxuyun. Sözlərdə təkrar olunan hissəni müəyyən edin.

- kitablar, kitabxana, kitabdan
- bağlar, bağban, bağça

Bunları bilməliyək

SÖZÜN TƏRKİBİ: KÖK VƏ ŞƏKİLÇİ

Sözlər kök və şəkilçidən ibarət olur.

Kök ayrılıqda işləyə bilər və leksik məna daşıyır.

Şəkilçi isə sözün ayrılıqda işləyə bilməyən, leksik mənası olmayan hissəsidir:

təyyarə-çı-lər
kök şəkilçilər

2 Verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırın.

şəhərdən, meyvələr, kəsici, meşəlik, aldı, oxucu

3 Dadlı sözündəki şəkilçini müəyyən edin. Həmin şəkilçini aşağıdakı sözlərə artırın.

ağıl, ətir, duz, gül

Bunları bilməliyək

İKİ VƏ DÖRD CÜR YAZILAN ŞƏKİLÇİLƏR

Şəkilçilərin çoxu iki və dörd cür yazılır. Bu, sözün son saitindən asılıdır.

İki cür yazılan şəkilçilər:

(tərkibində **a, ə** saitləri olur)
kitab**dan**, dəftə**rdən**

Dörd cür yazılan şəkilçilər:

(tərkibində **ı, i, u, ü** saitləri olur)
at**dı**, gəl**di**, vur**du**, gül**dü**

Bu şəkilçilər ahəng qanuna uyğun olaraq dəyişir.

4 Uyğun şəkilçilər əlavə etməklə cümlələri tamamlayın.

1. Samir ev... tərəf get... .
2. Arif dayı biz... uşaqlıq illərin... danış... .
3. Nənə... mən... hədiyyə al... .
4. Əli finiş... birinci çat... .

5 Nümunəyə əsasən, sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Şəkilçilərin neçə cür yazıldığını müəyyən edin.

Nümunə **futbol-çu; -çı⁴**

alıcı, üzür, gülmək, topu, gözəllik, başla

1 1 İlanlar haqqında nə bilirsiniz? Onların hansı növlərini tanıyırsınız?

2 İllüstrasiyaya diqqət edin. Yəqin ki, siz yazıçı Redyard Kiplinqin məşhur “Mauqli” əsərini xatırladınız. Sizcə, şəkildə yatağan ilan Kaanın hansı bacarığı təsvir edilib?

3 Sizcə, heyvanlar rəqs edə bilərmə? Onların musiqi duyumu varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

İLANLAR NİYƏ RƏQS EDİR?

İlan insanlarda müxtəlif hisslər doğurur. Bir çox ilanların dərisindəki gözəl naxışlar, onların elastik hərəkətləri insanları heyran edir. Bununla belə, bizim ən çox ehtiyat etdiyimiz heyvanlardan biri məhz ilandır. Bu da onun zəhərli olması ilə bağlıdır.

Belə bir fikir var ki, ilan öz şikarını hipnoz edir. Bu fikir, yəqin ki, ilanının uzun müddət göz qırpmadan baxması ilə bağlıdır. Bu baxış hipnozu xatırladır. Belə ki, şikarını güdən ilan tamamilə hərəkətsiz durub ona baxır. O yalnız çölə çıxardığı dilini tərpətməklə şikarını – kiçik

quşu, qurbağanı və ya siçanı

özünə cəlb edir. Bu

zaman ilan şikarı

ürkətməmək üçün gözünü

qırpmadan uzun müddət onun hərəkətlərini izləyir. İlanın

aramsız olaraq titrəyən dili həmin heyvanların diqqətini

özünə çəkir. Nəhayət, şikar cəsarətini toplayıb tərpənən dilə

yaxınlaşır və bu zaman ilan bir sıçrayışla onu

ağına alır.

Söz mücrüsü

- şikar • güdmək
- ürəkmək • aramsız
- duyum • qüdrət • refleks

Yəqin ki, sirk tamaşalarında ilan oynadan hind fokusçularını görmüşsünüz. Adama elə gəlir ki, fokusçu tütəyini çaldıqca ilan rəqs edir. Əslində isə ilanların “oynamasına” səbəb musiqi deyil. Onların heç musiqi duyumu da yoxdur.

Məsələnin izahı çox sadədir. “Aktyor” kimi hazırlanacaq ilanı tutub uzun müddət qutuda və ya torbada saxlayırlar. Onu sıçan, qurbağa ilə bəsləyirlər. Hərdənbir qutunun ağzını açırlar. İlan başını çıxarmaq istədikdə tütəklə onun başına vururlar. Bu, dəfələrlə təkrar olunur. Nəhayət, ilanda tütəyə qarşı refleks yaranır. Hər dəfə başını çıxardıqda tütəyi görür və gözünü ona zilləyib növbəti zərbəni gözləyir.

Tamaşa zamanı fokusçu torbanı açıb tütəyi çalmağa başlayır. İlan yavaş-yavaş başını torbadan çıxarıb nifrət etdiyi musiqi alətini görür və gözünü ondan çəkmir. Fokusçu tütəklə dairəvi hərəkətlər edir. İlan da tütəyin hərəkətlərinə uyğun başını hərcləyir. O hər an bu əşyanın onun başına dəyəcəyindən qorxur. Fokusçunun “qüdrətinə” heyran olan tamaşaçılar isə onu alqışlayırlar.

Söz ehtiyatı

4 Mətnin məzmununa istinad etməklə *refleks* və *hipnoz* sözlərinin mənasını təxmin edin. Lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin.

5 Fərqləndirilmiş sözləri “Söz mücrüsü”ndən uyğun gələn sözlərlə əvəz edin.

1. Pişiyin miyoltusu cücələri *qorxutdu*.
2. Qartal *ovunu* caynağına almışdı.
3. Ustalar bütün günü *fasiləsiz* işlədilər.

6 Mətdən seçilmiş cümlələri bir daha oxuyun. Sizcə, nə üçün bəzi sözlər dırnaq arasında yazılıb.

- Əslində isə, ilanların “oynamasına” səbəb musiqi deyil.
- “Aktyor” kimi hazırlanacaq ilanı tutub uzun müddət qutuda və ya torbada saxlayırlar.
- Fokusçunun “qüdrətinə” heyran olan tamaşaçılar isə onu alqışlayırlar.

Nə anladın?

7 Mətnin məzmununa əsasən, suallara cavab verin.

1. İlanlar insanda hansı hissləri yaradır?
2. İlanlar, əsasən, nə ilə qidalanır?
3. İlanlar öz şikarını necə "hipnoz edir"?
4. İlanların "oynamasının" səbəbi nədir?

Düşün və cavab ver

8 Bu mətni yazmaqda müəllifin məqsədi nədir? O, oxucunu öz fikrinə inandırmaq üçün hansı arqumentlərdən istifadə edir?

9 Ardıcılığı bərpa edərək mətnin tərkib hissələrinə aid plan tərtib edin.

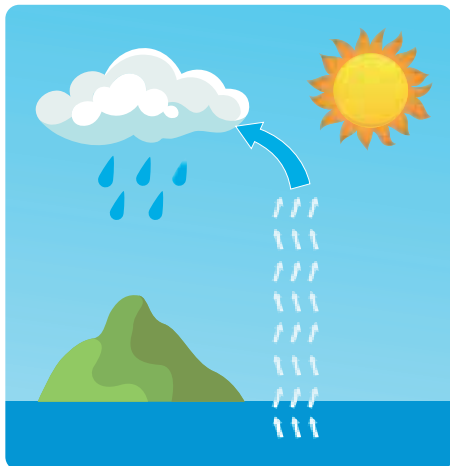
- İlanın ovçuluğu
- İlanda tütəyə qarşı refleks
- Fokusçunun məharəti
- İlanın yaratdığı hisslər

10 Mətni iki hissəyə ayırın və hər bir hissəni uyğun yarımbaşlıqla adlandırın. Hissələrin hər birini 2-3 cümlə ilə ifadə edin.

2.1 Hər hansı bir təbiət hadisəsinin elmi izahını verin və bu haqda bildiyiniz nağıl və ya hekayəni danışın.

Məsələn:

1. Çayın suyu niyə azalır?
2. Ay niyə müxtəlif formalarda görünür?
3. Yarasə niyə gecələr ova çıxır?

2 Şəkillərə baxın. Plana uyğun nağıl qurub danışın.

Plan:

Giriş:

Ay nə üçün dərzyə müraciət edib?

Əsas hissə:

Ayın görünüşü necə dəyişdi?

Dərzyə nə üçün təəccüblənir?

Dərzyə nə haqda düşünür?

Nəticə

Niyə Ayın paltarı yoxdur?

İstifadə üçün sözlər:

- paltar tikmək,
- ölçü götürmək,
- kökəlmək,
- kiçik olmaq,
- təəccüblənmək,
- üzr istəmək,
- əsəbiləşmək,
- imtina etmək

3 Sizcə, bu nağılda insanlar hansı suala cavab tapmağa çalışmışlar?

4 “Niyə Ayın paltarı yoxdur?” nağılını dinləyin və aşağıdakı suallara cavab verin.

1. Nə üçün insanlar təbiət hadisələri haqqında nağıllar, əfsanələr uydururdular?
2. Hansı elmin inkişafı göy cisimləri haqqında fikirləri aydınlaşdırdı?

5 İnsanların inancına görə:

Qoz ağacının altında yatmazlar.

Qaranquşlar alçaqdan uçarsa, yağış yağar.

- Sizcə, bu inanclar nədən yaranmışdır?
Təxəyyülünüzə əsasən, izah edin.
- İndi isə müəllimin səsləndirdiyi mətnləri dinləyin və öz izahınızla müqayisə edin.

Verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Hansı şəkilçi yeni mənalı söz yaradıb?

məktəbli

məktəbdən

Bunları bilməliyik

ŞƏKİLÇİLƏRİN NÖVLƏRİ. LEKSİK VƏ QRAMMATİK ŞƏKİLÇİLƏR

Leksik şəkilçilər sözə qoşularaq yeni söz yaradır:

futbol – oyun, **futbolçu** – futbol oynayan idmançı

Qrammatik şəkilçilər sözə artırıldıqda onun leksik mənasını dəyişmir. Bu şəkilçilər söz birləşməsi və ya cümlədəki sözlər arasında əlaqə yaradır:

Aydın**ın** atas**ı** ; Atam**ı** mən**i** məktəb**ə** apard**ı** və s.

2

İzahlara uyğun sözü müəyyən edin. Sözləri kök və şəkilçiyə ayırın.

- 1 Dərilmış gülü qoymaq üçün müxtəlif formalı qab
- 2 Gül əkməklə, gül becərməklə məşğul olan adam
- 3 Çoxlu gül əkilmiş və ya gül açmış yer; çiçəklik
- 4 Üzərində gül şəklində naxışlar olan

- A güllük
- B güldan
- C güllü
- Ç gülçü

3

Şəkilçilər artırmaqla cümlələri tamamlayın. Əlavə etdiyiniz şəkilçilərin növünü müəyyən edin.

1. Zalda xeyli tamaşa... var idi.
2. Həlimə ləzzət... şorba hazırlamışdı.
3. Nənə Solmaza naxış... corab toxudu.
4. Bağ... həyətdəki güllər... qulluq edirdi.
5. Sənan ingilis dili... yaxşı bilir.
6. Alma ağac.. çiçək açmış...

Leksik şəkilçi artırmaqla düzələn sözlər **düzəltmə söz** adlanır.

Düzəltmə sözlə sözün kökü arasında məna yaxınlığı olur.

Əla – ən yaxşı, ən yüksək.

Əlaçı – bütün fənlərdən ən yüksək qiymət alan.

4

Verilmiş şəkilçiləri söz kökünə artırın, düzəltmə sözləri müəyyənləşdirin.

bağ $\begin{cases} -\text{ça} \\ -\text{dan} \\ -\text{lar} \end{cases}$

böl $\begin{cases} -\text{mək} \\ -\text{gü} \\ -\text{əcək} \end{cases}$

qır $\begin{cases} -\text{dı} \\ -\text{ıq} \\ -\text{maq} \end{cases}$

çay $\begin{cases} -\text{ın} \\ -\text{çı} \\ -\text{da} \end{cases}$

1-1 Qaranquş və sərçələr haqqında nə bilirsiniz? Hansının yuvasını görmüşsünüz?

QARANQUŞ VƏ SƏRÇƏ

Bir Qaranquş vardı. O, damın lap qırağında yuva qurmuşdu. Qonşuluqda isə Sərçənin yuvası var idi. Ona yuva demək olmazdı, sadəcə, daşların arasında yarıq idi.

Qaranquş hər il bala çıxarar, ovladığı həşəratlarla onları yemləyib böyüdərdi. Sonra da balalarına uçmaq və oxumaq öyrədərdi. Ana Sərçə isə ildə bir neçə dəfə yumurtlayar, amma bircə dəfə də bala çıxara bilməzdi. Ya dəcəl uşaqlar gəlib yumurtaları yuvasından götürər, ya da balaları pişik yeyərdi.

Bir gün Ana Sərçə Qaranquşa dedi:

– Sən nə xoşbəxtsən! Hər il bala çıxarırsan.

Mən isə bala üzünə həsrətəm!

– Bunun təqsiri sənin özündədir, – deyə

Qaranquş cavab verdi. – Əgər sən də möhkəm bir yuva qursaydın, onda nə

uşaqlar, nə də pişik sənin balalarına dəyə bilməzdi.

– Zəhmət olmasa, o cür yuva tikməyi mənə də öyrət, – deyə Ana Sərçə ondan xahiş elədi. – Yəqin ki, sən bunun sirrini bilirsən!

– Yaxşı, qonşu, mən sənə yuva qurmağı öyrədərəm, – deyə Qaranquş Sərçəyə dedi.

Onlar uçub gölün qırağına gəldilər. Qaranquş dedi:

– Qonşu, dimdiyinə bir az gil al, bax mənim kimi.

– Cik-cik! Mən burada çətin bir şey görmürəm, – deyə ana Sərçə cikkildədi.

Qaranquş heç nə demədi. Uçub yaşadıkları evin damına gəldi, bir parça gili divara yapışdırdı.

– Sən də belə elə! – deyə o yenə də Ana Sərçəyə məsləhət gördü.

– Görürəm, görürəm! – deyə Ana Sərçə cavab verdi. – Bunu eləməyə nə var. Mən də elə bilirdim ki, yuva tikməyinin bir sirri var! Onu elə hamı belə yapışdırır bilər də!

Qaranquş isə dimdiyində az-az gil gətirmək üçün dəfələrlə uçub gölə getdi. Lazımı qədər gil yığandan sonra saman dalınca getdi. Daha sonra yuvanı qurmağa başladı. Bir az gil götürüb divara yapışdırır, üstündən də saman yığır, sonra yenə gil qoyur, yenə də üstündən saman yapışdırırdı:

Söz mücrüsü

yarıq • həsrət • gil • saman

– Bax belə eləmək lazımdır! – deyə Ana Sərçəyə öyrədirdi. – Əvvəlcə gili divara yapışdırmaq lazımdır, sonra samanı gilə yapışdırmaq lazımdır, sonra yenə gil, yenə də saman. Belə etsən, yuvan çox möhkəm olar.

– Bilirəm, bilirəm! Burada qeyri-adi heç nə yoxdur! – deyə Ana Sərçə cikkildədi.

– Bilməyinə bilirsən, ancaq yalnız bilmək ilə yuva tikə bilməzsən! Bunun üçün gərək zəhmət çəkəsən. Mən işlədiyim qədər sən işləməsən, məqsədinə çata bilməyəcəksən, – deyə Qaranquş ona cavab verdi.

Nə anladın?

2 Mətnin məzmununa əsasən, suallara cavab verin.

1. Qaranquş harada yuva qurmuşdu?
2. Nə üçün Sərçə bala üzünə həsrət qalmışdı?
3. Sərçə Qaranquşdan nə xahiş etdi?
4. Qaranquş Sərçəyə yuva tikməyi necə öyrətdi?
5. Qaranquşun Sərçəyə son sözü nə oldu?

Düşün və cavab ver

3 Qaranquş və Sərçəyə aid xüsusiyyətləri müəyyən edin. Mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

4 “Halva, halva deməklə ağız şirin olmaz” atalar sözünün mənasını izah edin. Sizcə, mətnin ideyasını bu atalar sözü ilə ifadə etmək olarmı? Qaranquşun hansı sözləri bu atalar sözünə uyğundur?

5 Məlumat vərəqlərinə əsasən, qaranquş və sərçəni müqayisə edin. Onların yaşayış tərzlərində hansı fərqli xüsusiyyətlər var?

QARANQUŞ	SƏRÇƏ
Köçəri quşdur.	Köçəri quş deyil.
Gil və palçıqdan möhkəm yuva qururlar.	İnsan məskənlərinə yaxın yerlərdə yaşayır.
12-17 santimetr	10-12 santimetr
4-5 ilə qədər	3 ilə qədər
həşərat	həşərat, dənli bitkilər
İnsan məskənlərinə yaxın yerlərdə yaşayır.	Binalardakı kiçik yarıqlarda yuva qururlar. Bəzən başqa quşların yuvalarında da yaşayırlar.

• Şəkillərə əsasən, məlumat vərəqinə quşların zahiri görünüşü haqqında hansı bilgiləri əlavə etmək olar?

6 Məlumat vərəqindəki hansı xüsusiyyətlər mətndə öz əksini tapıb?

Dinləmə

2 1 Müəllimin oxuduğu “Hazır yuva” mətnini dinləyin. Mətnə əsasən, cümlələri tamamlayın.

1. Qaranquşlar yuvalarını əl çatmayan yerdə qururlar, çünki ...
2. Qaranquşlar sərçələrə hücum çəkib dimdiklədilər, çünki ...
3. Mən çubuqla sərçələri qovurdum, çünki ...

2 Verilmiş plan əsasında mətnin qısa məzmununu danışın.

1. Qaranquşlar haqqında məlumat.
2. Sərçələrin qaranquşların yuvasına hücumu.
3. Qaranquşların mübarizəsi.
4. Qaranquşların himayədarı.

3 Hansı atalar sözü mətnin ideyasını əks etdirir. Mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

- A Qonşuya ümid olan şamsız qalar.
- B Tək əldən səs çıxmaz.
- C Yersiz gəldi, yerli qaç.

4 Oxuduğunuz “Qaranquş və Sərçə” və dinlədiyiniz “Hazır yuva” mətnlərini mövzu, məzmun və ideya baxımından müqayisə edin.

5 “Qaranquş və Sərçə” və “Hazır yuva” mətnlərində sərçələr mənfi planda verilib. Bilgilərinizə əsasən, onların müdafiəsi üçün nitq hazırlayın.

6 Sizcə, nə üçün “qaranquş” və “sərçə” sözlərinin ilk hərfi “Hazır yuva” mətnində kiçik, “Qaranquş və Sərçə” mətnində isə böyük hərflərlə yazılmışdır?

Diqqət et!

Bədii əsərlərdə bəzən heyvanlar və cansız əşyalar şəxsləndirilir, yəni onlar insanlara aid xüsusiyyətləri daşıyır: danışır, sevinir, hirsələnir və s. Bu zaman obrazların adlarının ilk hərfi böyük yazılır. Məsələn:
Aslan Ağcaqanadın zəif səsinə güldü.

7 “Hazır yuva” mətninin məzmununu elə yazın ki, sərçə və qaranquş şəxsləndirilsin. Obrazların adlarının yazılışına diqqət edin.

3 1

Şəkildə təsvir edilmiş varlıq adlarını cəmdə yazın.

1

2

3

Bunları bilməliyik

ŞƏKİLÇİLƏRİN DEYİLİŞİ VƏ YAZILIŞI

Sözlərə əlavə edilən bəzi şəkilçilər yazıldığı kimi tələffüz edilmir.

Düzgün	Yanlış
danışırı sınız	danışırı sız
gəlməli dir	gəlməli di
gələcə yəm	gələcə m
qazlı	qazdı

2

Aşağıdakı sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Hansı sözlərin şəkilçiləri yanlış yazılmışdır? Həmin sözləri düzgün yazın.

gəzəcəm, yazacağam, gəlirdi, dəftərrər, dadlı, dumannı, gedibdir

3

Hansı sözlərdə “l” samiti ilə başlayan şəkilçinin deyilişi ilə yazılışı fərqlənir?

cavanlar, şəhərli, dağlıq, dəftərlər, güclü, budaqlar

4

Fəqləndirilmiş sözləri düzgün yazın.

- Salam, **necəsiz**?
- Yaxşıyam.
- Dünən məktəbə **getmişdiz**?
- Bəli, getmişdik. Texnologiya dərində **daddı** salat hazırladıq.
- Siz niyə dərsə **gəlməmişdiz**?
- Dünən həm hava **qarrı** idi, həm də mən xəstələnmişdim.
- Tez sağalın. Yəqin ki, yaxın **günnərdə** görüşərik.
- Əlbəttə, bir-iki **günnən** sonra dərsə **gələcəm**.

Ümumiləşdirici təkrar

1 Nöqtələrin yerinə buraxılmış şəkilçiləri əlavə etməklə cümlələri köçürün.

1. Günəş... ılıq şüalar... ətrafı güclə isidirdi.
2. Azərbaycan muğamı bütün dünya... məşhur... .
3. Göyün üzü... qara bulud... almışdı.
4. Dostlar çay... kənar... ... dincəldilər.
5. Kamal səhv... ... anladı.

2 Nümunəyə əsasən, sözlərin boş xanalara uyğunluğunu müəyyən edin.

burur, gülün, dadsız, suyun, işsiz, gücsüz, kitabın

Nümunə

bilir: 2b

	Sözlər				Şəkilçilər
	a	b	c	ç	
1	maraqlı	fikirli	sulu	südlü	-li ⁴
2	danışır			gülür	-ir ⁴
3			buludsuz		
4		məktəbin			

3 Sözlərə şəkilçilər artırın. Hansı şəkilçilər yeni söz yaratdı?

qur $\begin{cases} -ucu \\ -du \\ -ğu \end{cases}$

dost $\begin{cases} -um \\ -dan \\ -luq \end{cases}$

dəniz $\begin{cases} -də \\ -çi \\ -lər \end{cases}$

bil $\begin{cases} -ik \\ -mək \\ -ir \end{cases}$

4 Uyğunluğu müəyyən edin.

1. Ürəyi nazik, rəhmli, şəfqətli.
2. Bir işə rəhbərlik edən adam.
3. Qızıl rəngində olan, parlaq sarıya çalan.
4. Maşını, traktoru və s.-ni idarə edən, sürən adam.

- A sür...
- B baş ...
- C mərhəmət...
- Ç qızıl...

5 Şəkilçisi yanlış yazılmış sözləri müəyyən edib düzgün yazmaqla cümlələri köçürün.

1. Gördüm ki, siz həyətdə yığışmısınız.
2. Siz nə dediz ki, onlar sevindilər?
3. Qızdar işdəri daha səliqəli görmüşdülər.
4. Novruzda duzdu kökə bişirəcəm.
5. Uşaqlar, dünən axşam kinoya baxmısınız?
6. Dənizçilərin həyatı daha çox dənizdərdə keçir.
7. Qızın hörükləri çox uzundu.

İdman və idmançılar

1. Şəkildə gördüyünüz idman yarışları haqqında danışın.
2. Hansı komanda oyunlarını tanıyırsınız?
3. Hansı xüsusiyyət komanda oyunlarında qələbə qazanmağa kömək edir?

1 1 Hansı oyunu sevirsiniz? Bu oyunun qaydaları haqqında danışın.

BASKETBOL

Basketbol oyununun tarixi

1891-ci ildə Amerikada Ceyms adlı bir idman müəllimi yeni oyun fikirləşdi. O, məktəbin həyətində bir dirək basdırdı. Həmin dirəyin yuxarisına taxta səbət bərkitdi. Şagirdlərinə futbol topu verdi ki, onu müəyyən məsafədən atıb səbətə salsınlar. Uşaqlar iki komandaya ayrılıb növbə ilə topu səbətə atmağa başladılar. Kim səbətə daha çox top salırdısa, o da qalib gəlirdi. Müəllim bu oyuna *basketbol* adı verdi. *Basket* ingilis dilində “səbət”, *ball* isə “top” deməkdir.

Oyun hamının xoşuna gəldi. Bir azdan Amerikanın hər yerində böyüklər də, balacalar da basketbol oynayırdılar.

Çox keçmədi ki, basketbol üzrə idman yarışları keçirməyə başladılar.

Ceyms Neymsmit
(1861–1939)

Basketbol meydançası və topu

Basketbol meydançası düzbucaqlı formada, bərk və hamar olur. Meydançanın uzunluğu 28 metr, eni isə 15 metr olmalıdır. Meydançanın hər iki başında quraşdırılmış dirəyə lövhə bərkidilir. Lövhədən səbət asılır. Bu səbət yerdən 3 metr hündürlükdə olur.

Tünd-narıncı rəngdə olan basketbol topu qara zolaqlarla 8 bölməyə ayrılır. Futbol topundan fərqli olaraq daha böyük və ağırdır. Topun çəkisi kişilər üçün 650, qadınlar üçün 567, uşaqlar üçün isə 500 qrama qədər olur.

Oyunun mahiyyəti

Oyun hər biri beş nəfərdən ibarət iki komanda arasında keçirilir. Oyun iki hissədən ibarət olur. Hər hissə 15 dəqiqə davam edir. Oyunçuların məqsədi bu müddətdə rəqib komandanın sahəsindəki səbətə daha çox top atmaqdır.

Oyunun qaydaları

- Basketbol matçı heç-heçə bitərsə, əlavə vaxt verilir. Əlavə vaxtın nəticəsi hansı komandanın qalib gələcəyini müəyyən edir.
- Komandanın hücum müddəti 24 saniyədir. Əgər top 24 saniyədən sonra əldən çıxmıybsa və hələ də eyni komandadırsa, vaxt bitmiş hesab olunur. Beləliklə, top rəqib komandaya keçir.
- Oyunçu əlində topu saxlayaraq qaça bilməz.
- Topu səbətə ayaqla atmaq olmaz.
- Topu yumruq zərbəsi ilə atmaq olmaz.
- Rəqib komandanın oyunçusunu tutub saxlamaq, itələmək olmaz.

Qayda pozuntusuna görə cəzalar

- Qayda pozuntusu varsa, top qarşı komandaya verilir.
- Əgər oyunçu 5 dəfə qayda pozursa, o, oyundan kənarda qalır.

Söz mücrüsü

düzbucaqlı • heç-heçə
• sahə • lövhə • rəqib

Söz ehtiyatı

- 2 Verilmiş məlumata əsasən, idman növlərinin adlarını yazın və şəkillərlə uyğunlaşdırın.

Bol – ingiliscə “top” deməkdir.

fut (ing. *foot* – ayaq)

voley (ing. *voley* – topa zərbə)

hənd (ing. *hand* – əl)

Nə anladın?

3 Mətnə əsasən, suallara cavab verin.

1. Basketbol oyununun yaradıcısı kimdir?
2. Basketbol meydançası nə ilə fərqlənir?
3. Oyunun adı hansı dildən alınmışdır?
4. Basketbol topunun çəkisi nə qədərdir?

4 Cümlələri mətnin məzmununa əsasən, tamamlayın.

1. Basketbol oyununda top rəqib komandaya o zaman keçir ki, ...
2. Bəzən oyun üçün əlavə vaxt verilir, çünki ...
3. Bəzi oyunçular oyundan kənarlaşdırılır, çünki ...

Danışma

5 Cədvələ əsasən, basketbol və voleybol oyunlarını müqayisə edib danışın.

	BASKETBOL	VOLEYBOL
Vətəni	Amerika Birləşmiş Ştatları	Amerika Birləşmiş Ştatları
Yaranma tarixi	1891-ci il	1895-ci il
Yaradıcısı	İdman müəllimi Ceyms Neymsmit	İdman müəllimi Uilyam Morqan
Tipi	Komanda idman oyunu	Komanda idman oyunu
Oyun meydançası	Düzbucaqlı formada. Ölçüsü: 28 X 15 metr	Düzbucaqlı formada. Ölçüsü: 18 X 9 metr
Topu	çəkisi: 500-650 qram	çəkisi: 260-280 qram
Komandada oyunçu sayı	5 nəfər	6 nəfər
Məqsədi	Rəqib komandanın səbətinə daha çox atmaq	Topu torun üzərindən rəqib komandanın meydançasında yerə atmaq

1 “Futbol” mətnini dinləyin. Aşağıdakı suallara cavab tapmaq məqsədilə qeydlər götürün.

1. Kral VIII Henrix nə üçün futbol oyununu qadağan etmişdi?
2. Bu qadağa nə vaxt aradan qaldırıldı?
3. Futbol oyununun yeni qaydaları nə vaxt tərtib edilmişdir?
4. Bu qaydaları kim hazırlamışdır?

Söz ehtiyatı

2 “Futbol” mətninə aid “Söz mücrüsü”ndən uyğun sözləri yazmaqla cümlələri tamamlayın.

1. Bizim ... çıxış yolumuz mübarizə aparmaqdır.
2. Oyun çoxlu adamın iştirakı ilə, yəni ... şəkildə keçirildi.
3. Olimpiya oyunlarının yaranma ... bilirsinizmi?
4. Kral futbol oyununu keçirməyi ... etdi.

Söz mücrüsü

tarixçə • kütləvi
• yasaq • yeganə

3 Dinləmə mətninə istinad edərək cümlələri tamamlayın.

1. Əvvəllər futbol oyununun xüsusi qaydaları yox idi, ona görə də ...
2. Qaydaların olmaması mübahisələrin yaranmasına səbəb olurdu, ona görə də ...
3. Futbolun yaranma tarixi 1863-cü il hesab olunur, çünki ...

4 Nə üçün Kembridc Universitetinin tələbələrinin tərtib etdikləri qaydalar mükəmməl hesab edilmirdi? Mətnə əsasən, fikirlərinizi əsaslandırın.

5 Müzakirə. Kral VIII Henrixin qərarına münasibət bildirin. Sizcə, kral futbol oyununu qadağan etməkdə haqlı idi? Dinləmə mətnindəki məlumatlara əsasən, fikrinizi əsaslandırın.

6 Aşağıdakı mövzu üzrə esse yazaraq öz mövqeyinizi bildirin. Arqumentlər gətirməklə fikrinizi izah edin.

Oyunlarda qaydaların olması mütləqdirmi?

Giriş	Əsas hissə	Sonluq
Mövzu ilə bağlı mövqeyiniz: <i>Doğrudanmı hər bir oyun müəyyən qaydalar əsasında keçirilməlidir?</i>	Mövqeyin əsaslandırılması: <i>Oyunlar haqqında bilgilərə istinad edərək fikrinizi əsaslandırın.</i>	Bilgilərin ümumiləşdirilməsi: <i>“Həqiqətən də”, “bəlaliklə” kimi sözlərdən istifadə edərək fikrinizi ümumiləşdirin.</i>

3.1 Şəkillərin məzmununa uyğun olaraq cümlələri tamamlayın.

Müəllim kitabı Lala... verdi.

Rəsul kitab... rəf... götürdü.

Nənə kreslo... əyləşib.

Bunları bilməliyik

İSMİN HALLARI

Ad bildirən sözlərə isim deyilir. İsimlər cümlədə işlənərkən müxtəlif şəkilçilər qəbul edir. Buna ismin hallanması deyilir. İsmi 6 halı var.

Halların adı	Şəkilçilər	Nümunələr
Adlıq	yoxdur	idman
Yiyəlik	-in ⁴	idmanin
Yönlük	-a ²	idmana
Təsirlik	-i ⁴	idmanı
Yerlik	-da ²	idmanda
Çıxışlıq	-dan ²	idmandan

2 Sualların yerinə *həkim* sözünü uyğun şəkildə dəyişib cümlələri köçürün.

1. Xəstələri (*kim?*) müalicə edir.
2. Xəstə (*kimin?*) otağına daxil oldu.
3. Xəstə (*kimə?*) müraciət etdi.
4. Xəstə (*kimi?*) çağırırdı.
5. Analizin cavabları (*kimdə?*) qalıb.
6. Xəstəliyin səbəbini (*kimdən?*) soruş.

3 Qruplarla iş. Aşağıdakı isimləri hallandıraraq cümlədə işlədin.

- I qrup:** külək, arı, qayıq **III qrup:** çörək, xalça, bıçaq
II qrup: çiçək, gəmi, balıq **IV qrup:** inək, quyu, bulaq

4 Nöqtələrin yerinə uyğun sözləri əlavə edin.

mənim, sənin, onun, bizim, sizin, onların

... kitabım, ... kölgəsi, ... məktəbimiz, ... dostunuz, ... pencəyin ... dostları

Bunları bilməliyik

MƏNSUBİYYƏT ŞƏKİLÇİLƏRİ

Mənsubiyyət şəkilçiləri varlığın kimə, nəyə aid olduğunu bildirir.

Mənim dəftərim
Sənin dəftərin
Onun dəftəri

Bizim dəftərimiz
Sizin dəftəriniz
Onların dəftəri

5 Qruplarla iş. Aşağıdakı isimləri mənsubiyyətə görə dəyişdirin.

- I qrup:** ürək, baba, qulaq **III qrup:** ləçək, ana, daraq
II qrup: köynək, nənə, çırağ **IV qrup:** əlcək, əmi, papaq

1 1 Paralimpiya haqqında nə bilirsiniz? Bu idman oyunlarında kimlər iştirak edir?

XATİRƏLƏRİM

Ailəməz İngiltərəyə köçəndə 3 yaşımda var idi. Xatirələrimdə doğulduğum yer haqqında yalnız yaşıl meşələr qalıb. Bu gün 24 yaşımda yenidən Nigeriyadayam. Yolboyu uzanan meşələr məni uşaqlıq illərimə aparır.

2007-ci il, Nigeriya

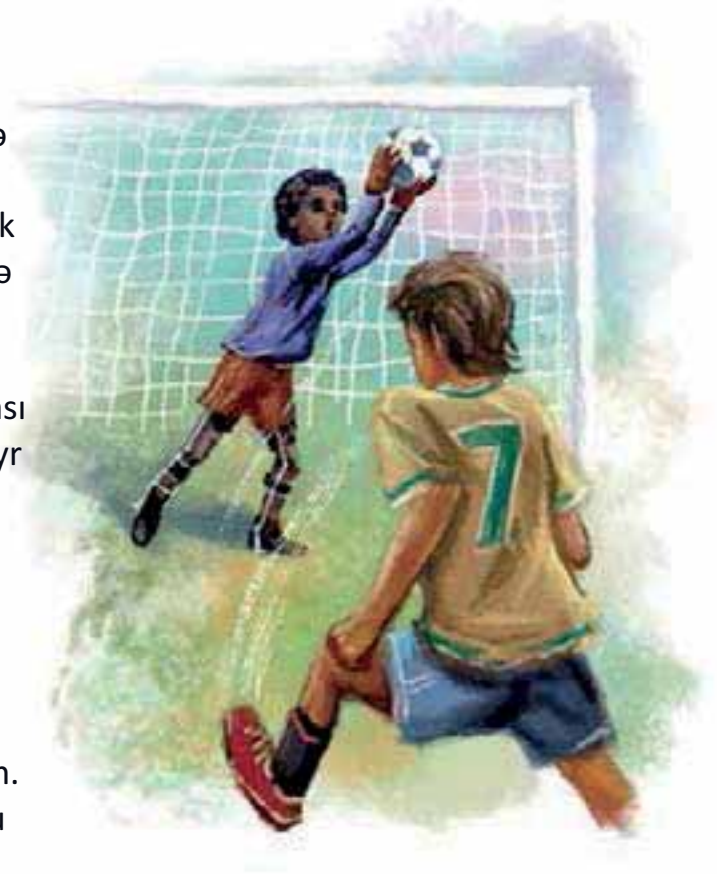
Məktəbdə ilk gün

Şəhərə köçəndən sonra ilk gün idi ki, məktəbə gedirdim. Həyəcanlı idim. Amma sinif yoldaşlarımla tanışlıq bu həyəcanı yox etdi. Elə ilk gündən onlara alışdım. Sanki illərdir ki, bir sinifdə oxuyurdum.

Dərslərdən sonra məktəbin arxasındakı futbol meydançasına toplaşdıq. Həmin gün siniflərarası yarış keçirilirdi. Mən kənarda əyləşib oyunu seyr edirdim. İkinci hissədə məni də oyuna dəvət etdilər. Qapıda dayanacaqdım. Çox həyəcanlı idim. Bu mənim üçün gözlənilməz oldu. Mən indiyə qədər futbol oynamamışdım. Heç bu haqda düşünməmişdim də. Ayağıma taxılmış dəmir dayaq necə futbol oynaya bilərdim?!

Birtəhər həyəcanımı boğub qapıda dayandım. Bir neçə dəqiqədən sonra üzərimə şığıyan topu tutdum. Bütün azarkeşlər məni ayaq üstə alqışlayırdılar. Məncə, bu alqışa layiq idim, axı topu vuran rəqib komandanın ən güclü oyunçusu idi.

Həmin hadisə mənim həyatımı tamamilə dəyişdi. Bu dəyişiklik valideynlərim üçün də gözlənilməz oldu. Bütün günü öz otağına çəkilib kitab oxuyan oğulları indi idman meydançasından əl çəkmirdi. Onu da qeyd edim ki, mütaliə mənim üçün həyat tərzidi: həftəyə bir kitab...

Söz mücrüsü

- dayaq • şığımaq • azarkeş
- paralimpiya • təkan
- valeh etmək
- ruhdan düşmək

Basketbol ilə tanışlığım

Bir gün atamla paralimpiyaçıların basketbol yarışına getdik. İdmançıların oyunu məni valeh etmişdi. Güclü qolları ilə oturduqları arabanı idarə etmələrinə heyran olmuşdum. Nəhəng bədənli idmançılar topu səbətə atanda arabaları sanki havada uçurdu.

Həmin oyundan sonra basketbol məktəbinə yazıldım. Özüm üçün ciddi rejim qurmuşdum: hər gün üç saat məşq edirdim. Dünyanın ən güclü basketbolçularının həyat təzi ilə maraqlanırdım, uğur hekayələrini oxuyurdum.

Bəzən oyunlarda məğlub olurduq. Bu məni çox sarsıdırdı, heç cür məğlubiyyəti qəbul edə bilmirdim.

Atam isə həmişə mənə deyirdi:

– Ade, unutma, məğlubiyyət yeni qələbələr üçün təkdir. Təslim olma, yenidən cəhd et və daha yaxşı et.

Sidney xatirələrim

İllər sonra məni milli komandaya qəbul etdilər. Komandamız Sidneydə keçiriləcək Paralimpiya yarışlarında iştirak edirdi. Yarımfinal uğrunda mübarizə gedirdi. Bizim komandamız bir xal ilə geridə idi. Rəqib komandanın oyunçusu topu əlimdən almaq istəyirdi. Oyunçunun sərt hərəkətləri nəticəsində komandamız penalti atmalı oldu. Topu mənə verdilər. Həyəcanlı dəqiqələr idi, oyunun bitməsinə saniyələr qalmışdı. Bu topu səbətə sala bilməsəm, komandamız uduzacaqdı. Arabamı irəli sürüb topu səbətə yönəltdim. Top səbətə düşənə qədər keçirdiyim hissləri təsvir etmək çətinidir. İndi hesab bərabərləşmişdi. Sonuncu saniyə və sonuncu top! Komandamız qalib gəlmişdi. Xəyallarım gerçəkləşmişdi.

Ade Adepitan

Söz ehtiyatı

2 Nöqtələrin yerinə “Söz mücrüsü”ndən uyğun ifadələri əlavə edib cümlələri tamamlayın.

1. Təyyarələr düşmən üzərinə
2. Futbol ... səsi bütün stadionu bürümüşdü.
3. Atam əlində kitab sobanın kənarında oturub
4. Sonuncu məğlubiyyət komanda üzvlərini
5. Şəhərin gözəlliyi turistləri

Nə anladın?

3 Mətnlə bağlı suallara cavab verin.

1. Ade doğulduğu yer haqqında nə xatırlayırdı?
2. Ade nə üçün əvvəllər heç vaxt futbol oynamamışdı?
3. Hansı hadisələr onun həyatında dəyişikliklərə səbəb oldu?
4. Adenin ən böyük arzusu nə idi?

Düşün və cavab ver

4 Mətnə hansı epizodlar Adeyə aid aşağıdakı xüsusiyyətləri əks etdirir?

iradəli

nizam-intizamlı

məqsədyönlü

5 **Müzakirə.** Atasının Adeyə verdiyi məsləhətinə münasibət bildirin. Fikrinizi əsaslandırın.

6 Qeydlər götürməklə Ade Adepitan haqqında mətni dinləyin. Suallara cavab verin.

- Hansı məlumatlar “Xatirələrim” mətnində öz əksini tapıb?
- Ade Adepitan haqqında daha hansı məlumatları aldınız?

7 Götürdüyünüz qeydləri əlavə etməklə “Xatirələrim” mətnini genişləndirib danışın.

8 Esse yazaraq atasının Adeyə verdiyi məsləhət haqqında öz münasibətinizi bildirin. Arqumentlər gətirməklə fikrinizi izah edin.

Məğlubiyyət insanı ruhdan salır, yoxsa yeni qələbələr üçün təkan verir?

2 1

“Olimpiya oyunlarının tarixindən” mətnini dinləyin.

Mətnə əsasən, fikirlərin düzgün, yoxsa yanlış olduğunu müəyyən edin.

1. Olimpiya oyunları ilk dəfə Yunanıstanda keçirilib.
2. İlk Olimpiya oyunları 8 gün keçirilib.
3. Müasir dövrdə olimpiadalar 4 ildən bir keçirilir.
4. Qədimdə qaliblərə qızıl, gümüş, bürünc medallar verirdilər.

2

Mətnin məzmununa əsasən, suallara cavab verin.

1. Nə üçün Olimpiya oyunları sülhün rəmzi hesab edilir?
2. Nəyə görə sonralar Olimpiya oyunlarının keçirilmə müddəti uzadılıb?
3. Nə üçün Olimpiya halqalarında məhz göy, sarı, qara, yaşıl və qırmızı rənglərdən istifadə edilib?

3

Şəkillərdə hansı Olimpiya simvolları təsvir edilmişdir? Dinləmə mətninə əsasən, bilgilərin hansı Olimpiya simvoluna aid olduğunu müəyyən edin.

- Dünyanın bütün ölkələrini əhatə etdiyini bildirir.
- Müxtəlif idman növləri üzrə yarışların keçirildiyini ifadə edir.
- Qaliblərin zeytun budaqlarından hörülmüş çələnglə mükafatlandırıldığını bildirir.
- Olimpiya oyunlarının vətəninin Yunanıstan olduğuna işarə edir.

1

2

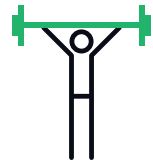
**DAHA
SÜRƏTLİ**

**DAHA
YÜKSƏK**

**DAHA
GÜCLÜ**

3

4

4

Debat. Sizcə, yarışlarda qələbə qazanmaq vacibdir, yoxsa iştirak etmək kifayətdir?
Bu mövzuda esse yazın.

3 1 Əlamət bildirən sözlərə əsasən, varlığın adını tapın.

1 sarı, oval, turş	A alça
2 ağ, soyuq, yumşaq	B limon
3 yaşıl, yumru, turş	C qar

Bunları bilməliyək ! SİFƏT

Varlığın əlamətini və keyfiyyətini bildirən sözlər sifət adlanır. Sifət *necə, nə cür, hansı* suallarına cavab verir.

Əlamət varlığın görünüşü ilə bağlıdır.	<i>yaşıl, böyük, dairəvi, arıq</i>
Keyfiyyəti gözlə görmək mümkün deyil.	<i>ağıllı, cəsur, xeyirxah</i>

2 Nöqtələrin yerinə *əlamət* bildirən sifətlər seçib yazmaqla cümlələri tamamlayın.

1. Tural kitabxanadan ... kitab götürmüşdü. (*maraqılı / qalın*)
2. Anama bir dəstə ... gül aldım. (*ətirli / qırmızı*)
3. Nənəm hazırladığı ... yastıqları divanın üzərinə düzdü. (*yumşaq / dördkünc*)
4. Sınıf yoldaşım Samir ... oğlandır. (*xeyirxah / yaraşıqlı*)

3 İkinci maşını birincidən fərqləndirmək üçün hansı sözdən istifadə edərdiniz?

Bunları bilməliyək ! SİFƏTİN MÜQAYİSƏ DƏRƏCƏLƏRİ

Bəzi sifətlər varlığın əlamətinin az və ya çox olduğunu ifadə edə bilər.

Adi dərəcə	Azaltma dərəcəsi	Çoxaltma dərəcəsi
sarı	sarımtıl, açıq-sarı	sapsarı, tünd-sarı

4 Çoxaltma dərəcəsində olan sifətləri seçib cümlələri tamamlayın.

1. İndicə təndirdən çıxan çörəklər ... və dadlı idi. (*yumşaq / yupyumşaq*)
2. Evin pəncərələri ... rənglə boyanmışdı. (*tünd-yaşıl / yaşıl / açıq-yaşıl*)
3. Murad qara kostyumla ... köynək geyinmişdi. (*ağ / ağımtıl / ağappaq*)
4. Bu gün aldığın alçalar ... idi. (*turş / tumturş / turştəhər*)

ULDUZ

N 3
20 iyun 2022

Müsahibə

ÇEMPİONLARIMIZI TANIYAQ

Minifutbol üzrə Azərbaycan milli komandası Slovakiyanın Koşitse şəhərində keçirilən Avropa çempionatında qızıl medal qazanıb. Həmsöhbətimiz minifutbol üzrə komandamızın baş məşqçisi Elşad Quliyevdir.

– İlk dəfədir ki, ölkəmiz komanda idman növündə Avropa çempionu olmuşdur. İlkə imza atmaq necə bir hissdir?

– Qürur hissi keçiririk. Qürbətdə bayrağımızı qaldırıb himnimizi səsləndirdiyimiz üçün fəxr edirik.

– Qələbə qazanacağımıza inanırdınız mı?

– Hər görüşümüzdə qələbə qazanmaq məqsədilə çıxırdıq. Qeyd edirəm ki, turnirdə Avropanın ən güclü komandaları iştirak edirdi. Finalda qalib gəldiyimiz Rumıniya komandası altı qat Avropa çempionudur. Buna baxmayaraq,

komandamız sona qədər mübarizə aparıb qalib gəldi.

– Sizcə, komanda idman növündə qələbə qazanmaq nə üçün çətindir?

– İlk növbədə, komanda üzvləri arasında birlik olmalıdır. Oyunlarda bir-birini anlamaq mütləqdir. Əlbəttə, bir də nizam-intizam və müntəzəm məşqlər. Əgər bütün bu dediklərim varsa, mütləq qələbə də olacaq.

– Necə düşünürsünüz, bu uğuru təkrar etmək mümkün olacaqmı?

– Əlbəttə ki, bu uğuru təkrarlamaq o qədər də asan olmayacaq. Kuboku əldə saxlamaq rekordları qırmaq qədər çətindir. Lakin əminəm ki, bu qələbə bir mayak oldu. Ümid edirəm ki, bundan sonra yeniyetmələrdə minifutbola qarşı maraq artacaq. İdmanın bu növü inkişaf edəcək, yeni Avropa çempionlarımız olacaq.

– Sizə yeni qələbələr arzulayıram. Müsahibəyə görə çox sağ olun.

Yubiley

QADIN VOLEYBOLÇULARIMIZ

Bu il qadınlardan ibarət “Azərreyl” voleybol klubunun Avropa kubokunu qazanmasının 20 ili tamam olur. Komanda 2002-ci ildə ardıcıl qələbələrə sonra Bakıda təşkil olunmuş final oyununda rəqiblərinə qalib gələrək, bu titula yiyələnib.

İdman tariximizdən

Zemfira Meftahətdinova Azərbaycanın stend atıcısıdır. O, 2000-ci il Sidney Olimpiadasının qızıl, 2004 Afina Olimpiadasının isə bürünc medalını qazanıb. O, bir neçə dəfə Avropa çempionu olmuşdur.

Azərbaycanın karate ustası **Rafael Ağayev** 5 dəfə dünya, 11 dəfə Avropa çempionu olmuşdur. Bu uğurlarına görə ona “dünya karatesinin brilyantı” deyirlər. Hazırda Rafael Azərbaycan gənclərinə əlbəyaxa döyüş sənətinin sirlərini öyrədir.

Qəzetin yaradıcı heyəti:

Redaktor: Səbinə Qasımova

Dizayner: Rauf Oruçlu

Müxbirlər: Mədinə Qafarlı, Əli Piriye

Söz ehtiyatı

2 “Söz mücrüsü”ndəki uyğun ifadələri əlavə edib cümlələri tamamlayın.

1. ... jurnalın nəşrinə razılıq verdi.
2. Komissiyanın ... dəyişiklik edildi.
3. ... qəzetin tərtibat işlərini tamamladı.
4. Rəsul mövzuya uyğun ... yazdı.
5. Divar qəzetinin müxtəlif ... var.

Nə anladın?

3 Qəzetlə bağlı suallara cavab verin.

1. Qəzetin adı nədir?
2. Qəzetin bu nömrəsi hansı mövzuya həsr olunmuşdur?
3. Qəzetdə hansı rubrikalar var?
4. Qəzetdə hansı idmançılar haqqında məlumat aldınız?

4 Qəzetdə təqdim edilmiş müsahibəyə diqqət edin. Siz müxbir olsaydınız, müsahibinizə daha hansı sualları verərdiniz?

Araşdırma

5 Qəzetdə verilmiş hansı bilgi diqqətinizi daha çox cəlb etdi? Həmin məlumatla bağlı araşdırma aparın və təqdimat hazırlayın.

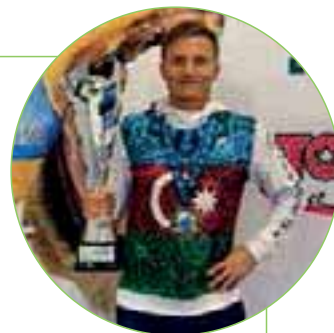
ƏLBƏYAXA DÖYÜŞ

2-1 Qruplarla iş. Məlumat vərəqlərini oxuyun. Sizcə, bu məlumatları toplamaq üçün müsahibə hansı sualları vermək lazımdır? Həmin sualları təxmin edin və müsahibə hazırlayın.

I
qrup

Eduard Məmmədov

Doğum tarixi: 2 yanvar 1978-ci il
Doğum yeri: Bakı
Ləqəbi: Ağ canavar
İdman növü: kikkboksinq
Nailiyyətləri: 26 qat dünya çempionu,
7 qat Avropa çempionu, 7 qat dünya kubokunun sahibi,
15 qat Azərbaycan çempionu.

II
qrup

Zülfyyə Hüseynova

Doğum tarixi: 15 oktyabr 1970-ci il
Doğum yeri: Beyləqan
İdman növü: cüdo
Nailiyyətləri: 5 dəfə Dünya Çempionatının qızıl medalını qazanıb.
Azərbaycanın əməkdar idman ustasıdır.
1995-ci ildə "tərəqqi" medalına layiq görülüb.

Təlimat

Müsahibəyə necə hazırlaşmalı

Mövzu üzrə bilgi əldə etməyin yollarından biri də müsahibə almaqdır. Müsahibəyə hazırlaşarkən aşağıdakı tövsiyələrə əməl edin:

1. Mövzu haqqında bildiklərinizi qeyd edin.
2. Mövzu haqqında öyrənmək istədiklərinizi qeyd edin.
3. Müsahibinizi müəyyənləşdirin.
4. Verəcəyiniz sualları sıra ilə yazın.

Rövşən Xəlilov

Doğum tarixi: 8 noyabr 1990-cı il

Doğum yeri: Mingəçevir

İdman növü: ağırliqqaldırma

Nailiyyətləri: 5 qat dünya, 3 qat Avropa, 11 qat

Respublika çempionu, Dünya və Avropa kubokunun sahibi, Beynəlxalq dərəcəli idman ustasıdır.

2021-ci ildə üç hərəkətin cəmində 743,5 kq ağırlıq qaldıraraq dünya rekordunu qıran ilk azərbaycanlı kimi tarixə düşüb.

Mariya Stadnik

Doğum tarixi: 3 iyun 1988-ci il

Doğum yeri: Lvov (Ukrayna)

İdman növü: sərbəst güləş

Nailiyyətləri: 6 qat Avropa çempionu,

2008 Pekin Olimpiadasında bürünc medal qazanıb.

2012 London və 2016 Rio-de-Janeyro Olimpiadasında

gümüş medal qazanıb. 2009-cu ildə Dünya Çempionatında qızıl medal qazanıb.

2011-ci ildə planetin ən yaxşı qadın güləşçisi seçilib.

Nümunə

Müsaibimiz Azərbaycanın məşhur idmançısı Eduard Məmmədovdur.

Müxbirin sualı: *Siz nə vaxt və harada anadan olmusunuz?*

Eduard Məmmədov: *Mən 2 yanvar 1978-ci il tarixdə Bakıda anadan olmuşam.*

Müxbirin sualı: *Sizdə idmana həvəs nə zaman yaranıb?*

Eduard Məmmədov: ...

2.1 Cümlələri oxuyun. Köməkçi sözləri seçib yazın.

1. Ura, qələbə bizimdir!
2. Sürəyya və Nübar parka tərəf getdilər.
3. Məsələ çətin idi, ancaq Qüdrət onu da həll etdi.
4. Azərbaycan qəhrəman oğulları ilə fəxr edir.

Bunları bilməliyik! QOŞMA

Bəzi köməkçi sözlər özündən əvvəl gələn sözlərə qoşularaq müəyyən məna çaları yaradır. Belə sözlər qoşma adlanır.

Qoşma	Yaratdığı məna çaları
mağazaya qədər	məsafə
parka tərəf	istiqamət
ondan ötrü	səbəb
nahardan sonra	zaman

Birhecalı qoşmalar qoşulduğu sözə bitişik yazılır: ulduz**tək**, evə**dək**, evə**cən**.

2 Verilmiş qoşmaları uyğun nöqtələrin yerinə yazmaqla cümlələri köçürün. İfade etdiyi mənanı müəyyən edin.

1. Meşəyə ... maşınla getdik.	A ilə
2. Yağışdan ... göyqurşağı göründü.	B başqa
3. Şamildən ... hamı sinifdə idi.	C qədər
4. Ramin atası ... balıq tutmağa getdi.	Ç sonra

3 Birhecalı qoşmaları seçib yazmaqla cümlələri köçürün.

1. Gülnaz xala uşaq... sevinirdi. (*kimi, tək*)
2. Bacım telefon... danışdı. (*-la, ilə*)
3. Biz evə... danışmadıq. (*qədər, dək*)

4 Nöqtələrin yerinə uyğun şəkilçilər artırmaqla cümlələri oxuyun.

1. Sən... üçün çox narahatam.
2. Bu hadisə... görə üzr istəyirəm.
3. Biz ev... qədər birgə getdik.
4. Babam... ötrü darıxmışam.
5. Əsgərlərimiz düşmən... qarşı qəhrəmancasına vuruşurdular.

5 Hansı cümlədə fikir daha qüvvətli ifadə olunub? Səbəbini izah edin.

1. Bu gün sənin növbəndir.
2. Axı bu gün sənin növbəndir.

Bunları bilməliyik ! ƏDAT

Bəzi köməkçi sözlər sözün və ya cümlənin təsirini gücləndirir. Belə sözlər **ədat** adlanır.

Məsələn:

*Gözəl çiçəklərdir. **Nə** gözəl çiçəklərdir.*

Bəzi ədatlar qoşulduğu sözə bitişik yazılır:

- *Sən rəssamlıqla məşğul olmuşsan**mı**?*
- *Dostuna kömək et**sənə**.*
- *Dünən parkda yaxşı**ca** əyləndik.*

6 Cümlələrdə ədatları müəyyən edin.

1. Anar üç məsələdən yalnız birini düzgün həll etmişdi.
2. Mən məhz bu kitabı oxumaq istəyirdim.
3. Seymur sinfimizdə ən ağıllı şagirdidir.
4. Tapşırıqları yerinə yetirdinmi?
5. Səni çoxdan gözləyirik, gəlsənə.

7 Hansı cümlədə iclasın başlandığı əminliklə ifadə olunub?

1. Deyəsən, iclas başlanıb.
2. Doğrudan da, iclas başlanıb.

Bunları bilməliyik ! MODAL SÖZLƏR

Elə köməkçi sözlər var ki, deyilən fikrə münasibət ifadə edir. Belə söz modal söz adlanır.

Məsələn:

Əlbəttə, sən düz deyirsən.

Bu cümlədə **əlbəttə** danışanın öz fikrinə əmin olduğunu bildirir.

Modal sözlər cümlədə vergüllə ayrılır.

8 Cümlələrdə modal sözləri tapın və onların ifadə etdiyi mənanı müəyyən edin.

Uyğun yerdə vergül işarəsi qoymaqla cümlələri köçürün.

1. Sözsüz biz qələbə qazanacağıq. (*şübhə / əminlik*)
2. Beləliklə bütün problemlər həll olundu. (*nəticə / təəssüf*)
3. Mən tamaşaya gedə bilmirəm heyif. (*şübhə / təəssüf*)
4. Biz əlbəttə ki heç nədən qorxmurduq. (*əminlik / şübhə*)

Ümumiləşdirici təkrar

1 Nöqtələrin yerinə mötərizədə verilmiş isimləri yazaraq cümlələri tamamlayın. Həmin sözün ismin hansı halında işləndiyini yazın.

1. Bu ... fərqli üslubda çəkmişsən. (*rəsm*)
2. Müəllim ... yeni mövzunu izah etdi. (*şagird*)
3. ... yarpaqları artıq saralmışdı. (*ağac*)
4. ... gənc rəssamların tabloları nümayiş etdirilirdi. (*sərgi*)
5. Komandamız ... qələbə ilə qayıtdı. (*yarış*)

2 Nöqtələrin yerinə uyğun sözləri əlavə edin.

mənim, sənin, onun, bizim, sizin, onların

... papağı, ... dərsimiz, ... dəftərim, ... mükafatınız, ... boşqabın, ... kitabları

3 Verilmiş sifətləri azaltma dərəcəsində işlədərək cümlələri tamamlayın.

1. Bizim bağın alçaları ... olur. (*turş, tumturş, kəmturş*)
2. Əynindəki ... paltar Zümrüdə çox yaraşırdı. (*sarımtıl, tünd-sarı, sapsarı*)
3. Rəngsaz pəncərənin kənarlarına ... naxışlar çəkdi. (*bomboz, bozumontul, boz*)
4. Anam dolmaları ... formada bükür. (*uzun, upuzun, uzunsov*)

4 Nöqtələrin yerinə uyğun gələn köməkçi sözlər artırın.

1. Biz hamıdan ... gəlmişdik. *qoşma*
2. Dünəndən hava tutulmuşdu, ... yağış yağmırdı. *bağlayıcı*
3. ... bu gün bizə gəlmirsən? *modal söz*
4. ..., sən yaxşı qiymət alacaqsan. *modal söz*

5 Nöqtələrin yerinə modal söz yazmaqla cümlələri köçürün. Uyğun yerdə vergüldən istifadə edin.

1 ... gözlədiyimiz gün gəlib çatdı.	A həqiqətən
2 Görüşə gəlmədi, ... işi çox olub.	B heyif ki
3 ... çox təsirli film idi.	C nəhayət
4 ... səninlə görüşə bilmədik.	Ç yəqin

4

Təkərdən avtomobile

1. Hansı nəqliyyat növlərini tanıyırsınız?
2. Sizcə, onlardan hansı daha əvvəl yaranıb?
3. Gələcəyin nəqliyyat vasitələrini necə təsəvvür edirsiniz?

1 1 Oxuyacağınız mətnə nəzər salın: yarımbaşlıqları oxuyun və şəkillərə baxın. Sizcə, bu mətnə nədən danışılır? Siz bu haqda nə bilirsiniz?

ƏN MÜHÜM İXTİRA

Ətrafınıza diqqətlə baxsanız, görürsünüz ki, bir çox maşın və mexanizmlərin əsas hissələri təkər formasındadır. Yalnız avtomobillər, qatarlar deyil, gəmilər və təyyarələr də təkər vasitəsilə hərəkətə gəlir. Lakin buna qədər təkər böyük bir inkişaf yolu keçmişdir...

Təkər nə vaxt icad edilib?

Bu gün təkər çox sadə bir əşya kimi görünür. Amma onu icad etmək heç də asan olmayıb. Təkəri ilk dəfə kim, nə vaxt və harada ixtira edib? Bu hələ də sirr olaraq qalır. Bir şey dəqiq məlumdur ki, bu ixtiranın 5 min ildən çox yaşı var.

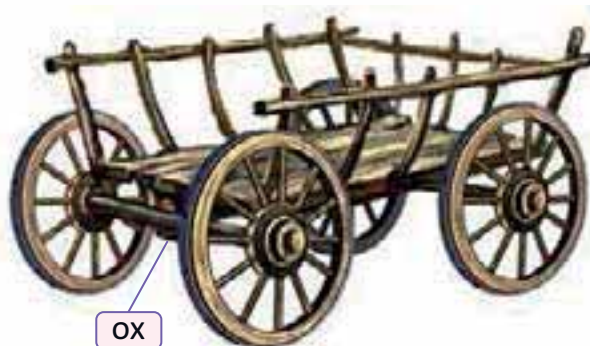

İlk təkərləri necə düzəldirdilər?

Əvvəlcə insanlar ağır yükü ağac tirlərinin üzərinə qoyub diyirlədirdilər. Beləliklə, onlar anladılar ki, dairəvi əşya üzərində yük daşımaq daha rahatdır.

Daha sonra isə insanlar iri ağac tirini eninə kəsib dairəvi taxta lövhələr düzəltdilər. Lövhələrin mərkəzində dəşik açaraq ona ox bərkitdilər. İki belə lövhəni oxla birləşdirdilər. Beləliklə, ilk nəqliyyat vasitəsi – araba meydana gəldi.

Təkər nə üçün istifadə edilirdi?

Qədimdə təkərləri ağacdan, gildən, daşdan düzəldirdilər. Taxta təkərlərdən arabalar düzəldib yükdaşımada, gəzintidə, hərbi yürüşlərdə istifadə edirdilər.

Qədimdə istifadə olunan döyüş arabaları bu gün də gözəlliyi və konstruksiyasının mükəmməlliyi ilə heyran edir.

Zaman keçdikcə təkər inkişaf etdi. Onun quruluşu dəyişdi. Təkərin istehsalı üçün daha davamlı və rahat materiallardan istifadə etməyə başladılar.

Hazırda avtomobillərdə istifadə olunan rezin təkərləri – hava ilə doldurulan şinləri İsveçli baytar **Con Boyd Danlop** kəşf edib.

Bu gün avtomobil şinlərinin istehsalı üzrə ən məşhur markalardan biri Danlopun adını daşıyır.

Söz mücrüsü

- ixtira • inkişaf
- diyirlətmək
- nəqliyyat • istehsal
- kəşf etmək

Təkər icad olunmasaydı...

Təkərin ixtirasından sonra elm və texnika çox güclü inkişaf etdi. Təkər kəşf olunmasaydı, nə su dəyirmanları meydana çıxar, nə də elektrik enerjisi əldə edilərdi. İstənilən mexaniki saatın içində onun əqrəblərini hərəkətə gətirən kiçik təkərciklər var.

Beləliklə, demək olar ki, təkərin ixtirası sonradan bir çox elmi və texnoloji yeniliklərə yol açdı. Ona görə də təkəri dünya tarixində ən mühüm ixtirələrdən biri saymaq olar.

Söz ehtiyatı

2 Nöqtələrin yerinə *ixtira* və ya *kəşf* sözlərindən birini artırmaqla cümlələri köçürün.

1. Alimlər yeni neft yataqları ... etdilər.
2. Televizor radiodan sonra ... olunub.
3. Avtomobili almanlar ... ediblər.
4. Amerikanı Xristofor Kolumb ... edib.

Yadda saxla

ixtira – indiyə kimi mövcud olmayan yeni bir şey yaratma; icad.
kəşf – əvvəllər məlum olmayan bir şeyi tapıb meydana çıxarma, aşkar etmə.

Nə anladın?

3 Sizcə, müəllif bu mətndə oxucuya hansı fikirləri çatdırmaq istəyib? Üç əsas fikri seçin.

1. Təkər çox qədimdə ixtira olunub.
2. Qədim təkərlər ağacdən, daşdan idi.
3. Təkər minillər boyu böyük inkişaf yolu keçib.
4. Qədimdə istifadə olunan döyüş arabaları gözəlliyi ilə diqqəti cəlb edir.
5. Təkər bir çox ixtiralara yol açıb.
6. Hava ilə doldurulan avtomobil şinlərini Danlop ixtira edib.

Düşün və cavab ver

4 Aşağıdakı şəkillərdən istifadə edərək mətnin sonuncu hissəsini ("Təkər icad olunmasaydı...") genişləndirib nəql edin.

2 1 Hansı cümlələrdə hərəkət bildirən sözlər keçmiş zamanda işlənib?

1. Təkər bu gün çox sadə bir əşya kimi görünür.
2. Lövhlərin mərkəzində dəşik açaraq ona ox bərkitdilər.
3. Dairəvi əşya üzərində yük daşımaq daha rahatdır.
4. Gəmilər və təyyarələr də təkər vasitəsilə hərəkətə gəlir.
5. Təkərin ixtirasından sonra elm və texnika çox güclü inkişaf etdi.

2 Cümlələri köçürün, nöqtələrin yerinə uyğun gələn şəkilçiləri yazın.

1. Yazda havalər istiləş..., ağaclar çiçək aç... (-ir, -ir, -ur, -ür)
2. Sabah hava günəşli ol... (-acaq, -əcək)
3. Müəllim yeni dərsi izah et... (-dı, -di, -du, -dü)

3 Hansı cümlədə feil “nə?” sualına da cavab verə bilər?

- A Açıq havada gəzmək çox faydalıdır.
- B Biz bir müddət parkda gəzdik.

Bunları bilməliyik ! FEİLİN MƏSDƏR FORMASI

Nə etmək? sualına cavab verən feillər məsdər adlanır. Məsələn: *baxmaq, bilmək*. Məsdər hərəkətin adını bildirir. O, isim kimi hal və mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul edə bilər: *oxumağın vacibliyi, yazmağı öyrənmək, mənim yazmağım* və s. Lüğətlərdə feillər məsdər formasında verilir.

4 Cümlələrdən feilləri seçib məsdər şəklində yazın.

1. Güclü yağışdan sonra buludlar dağılmışdı.
2. Mən kitablardan çox şey öyrənirəm.
3. Bu ərazidə yeni evlər tikiləcək.
4. Birdən güclü külək başladı.
5. Körpə artıq yuxudan ayılmışdı.

5 Nöqtələrin yerinə uyğun şəkilçilər əlavə etməklə cümlələri köçürün.

1. Onun pianoda çal... hamının xoşuna gəldi.
2. Hava yağışlı olduğu üçün bağçanı sula... ehtiyac yox idi.
3. Mən bura oxu... gəlmişəm.
4. Uşaqlar rəqs et... başladılar.
5. Atam piyada gəz... çox sevdi.

11 Velosiped barədə nə bilirsiniz? O, skuterdən nə ilə fərqlənir?

KİFAYƏTDİR?

Böyük tənəffüsdə uşaqlar ciddi bir xəbəri müzakirə edirdilər: onların sinif yoldaşı Ceyhun sehrbazla görüşmüşdü. İnanmırsınız? Onda qulaq asın.

Bazar günü idi. Ceyhun narazı halda velosipedini yola tərəf aparır, öz-özünə fikirləşirdi: “Heç bilmirəm, məndən daha nə istəyirlər? Dərslərimi oxumuşam, tapşırıqları yerinə yetirmişəm. Bəyəm bu, kifayət deyil?..”

Birdən skamyada oturan yaşlı bir qadın onu səslədi:

– Oğlum! Deyəsən, fikirləşirsən ki, oxuduqların “kifayətdir”, eləmi?

Ceyhun təəccüblə qadına baxdı. O həmin sözləri bərkdən demədiyinə əmin idi. Bu qadın onu necə eşidə bilərdi? Buna baxmayaraq, cavab verdi:

– Əlbəttə! Anam deyir ki, əlavə kitablar oxu. “Oxu, oxu!..” Nə qədər oxumaq olar?! Nə lazımdırsa, oxumuşam də!

– Yəni sən hesab edirsən ki, bu biliklər sənin üçün kifayətdir? – deyə qarı gülümsündü. – Nə deyim, ola bilər!

Qəribədir, yaşlı qadın başqaları kimi ona öyüd-nəsihət vermədi. Bu, Ceyhunun xoşuna gəldi.

– Deyəsən, velosiped sürməyə gedirsən? – qadın sözünə davam etdi.

Ceyhun başı ilə təsdiq etdi.

– Bəs bilirsən ilk velosiped necə olub? – deyə qadın əlindəki kitabı göstərdi.

Ceyhunu maraq bürüdü: “Doğrudan, görəsən necə olub?”. O yaxınlaşıb kitaba nəzər saldı. Orada pedalsız velosiped şəkli gördü. Öz-özünə fikirləşdi: “Görəsən, bunu necə sürürdülər?”

– İstəyirsən, onu necə sürdüklərini sənə başa salım.

“Deyəsən, bu qadın sehrbazdır! Düşündüklərimi eşidir”, – Ceyhun fikirləşdi.

– Təxminən, 200 il bundan əvvəl alman ixtiraçısı Drays məhz belə bir velosiped düzəltmişdi. O, atları əvəz edə biləcək vasitə haqqında çox düşünmüşdü. Nəhayət, elə bir vasitə fikirləşib tapmışdı ki, insan özü onu sürə bilərdi.

Naməlum qadın yenə kitabdakı şəkli göstərib dedi:

– Sən pedalsız velosiped sürə bilərsən? Sadəcə, ayaqlarını yerə basaraq?

Ceyhun öz velosipedinə minib cəhd elədi. Xoşuna gəlmədi:

– Belə velosiped olar?!

– Əlbəttə, belə velosipedi sürmək adamı tez yorar, – yaşlı qadın dilləndi. – Hər dəfə ayağınla yerdən təkan almalısan. Həm də pedalsız sürətlə getmək olmur. Bu velosiped sənin “kifayət” saydığın biliklərə bənzəyir. Axı onu birtəhər sürmək olur. – Qadın Ceyhuna baxıb bic-bic gülümsədi. – Səncə, bu, “kifayət”dir?

Ceyhun qarının eyhamını başa düşdü. Bir qədər utancaq halda dedi:

– Yox, bu velosipedə pedal əlavə etmək yaxşı olardı.

– Yaxşı, onda gəl sənə ilk pedallı velosipedi göstərim.

Yaşlı qadın başqa bir şəkli göstərdi:

– Onu fransız Pyer Mişo icad edib. Görürsən, bunun pedalı var. Amma bu velosipedi kələ-kötür yolda sürmək böyük əziyyətdir. Ona görə ki, təkərlərdə rezin yoxdur. Yoldakı daşlar və çuxurlar velosiped sürəni çox narahat edir. Pedalları fırlatmaq da çətinidir. Çünki onlar birbaşa qabaq təkərin oxuna quraşdırılıb. Davam edim, yoxsa “kifayətdir”?

Ceyhun başını yelləyib “hə” dedi. Onun üçün çox maraqlı idi.

– Yaxşı. Bax, bu, rezin təkərli velosipeddır. Onu Penni Fartinq adlandırırdılar. Gördüyün kimi, bu velosipedi yalnız böyük adamlar sürə bilərdilər. Çünki qabaq təkər çox böyük idi. Belə velosipeddə üzəaşağı düşmək də çox təhlükəlidir.

Velosiped latın sözüdür: *velox* – sürətli, *pedis* – ayaq deməkdir.

Bu məlumatlar o qədər maraqlı idi ki, Ceyhun gözünü kitabdan çəkə bilmirdi. Qadın sözünə davam etdi:

– İllər sonra Con Danlop hava ilə doldurulmuş rezin təkər hazırladı və velosipedi sürmək daha rahat oldu... Kifayətdir?

– Yox, maraqlıdır.

– Yaxşı, buna da bax. Sənin velosipedinə oxşayır? Onu İngiltərədə, təxminən, 150 il əvvəl Con Starli adlı bir mühəndis düzəldib.

– Düzdür, çox oxşayır.

– Hə, oğul, insanlar daha sonra yeni-yeni velosipedlər düzəltdilər. Yarış, turist velosipedləri meydana gəldi. Bu nəqliyyat növündən hətta taksi kimi də istifadə etməyə başladılar. Bəzi ölkələrdə velosipedlə sənişinlər daşınır. Onlara velorikşa deyilir.

– Doğrudan? Bunu bilmirdim.

– Getdikcə velosipedin sürəti artdı, ona əyləc də qoydular. Görürsən, insanlar nələr yaradıblar? Hamı sənin kimi düşünsəydi, onda bütün dünya hələ də Draysın velosipedini sürərdi. İndi başa düşdünmü, nə üçün biliyə “kifayətdir” sözü yaramır?

– Bəli, anladım, – Ceyhun yavaş səslə cavab verdi.

O, utandığını gizlətməyə çalışırdı. Başını aşağı salıb yola tərəf bir neçə addım atdı. Birdən yadına düşdü ki, qadına təşəkkür etmədi. Geri çevrilib baxanda yerində donub qaldı: naməlum qadın yoxa çıxmışdı...

Ertəsi gün məktəbə gələndə Ceyhun yoldaşlarına “sehrbaz” haqqında danışdı.

– O hardan bildi ki, mən nə fikirləşirəm? – deyə Ceyhun həyəcanla danışdı. Özü də velosipedlər haqqında o qədər çox şey bilirdi ki!

Uşaqlar maraqla Ceyhuna qulaq asırdılar. Amma Ceyhun da, yoldaşları da bilmirdilər ki, əsl “sehr” – bilikdir.

Reyhan Həbibli

Söz mücrüsü

- sehrbaz • əyləc • eyham • mühərrik
- kələ-kötür • donub qalmaq • yaramaq

Söz ehtiyatı

2 Velosipedin hissələrinin adlarını müəyyən edin.

- sükan
- təkər
- oturacaq
- pedal
- əyləc

Nə anladın?

3 Düzgün (D), yoxsa yanlış (Y)?

1. İlk velosipedin pedalları olmayıb.	D	Y
2. Penni Fartinqin arxa təkəri böyük idi.	D	Y
3. Rezin təkərli velosipedi Pyer Mişo icad edib.	D	Y
4. Velosipedi ilk dəfə Con Danlop ixtira edib.	D	Y

Düşün və cavab ver

2 1 Mətndəki əsas fikir nədən ibarətdir?

2 Şəkillər əsasında velosipedin inkişaf tarixi haqqında danışın.

Draysın velosipedi

Mişonun velosipedi

Penni Fartinq

Starlinin velosipedi

3 Müasir dövrdə velosipeddən daha hansı sahələrdə istifadə olunur? Şəkillər əsasında danışın.

3 1 “İkitəkərli möcüzə” mətnini dinləyin və tapşırıqları yerinə yetirin.

2 Dinlədiyiniz mətnin növünü müəyyən edin.

- A bədii B informativ C tarixi

3 Fikirlərin “Kifayətdir?”, yoxsa “İkitəkərli möcüzə” mətninə aid olduğunu müəyyən edin.

- A Müəllifin əsas məqsədi oxucunu yeni biliklərə həvəsləndirməkdir.
B Bədii mətn olsa da, oxucuya xeyli informasiya verir.
C Müəllifin məqsədi ixtira haqqında bilgi verməkdir.
Ç Informativ məndir.

4 Mətdən əldə etdiyiniz bilgiler və şəkillər əsasında motosikletin təkmilləşdirilməsi haqqında danışın.

Mişonun ixtirası

Daymler və Maybaxın ixtirası

Müasir motosiklet

5 Aşağıda verilmiş yaddaş xəritəsinə uyğun olaraq mətni yazın.

4 1

Hansı cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər hərəkəti izah edir?

1. **Gözəl** vətən, can vətən,
Hər gün ucalan vətən. (*Teymur Elçin*)
2. Quşlar, quşlar nə **gözəl** oxuyur,
Bəh-bəh, bəh-bəh nə gözəl oxuyur. (*Zeynal Cabbarzadə*)
3. Mən bu gün **yaxşı** qiymət almışam.
4. Cahid dərsi **yaxşı** danışdı.

Bunları bilməliyik

ZƏRF

Hərəkətin əlamətini, zamanını, yerini, miqdarını bildirən sözlər zərf adlanır: *həmişə, geri, aşağı, xeyli, tez* və s. Zərflər hər zaman feilə aid olur: *Səid **güclə** danışdı; Cəmil **tez** anasını çağırırdı.*

2

Cümlələrdə zərfləri müəyyən edin.

1. Qələbə xəbərini hamı səbirsizliklə gözləyirdi.
2. Çayın suyu bir qədər artmışdı.
3. Qonaqlar salamlayıb içəri keçdilər.
4. Hərdən göy gurultusu eşidilirdi.

Müxtəlif nitq hissələrinə (isim, sifət, say) aid bir sıra sözlər var ki, hərəkətə aid olduqda zərf kimi çıxış edir: **bərk** material, **bərk** sıxmaq.

3

Hansı cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər zərf kimi işlənib?

1. Şəhərə gündüz çatdıq.	1. Yayda gündüz gecədən uzun olur.
2. Çətin günlər arxada qaldı.	2. İmtahanımız çətin keçdi.
3. Fəridə düzgün cavabı tapdı.	3. Həmişə düzgün danışmaq lazımdır.

4

Hansı cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər zərfdir?

1. Kitabxanaya **xeyli** kitab gətirdilər.
Dostlar birlikdə **xeyli** əyləndilər.
2. **Az** vaxtda tapşırıqları yerinə yetirdik.
Keçən il bağlarda məhsul **az** oldu.
3. Meydana **çox** adam toplaşmışdı.
Müəllimin sözləri məni **çox** düşündürdü.

1 1 Avtomobillər haqqında nə bilirsiniz? Bəs daha nə bilmək istərdiniz?

HAMİ ÜÇÜN AVTOMOBİL

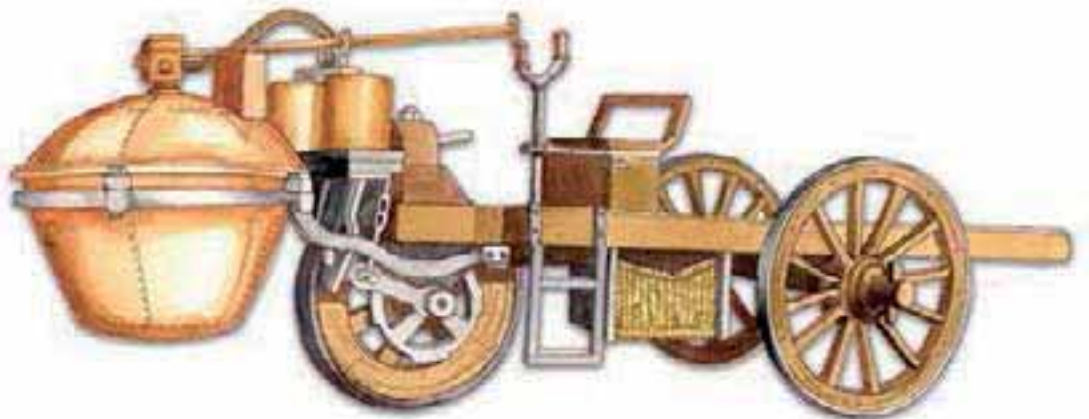
İstənilən avtomobili nəzərdən keçirsəniz, görərsiniz ki, o, üç əsas hissədən ibarətdir: təkərlər, ban (yəni kuzov) və mühərrik. Mühərrik təkəri fırladır, təkər isə banı daşıyır. Siz artıq təkər və ban, yəni araba haqqında bilgi almışsınız. İndi isə gəlin mühərrikdən söhbət açaq.

Avtomobil sözü
“özü hərəkət edən”
deməkdir: yunanca
autos – “özü”, latınca
mobilis – “hərəkət
edən” mənasını verir.

BUXAR AVTOMOBİLİ

Təxminən 500 il əvvəl bir türk alimi mühərrik ixtira etdi. Bu mühərrik buxarla işləyirdi. Qazanda qaynayan suyun buxarı mühərrikə ötürülürdü. Onun yaratdığı təzyiq mexanizmi hərəkətə gətirirdi. Bu mühərrikdən, əsasən, su nasoslarında istifadə olunurdu.

Bundan 200 il sonra fransız ixtiraçısı Nikola Künyo qərara aldı ki, arabaya at əvəzinə, buxar mühərriki qoşsun. Beləliklə, o, 1765-ci ildə buxar mühərriki ilə işləyən ilk avtomobil yaratdı. Bu arabanı *lokomobil* adlandırıdılar. Künyonun lokomobili saatda 4-5 km sürət yığır.

Lokomobili sürmək çox çətin idi. Təsəvvür edirsiniz, sürücü tez-tez maşını saxlayıb qazandakı suyu qaynatmalı idi ki, buxar əmələ gəlsin. Elə *şofer* sözü də o vaxtlar yaranıb. Fransız dilində bu söz “ocaqçı” mənasını verir.

Söz mücrüsü

- mühərrik • buxar • təzyiq
- qərara almaq • istehsal etmək
- mütəxəssis • həvəskar
- müəyyən olunmaq • təşkil etmək

BENZİNLƏ İŞLƏYƏN İLK AVTOMOBİL

1878-ci ildə alman mexaniki Karl Bens benzinlə işləyən mühərrik ixtira etdi. 1885-ci ildə isə o bu mühərriki avtomobilə quraşdırdı. Onun ilk avtomobili üçtəkərli idi.

O dövrdə avtomobilə maraq az idi. Hələ avtomobil yolları yox idi. Benzin isə yalnız apteklərdə təmizləyici maddə kimi satılırdı.

Karl Bensin avtomobilinin məşhurlaşmasında onun həyat yoldaşı Berta Bensin böyük rolu oldu. Bir gün Berta avtomobilə minib başqa şəhərə getdi. O, gün boyu 106 km yol qət etdi. O dövr üçün bu, görünməmiş hadisə idi. Bir çox qəzetlər bu haqda yazdılar. Beləliklə, yavaş-yavaş avtomobilə maraq artmağa başladı.

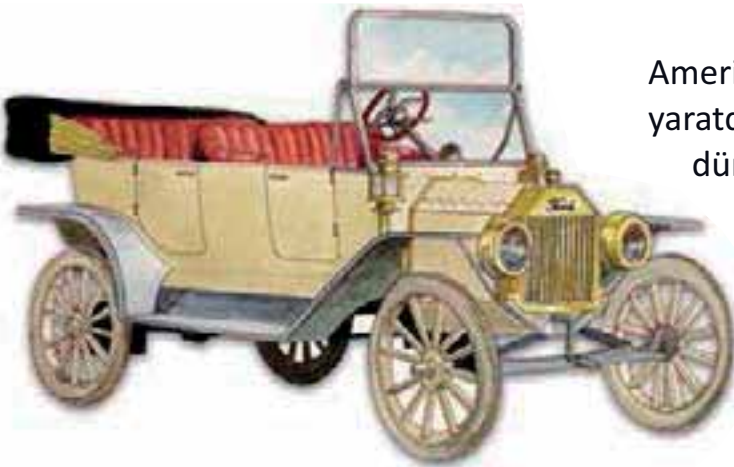
İLK MÜASİR TIPLİ AVTOMOBİLLƏR

İlk avtomobillər faytona bənzəyirdi. 1901-ci ildə alman ixtiraçıları Daymler və Maybax yeni avtomobil modeli hazırladılar. *Mersedes* adlanan bu model müasir tipli avtomobillərin ilk nümunəsi idi. İlk Mercedes saatda 72 km sürət yığa bilirdi.

Amerikalı biznesmen Henri Fordun 1903-cü ildə yaratdığı *Ford Motor* avtomobil zavodu tezliklə dünyanın ən iri şirkətlərindən birinə çevrildi.

Onun istehsal etdiyi "Ford-T" modeli dünyada ən çox satılan avtomobil oldu. Bu avtomobilin qiyməti ucuz, keyfiyyəti isə yüksək idi. Henri Ford tez bir zamanda milyondan çox avtomobil istehsal edib satdı.

MÜASİR AVTOMOBİLLƏR

Müasir minik avtomobilləri həm texniki göstəricilərinə, həm də banın tipinə görə bir-birindən çox fərqlənir. Hər ban tipinin öz adı var: sedan, kupe, kabriolet və s.

kabriolet

limuzin

pikap

Hər bir avtomobilin ən mühüm göstəricilərindən biri onun sürətidir. Ona görə də ilk avtomobillər yaranandan bəri onların arasında yarışlar keçirilir. İlk avtomobil yarışı 1894-cü ildə Fransada keçirilmişdir.

1981-ci ildən etibarən avtomobil yarışları Formula-1 adlanmağa başladı. Bu yarışlar dünyanın müxtəlif ölkələrində keçirilir.

2016-cı ildən etibarən Formula-1 yarışları Bakıda keçirilməyə başladı. Bu yarışlar üçün müəyyən olunmuş yolun uzunluğu 6 kilometrdir. İştirakçılar bu yolu 51 dəfə keçməlidirlər. Beləliklə, onlar 300 km-dən çox yol qət etməlidirlər.

Avtomobilin mühərrikində benzinin yanması nəticəsində qaz əmələ gəlir. Mühərrik bu qazın yaratdığı təzyiq nəticəsində hərəkət edir. Yanmış qazlar sonradan havaya atılır. Bu isə ətraf mühitə ciddi ziyan vurur. Bunun qarşısını almaq üçün mühəndislər elektromobillər hazırlayırlar. Elektromobillərdə benzindən istifadə olunmur. Bu avtomobillərə xüsusi batareyalar quraşdırılır. Maşın onlarda yığılan enerjinin köməyi ilə hərəkət edir. Beləliklə, avtomobil texnikası buxar mühərrikindən elektrik mühərrikinə qədər uzun və maraqlı bir inkişaf yolu keçmişdir. Lakin bu yol davam edir. Hazırda alimlər pilotsuz avtomobillər üzərində işləyirlər. Çox güman ki, yaxın gələcəkdə biz küçələrdə sürücüsüz hərəkət edən avtomobillər görəcəyik.

Söz ehtiyatı

2 Bilgilərinizə əsasən, nöqtələrin yerinə uyğun gələn sözləri yazın.

1. Hər il dünyada çoxlu avtomobil ... edilir.
2. Su nasoslarında ... istifadə olunur.
3. Su qaynadıqda ... əmələ gəlir.

3 Avtomobilin hissələrinin adlarını müəyyən edin.

- sükan
- təkər
- oturacaq
- qapı
- güzgü

Nə anladın?

4 Suallara cavab verin.

1. Lokomobilin yaradılmasında hansı ixtirələrdən istifadə olunub?
2. Karl Bensin avtomobili əvvəlkilərdən nə ilə fərqlənirdi?
3. Formula-1 avtomobillərində hansı mühərrikdən istifadə edilir?
4. Elektromobillərin üstünlüyü nədir?

Düşün və cavab ver

5 Sizcə, avtomobillərin bəni bir-birindən niyə fərqlənir?

6 Daymler və Maybaxın avtomobili Bensin avtomobilindən hansı əlamətlərə görə fərqlənirdi?

7 Avtomobillər haqda bildiklərinizdən əlavə, hansı bilgiləri öyrəndiniz?

8 Mətnin məzmununa əsasən, cümlələri tamamlayın.

1. Şofer sözü fransız dilində “ocaqçı” deməkdir, çünki ...
2. Henri Fordun şirkəti ən iri şirkətlərdən biri oldu, çünki ...

Qruplarla iş. Verilmiş əlavə bilgilərdən istifadə etməklə mətnin hissələrini genişləndirin və nəql edin.

1-ci qrup. Lenuarın avtomobili

1860-cı ildə belçikalı mühəndis Etyen Lenuar daxiliyanma mühərriki ixtira etdi. Bu mühərrik qazla işləyirdi. Daha sonra Lenuar qaz mühərriki ilə işləyən avtomobil düzəltdi. İppomobil adlanan bu avtomobilin sürəti saatda 3-4 km idi.

2-ci qrup. Benzinlə işləyən ilk avtomobil

Karl Bens 1844-cü ildə Almaniyanın Mülburq şəhərində anadan olmuşdur. 19 yaşında universitetin texniki mexanika fakültəsini bitirmiş, bir müddət zavodlarda konstruktör işləmişdir. Dünya tarixində ilk avtobusu da Karl Bensin zavodu istehsal etmişdir.

3-cü qrup. “Mercedes” adı necə yarandı?

Avstriyalı iş adamı Emil Yellinek artıq bir neçə il idi ki, Daymler və Maybaxla əməkdaşlıq edirdi: onların avtomobillərini Avropa ölkələrində satırdı. Mercedes modelini də o sifariş etmişdi. Emil avtomobili öz qızı Adrianın şərəfinə adlandırmışdı. O zaman 12 yaşı olan Adrianı evdə nəvazişlə Mercedes deyə çağırırdılar.

4-cü qrup. Müasir avtomobillər

1899-cu ildə ilk dəfə olaraq avtomobildə 100 km/saat sürət qeydə alındı. Bu, elektrik mühərriki ilə işləyən avtomobil idi. 10 il sonra artıq avtomobillərin sürəti saatda 200 kilometrə çatırdı.

Nəhayət, 1970-ci ildə “Blue Flame” avtomobili saatda 1000 kilometri keçdi.

1997-ci ildə fantastik hadisə baş verdi – avtomobil səs sürətini geridə qoydu: saatda 1228 km.

3 1

Nöqtələrin yerinə uyğun şəxs əvəzliliklərini işlətməklə cümlələri oxuyun.

mən, sən, o, biz, siz, onlar

1. ... dünənki tədbirdə çox gözəl çıxış etdiniz.
2. ... çalışmalıyıq ki, Azərbaycan güclü bir dövlət olsun.
3. ... mənim sinif yoldaşımdır.
4. ... yarışda qalib gəldilər.
5. ... bilmədiklərini müəllimdən soruş.
6. ... yayı kənddə keçirəcəyəm.

2

Hansı cümlələrdə o, bu əvəzlilikləri *kim? nə?* sualına, hansılarda *necə?* və ya *hansı?* sualına cavab verir?

1. **O** dövrdə avtomobilə maraq az idi.
2. Mercedes modelini də **o** sifariş etmişdi.
3. **Bu**, müasir tipli avtomobillərin ilk nümunəsi idi.
4. **Bu** avtomobilin qiyməti ucuz, keyfiyyəti isə yüksək idi.

Bunları bilməliyik

İŞARƏ ƏVƏZLİLİKLERİ

Varlığı işarə etmək üçün *o, bu, elə, belə, həmin* sözlərindən istifadə olunur. Bu sözlər işarə əvəzlilikləridir. Onlar *necə? hansı?* suallarına cavab verirlər.

Məsələn: **O** tapşırıq çox çətindir. **Bu** çantanı yerinə qoy.

Elə, belə sözləri həm ad, həm də hərəkət bildirən sözlərə aid olur.

Məsələn: Elə danış ki, hamı səni maraqla dinləsin.

Kitabda elə məsələ var ki, başa düşmürəm.

3

İşarə əvəzliliklərini tapın və izah edin.

1. Belə dostdan kim inciyər?
2. Məktubu elə yazmışam ki, o hər şeyi başa düşəcək.
3. Mən həmin adamı tanımıram.
4. O qız bizim küçədə yaşayır.

4

Nöqtələrin yerinə işarə əvəzliyi yazmaqla cümlələri köçürün.

1. Uşaqlar ... adamları görərkən özlərini itirdilər.
2. ... avtobus bizim kəndə gedir.
3. ... sevincindən rəfiqəsini qucaqladı.
4. ... gecə bərk şaxta oldu.

Ümumiləşdirici təkrar

1 Verilmiş feilləri məsdər formasında işlədin.

çalış, gəl, bitir, çək, otur, yaşa, çağır, apar, qoru, dəyiş

2 Cümlələrdə nöqtələrin yerinə sağ sütundakı sözlərdən uyğun olanını seçin.

1 Böyüklərə ... hamının borcudur.	A çəkməyi
2 Onun ... başqa əlacı qalmadı.	B görmək
3 Şəkil ... sənə kim öyrədib?	C hörmət etmək
4 Şuşanı ... Elçinin çoxdankı arzusudur.	Ç oxumağa
5 Rüşad şeiri ifadəli ... çalışdı.	D razılaşmaqdan

3 Verilmiş cümlələrdə zərflərin məna növünü müəyyən edin.

1 Maşın sürətlə gedirdi.	A hərəkətin yeri
2 Qatar stansiya yenicə çatmışdı.	B hərəkətin əlaməti
3 Muzey yaxınlıqda yerləşir.	C hərəkətin miqdarı
4 Sürəyya xeyli güldü.	Ç hərəkətin zamanı

4 Feilə uyğun gələn zərfləri seçib cümləni oxuyun.

1. O, **bərkdən** / **cəld** qalxıb yerində oturdu.
2. Mən **sakitcə** / **birdən-birə** ona baxırdım.
3. Şahin **səhvən** / **çoxdan** birinci sırada oturdu.
4. Birdən qapı açıldı, iki nəfər **xeyli** / **yavaşca** içəri girdi.

5 Verilmiş zərfləri uyğun sıralara əlavə edin.

gəc, qat-qat, sevincək, yuxarıda

bərkdən, təəssüflə, sakitcə, ...
indi, bayaq, həmişə, ...
içəridə, aşağıda, geridə, ...
dəfələrlə, az-az, birə-beş, ...

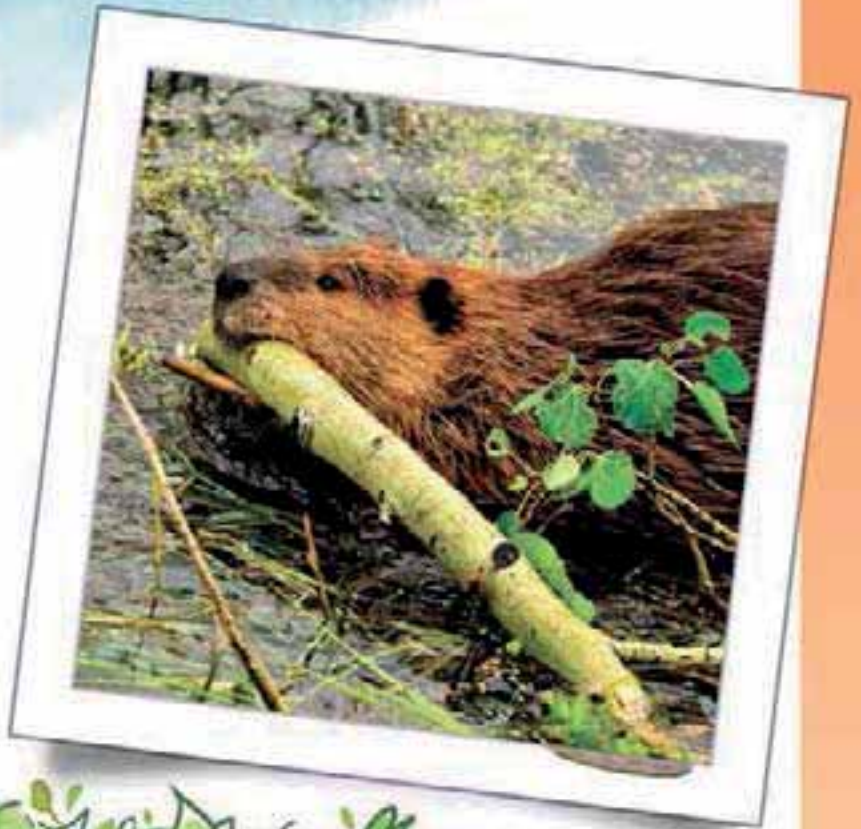
6 Hansı cümlələrdə o, bu sözləri işarə əvəzliyidir?

1. O dağın başında qədim qala var.	3. Bu yerlərin təbiəti çox gözəldir.
2. O, maşına minib yola düşdü.	4. Bu, məktəbin yeni binasıdır.

Təbiətin sirləri

1. 3-cü sinifdə qəribə canlılar (yarasa, sincab və s.) haqqında oxuduqlarınızı xatırlayın. Onların hansı qəribəlikləri var?
2. Başqa hansı canlıların sirli davranışları haqqında öyrənmək istərdiniz?

MEŞƏLƏRİN DOSTLUĞU

Meşələrlə örtülü uca dağın zirvəsində qoca bir palıd ağacı vardı. O, yüzillər idi ki, burada məskən salmışdı. Qar yağanda birinci onun başına yağırdı, əsən küləyə birinci o sinə gərirdi. Özünü meşənin qoruyucusu sayırdı. Bu meşədə elə ağaclar vardı ki, onları lap körpəlikdən tanıyırdı. Elə heyvanlar, quşlar vardı ki, onların ulu babalarını görmüşdü...

Meşəyə cürbəcür adamlar gəlirdi. Bəziləri xeyirxah idi. Gəlib göbələk, moruq yığır, talada dincəlib gedirdilər. Amma elə adamlar da vardı ki, tonqal qalayır, ağacları sındırır, meşə heyvanlarına güllə atırdılar. Qoca palıd onları sevmirdi.

Son vaxtlar meşəyə tez-tez üç nəfər gəlirdi. Heç nəyi qırmır, incitmir, ancaq quşlara tamaşa edir, quş yuvalarına baxır, dəftərlərində nə isə qeyd edirdilər. Onlar çox ehtiyatla davranırdılar. Ona görə də qoca palıd arxayın idi ki, bu adamlardan meşəyə xətdər toxunmaz. Lakin bir gün...

Yuvalarda quş balalarının yumurtadan çıxan vaxtı idi. Səbh tezdən qoca palıd bir də gözünü açıb gördü ki, meşə adamlar doludur. Həmin üç nəfər də bunların arasında idi. Adamlar torla quşları tutur, onların yuvalarını balaları ilə birlikdə götürüb maşınlar yığirdılar. Əsl qarətdir. Adamlar işlərini bitirdikdən sonra maşınlar oturdub meşədən uzaqlaşdılar.

Qoca palıd çox qəzəblənmişdi. Axı onun azad quşları doğma meşəsiz necə yaşayacaqlar?..

Bir neçə ay keçdi. Bir gün səhər qoca palıd tanış bir səsə yuxudan oyandı. Bu, cavan ağacdələn idi. Adamlar onu da aparmışdılar. İndi isə o, əvvəllər olduğu kimi, qoca palıdın gövdəsində oturdub quyruq lələklərini gövdəyə dirəmişdi və dimdiyi ilə ağacın qabığına dəlırdı. Qoca palıd ağacdələnün bu hərəkətindən heç vaxt incimirdi, 1, xoşu gəlirdi, sanki canı rahatlanırdı.

Qoca palıd heyrdətlə:

– Sən o quldurların əlindən necə qaçdın? – deyə soruşdu.

– Mən qaçmamışam. Onlar özləri mənı buraxıblar.

2 mənı yox, bütün quşları azadlığa buraxdılar.

– Bəs onda niyə tutub aparmışdılar?

– İndi başa salaram, – deyə ağacdələn yerini rahatladı. –

Sən demə, bizdən çox uzaqda insanlar meşə salırlar. Amma ağaclar məhv olmuş. Onları həşəratlar yeyirmiş. Onda insanlar başa düşürlər ki, meşəni quşlar xilas edə bilər. Ora quşlar gətirirlər. Amma quşlar burada yaşamaq istəmirlər. Çünki meşə quşları yalnız boya-başa çatdıqları yerdə yaşayırlar. Onda insanlar quşları yuvaları ilə birgə öz meşələrinə aparırlar. Bu yuvalarda balalar dünyaya göz açır. Quşlar onları bəsləyirlər. Körpə balalar dirçəlib sərbəst yaşaya bildikləri zaman ana quşlar onları tərk edib öz doğma meşələrinə qayıdırlar. Amma balalar doğulduqları meşədə qalırlar. Axı ora onlar üçün doğmadır.

Qoca palıd fikrə daldı:

– **3**, mən nahaq qəzəblənmişəm. İnsanlar xeyirxah iş görmüşlər. Onlar ağıllıdılar. Ən qəribəsi isə budur ki, bütün canlılar kimi meşələr də bir-birinə kömək edə bilərmiş.

Rəfiq Ələkbəroğlu

Söz mücrüsü

- palıd • sinə gərmək • xətər
- qarət • qəzəblənmək • tala
- quldur • boya-başa çatmaq
- dünyaya göz açmaq

Söz ehtiyatı

2 Mətnə rast gəldiyiniz ifadələri izahlarla uyğunlaşdırın.

1. sinə gərmək	a. anadan olmaq, dünyaya gəlmək
2. boya-başa çatmaq	b. özünü qorxmadan qabağa vermək
3. dünyaya göz açmaq	c. böyümək

3 *Xətər* sözünün mətndəki mənasından çıxış edərək aşağıdakı cümlələrdə fərqləndirilmiş ifadələri izah edin.

1. Güclü külək bağdakı ağaclara xeyli *xətər yetirmişdi*.
2. Narahat olmayın, məndən sizə *xətər gəlməz*.

4 Nömrələnmiş boşluqların yerinə hansı sözlər uyğun gəlir?

- A 1 – sanki, 2 – beləliklə, 3 – əlbəttə
- B 1 – əksinə, 2 – yalnız, 3 – deməli
- C 1 – amma, 2 – sanki, 3 – bəs

Düşün və cavab ver

- 5 Sizcə, quş yuvalarını meşədən daşıyanlar kim idi? Seçiminizi əsaslandırın.
- A ovçular B zoopark işçiləri C alimlər
- 6 Ağacdələn haqqında bildiklərinizi yada salın və altından xətt çəkilmiş cümləni izah edin. Nə üçün bu quşun gövdəni dimdikləməsi ağaca xoş gəlirdi?
- 7 Cümlələri tamamlayın.
1. İnsanların yeni saldıqları meşə məhv olurdu, çünki
 2. İnsanlar quşları yuvaları ilə birlikdə yeni meşəyə apardılar ki,
- 8 Mətdən hansı elmi bilgiləri əldə etdiniz?
- Palıd ağacı haqqında
 - Ağacdələn haqqında
 - Quşların faydaları haqqında
 - İnsanların təbiəti qoruması haqqında

Dinləmə

- 1 Ana Təbiət "Adam yaşadığı evi çirkləndirməz" dedikdə haranı nəzərdə tuturdu?
- 2 "Ana Təbiətin uşaqlara məktubu"nu dinləyin. O bu məktubu hansı məqsədlə yazmışdır?
- A Təbrik etmək B Xahiş etmək C Təşəkkür etmək

Danışma

- 3 Şekillərdən istifadə edərək "Təbiətin qorunması" mövzusunda danışın.

Yazı

- 4 Ana Təbiətin xahişini bütün insanlara çatdırmaq üçün məktub yazın.

Ortadakı şəkli elə adlandırın ki, digər iki şəkildən fərqləndirmək mümkün olsun.

Bunları bilməliyik! SÖZ. SÖZ BİRLƏŞMƏSİ. CÜMLƏ

Sözlər müəyyən məna ifadə edir. Mənanı daha dəqiq ifadə etmək üçün iki və daha artıq sözdən istifadə olunur. Buna **söz birləşməsi** deyilir.

Cümlədən fərqli olaraq, söz birləşməsi bitkin fikir ifadə etmir.

Söz	Söz birləşməsi	Cümlə
<i>direktor</i>	<i>məktəb direktoru</i>	<i>Əmim məktəb direktorudur.</i>
<i>yazmaq</i>	<i>dosta məktub yazmaq</i>	<i>Gülsüm dostuna məktub yazdı.</i>

2 Verilmiş cümlələrdəki söz birləşmələrini tapıb köçürün.

Cavan ağacdələnin palıdın gövdəsində oturub quyruq lələklərini gövdəyə dirəmişdi. O, dimdiyi ilə ağacın qabığına dəlirdi. Qoca palıd ağacdələnin bu hərəkətindən heç vaxt incimirdi.

3 Verilmiş sözlərdən söz birləşməsi yaradın.

quş, yuva | ata, kitab | film, baxmaq | köynək, rəng | axşam, iş, qayıdanda

4 Cütlərlə iş. Hər şəklə aid 3 söz, 2 söz birləşməsi, 1 cümlə yazın.

①

②

1-1

Qu quşu və ördək haqqında bilgiləri dinləyin. Şəkillərə baxaraq bu quşları və onların balalarını müqayisə edin.

Qu

Qu balası

Ördək

Ördək balası

ÇİRKİN ÖRDƏK BALASI

I hissə

Gölün kənarındakı otluqda bir ördək yumurtlamışdı. İndi uzun müddət idi ki, yumurtaların üstündə oturmuşdu.

Yayın əvvəlində yumurtaların qabığı çatladı. İçindən “cik-cik” səsləri eşidilməyə başladı. Ördək balaları bir-bir yumurtadan çıxmağa başladılar. Ana ördək baxıb gördü ki, hələ yumurtalardan biri çatlamayıb. Təzədən onun üstündə oturdu.

Axır ki, bu böyük yumurta da çatladı. Bala “cik-cik” edərək yumurtadan bayıra çıxdı. Ancaq o həm böyük, həm də çirkin idi.

Bu zaman qonşu ördək onlara baş çəkdi. O, çirkin ördək balasına baxıb dedi:

– Bu haradan çıxdı? Heç o birilərinə oxşamır. Yəqin, hindtoyuğunun yumurtasından çıxıb. Bunu rədd elə, get balalarına üzmək öyrət.

Amma ana ördək qonşusuna inanmadı. O, balaları ilə birlikdə arxa yollandı. Özünü suya vurdu, balaca ördəklər də onun dalınca suya girdilər. Hamısı yaxşı üzürdü. Çirkin ördəkciyəz də onlardan geri qalmırdı. Ana ördək ona baxıb dedi:

– Bu haradan hindtoyuğu oldu? Gör necə üzür! Bu mənim öz balamdır.

II hissə

Günlər keçdi. Yazıq ördəkciyəzlə heç kim oynamaq istəmirdi. Hamı ona lağ eləyirdi, bəziləri hətta çimdikləyir, itələyirdilər. Axırda o dözməyib bu həyətdən uzaqlaşdı. Hasardan atılıb çölə tərəf getdi.

Ördək balası bütün günü gəzdi, nəhayət, gəlib bir daxmaya çıxdı. Qapının arasından keçib içəri girdi. Daxmada bir qarı yaşayırdı. Onun pişiyi və toyuğu var idi. Onlar çox lovğa idilər, özlərini evin sahibi sayırdılar.

Bir dəfə toyuq ördək balasından soruşdu:

– Sən yumurtlaya bilirsən?

Pişik isə soruşdu:

– Sən siçan tutmağı bacarırsan?

– Yoooox, – deyə çirkin ördək balası qorxa-qorxa dedi.

Toyuqla pişik bir ağzdan dedilər:

– Yumurtlaya bilmirsən, siçan tuta

bilmirsən. Bəs sən nə bacarırsan? Boş-boş veyillənməyi?!

– Hə, mən burdan getsəm yaxşıdır! –

ördəkciyəz səsləndi.

– Səni zorla saxlayan yoxdur. Gedirsən, get!

– deyə toyuq cavab verdi.

Ördək oradan çıxıb getməli oldu. Yenə hara gedirdisə, hamı ona gülür, çirkinliyinə görə ələ salırdı.

III hissə

Qış gəldi, havalar soyudu, hər yan qara büründü. Ördəkciyə çox üzürdü ki, donmasın. O qədər üzdü ki, axırda yorulub buzun üstünə yığıldı.

Səhər tezdən yoldan keçən bir kəndli ördəkciyə gördü. O, quşu evə apardı. Ördəkciyə evdə qızınıb özünə gəldi.

Beləcə, yaza kimi kəndlinin həyatində qaldı.

Kəndlinin balaca uşaqları vardı. Bir gün onlar ördəkciyələ oynamaq istədilər. Amma o elə bildi ki, uşaqlar onu incitmək istəyirlər. Qorxudan həyətdə qaçmağa başladı. Axırda tullanıb süd qabının içinə düşdü.

Uşaqların anası onu tutmaq istədi. Ördəkciyəz qaçmaq istəyəndə yağ qabına düşdü, sonra unla dolu **çəlləyə** yığıldı. Ay aman, gör indi o nəyə oxşayırdı! Qadın **maşanı** əlinə alıb onun dalınca düşdü. Uşaqlar da qışqıra-qışqıra onun arxasınca qaçdılar. Yazıq ördəkciyəz qapıdan çıxıb bayıra qaçdı. Özünü kolluğa verdi.

IV hissə

Yaz gələndə ördəkciyəz qanad çalib uçdu. Artıq qanadları bərkimişdi. Uçub gözəl bir gölün kənarında yerə qondu. Birdən göldəki qamışlıqdan üç dənə gözəl qu quşu çıxdı. Ördəkciq qərara gəldi ki, onların yanına getsin. Fikirləşdi:

“Yəqin ki, çirkin olduğuma görə onlar da məni dimdikləyəcəklər. Nə etmək olar. Demək, bəxtim belə imiş”.

Bunu fikirləşib qu quşlarına tərəf üzüməyə başladı. Onlar da ördəkciyi görcək ona tərəf üzdülər.

Ördəkciyəz başını aşağı əyib utancaq halda dayandı. Birdən ayna kimi təmiz suda nə görsə yaxşıdır? O artıq çirkin ördəkciyəz deyildi, indi ağappaq qu quşu olmuşdu. Qu quşları onun ətrafında üzür, dimdikləri ilə onu tumarlayırdılar.

Bu zaman bağa balaca uşaqlar gəldilər. Onlar qu quşlarına çörək qırıntıları və dən atmağa başladılar. Təzə qu quşunu görüb çox sevindilər.

– Təzəsi gəlib! Təzəsi gəlib! – deyər qışqırmağa başladılar.

Ördək balası keçmiş günləri yada saldı. Vaxtilə hamı ona lağ edirdi. Amma indi heyranlıqla baxır, deyirdilər ki, o, qu quşları arasında ən gözəlidir. O, gözəl boynunu dik tutub sevinclə dedi:

– Mən çirkin ördək balası olanda ağılıma da gəlməzdi ki, belə xoşbəxt olaram!..

Hans Xristian Andersen

Söz mücrüsü

- arx • lağ eləmək • çimdikləmək • veyillənmək
- ələ salmaq • çəllək • maşa • qamışlıq • dimdikləmək

Söz ehtiyatı

2 “Lağ eləmək” ifadəsini hansı sözlə əvəz etmək olar?

- A dimdikləmək
- B ələ salmaq
- C çimdikləmək
- Ç veyillənmək

3 “Söz mücrüsü”ndən istifadə etməklə aşağıdakı şəkilləri adlandırın.

Nə anladın?

4 ... səhifədəki şəkildə təsvir olunan hansı quş əsərin qəhrəmanıdır? Mətnə istinad edərək fikrinizi əsaslandırın.

5 Cümlələri mətndəki hadisələrin ardıcılığına uyğun sıralamaqla oxuyun.

- A Ördək balası ana və uşaqlardan canını güclə qurtardı.
- B Göldəki qu quşları ördək balasını mehriban qarşıladılar.
- C Yeni dünyaya gələn ördək balalarından biri o birilərinə oxşamırdı.
- Ç Ördək balası toyuq və pişiyin xoşuna gəlmədi.
- D Ördək balası yaşadığı həyətdən qaçmaq qərarına gəldi.

Düşün və cavab ver

2.1 Oxuduğunuz əsərin adına diqqət edin. Sizcə, əsərin qəhrəmanı doğrudanmı ördək balasıdır?

2 Sizcə, necə olub ki, qu quşunun yumurtası ördəyin yuvasına düşüb? Verilmiş şəkillərə uyğun hekayə qurun və mətnin giriş hissəsini genişləndirərək nəql edin.

3 Mətnin 2-ci hissəsində pişik və toyuğun ördək balasına dediklərini yada salın. Sizcə, daxmadakı qarının **iti**, **inəyi** olsa idi, onlar ördəyə nə deyərtilər?

4 “Çirkin ördək balası” nağılının girişində deyilir:

*Ana ördək baxıb gördü ki, hələ yumurtalardan biri çatlamayıb.
Təzədən onun üstündə oturdu. Axır ki, bu böyük yumurta da çatladı.*

Sizcə, nə üçün çirkin ördək balası yumurtadan gec çıxdı?

Bu haqda fikirlərinizi söyləyin. Sonra isə aşağıdakı mətni oxuyub öz fikirlərinizlə müqayisə edin.

İNKUBASIYA NƏDİR?

Quşlar bala çıxarmaq üçün müəyyən müddət yumurtaların üstündə otururlar. Buna “kürt yatmaq” deyilir. Elmi dildə isə bala quşun dünyaya gəlməsi *inkubasiya* adlanır. Müxtəlif quşlarda inkubasiya dövrü fərqli olur. Məsələn, toyuqlar 20-22 gün, ördəklər 26-28 gün, qu quşları 35-38 gün kürt yatırlar.

3 1 “Çil toyuq” mətnini dinləyin. Bu mətni janr, mövzu və ideya baxımından “Çirkin ördək balası” mətni ilə müqayisə edin.

2 Sizcə, çil toyuğun ölümündə kim günahkardır?

Diqqət et!

Azərbaycan dilində heyvan adları nə? sualına cavab verir. Lakin bədii əsərlərdəki heyvan obrazları haqqında danışanda kim? sualından istifadə edirik.

3 “Çirkin ördək balası” və “Çil toyuq” mətnlərindən verilmiş cümlələri oxuyun və ev quşları haqqında əldə etdiyiniz elmi bilgiləri genişləndirərək şərh edin.

“Çirkin ördək balası”

- Yayın əvvəlində yumurtaların qabığı çatladı.
- Balaca ördəklər də onun dalınca suya girdilər. Hamısı yaxşı üzürdü.
- – Bu haradan hindtoyuğu oldu? Gör necə üzür! Bu mənim öz balamdır.

“Çil toyuq”

- Mağazadan alınan yumurtalar bala çıxarmaq üçün yaramırdı, çünki soyuducuya qoyulmuşdu.
- Əlimi ördək balasına uzatdığımı gördüm, çil toyuq qəzəblə üstümə cumdu.
- Birdən ördək balalarından biri özünü çaya atıb üzməyə başladı.
- Çil toyuq çaya atıldı, amma üzə bilməyib batmağa başladı.

4 1

Cümlələrdə fərqləndirilmiş söz və söz birləşmələri hansı suala cavab verir?

1. Samir **məktəb kitabxanasından** iki kitab götürdü.
2. **Müəllim** uşaqları kitab sərgisinə apardı.
3. Aysel **kitab oxumağı** çox sevir.
4. Aydan babası üçün çox **darıxmışdı**.

Bunları bilməliyik

CÜMLƏ ÜZVLƏRİ. MÜBTƏDA VƏ XƏBƏR

Cümləni əmələ gətirən sözlər və söz birləşmələri cümlə üzvləri adlanır. Hər bir cümlə üzvü müəyyən suala cavab verir. Məsələn:

Ördək balası keçmiş günləri yada saldı.

kim? hansı? nəyi? nə etdi?

Cümlədəki əsas fikri iki cümlə üzvü ifadə edir:

mübtəda

Aygün kitabı maraqla

xəbər

oxudu.

Səməd Vurğun görkəmli şairdir.

2

Cümlələrdəki hər bir cümlə üzvünün sualını müəyyən edin.

1. Mən bulaqdan doyunca su içdim.
2. Maşinist qatarı stansiyada saxladı.
3. Aynur kitabxanada Sevinclə rastlaşdı.

3

Söz birləşməsi ilə ifadə olunan cümlə üzvlərini və onların sualını müəyyən edin.

1. Uşaqlar quş evciyi düzəltdilər və onu ağacdən asdılar.
2. Şeypurun səsi ətrafa yayıldı.
3. Mən dəstənin önündə gedirdim.
4. Dostlar Həsəni yola salmağa gəlmişdilər.

4

Uyğunluğu müəyyən edin.

- A Böyük akvariumda balıqlar üzürdü.
- B Bal arıları vızıltı ilə çiçəkdən-çiçəyə qonurdular.
- C Heyvanlar zəlzələni qabaqcadan duyurlar.

5

Hansı cümlə yalnız mübtəda və xəbərdən ibarətdir.

- A Kənddən gəlirəm.
- B Qapının zəngi çalındı.
- C Əmək insanı ucaldır.

1 Mətnin başlığını oxuyun və şəkillərə baxın. Sizcə, mətndə nədən danışılır?

2 Qruplarla oxu. “Memar canlılar” mövzusunda mətnləri oxuyun və əldə etdiyiniz məlumatlar əsasında təqdimata hazırlaşın.

I qrup İnşaatçı mühəndislər

Qunduz iri gəmiricidir. Onun bədəninin uzunluğu bir metrə çatır. Bu heyvan çox yaxşı üzür və suyun altında 15 dəqiqə qala bilər. Əsasən ağac qabığı və yarpaqları ilə qidalanır. Qunduzu heyvanlar arasında ən mahir inşaatçı saymaq olar.

Bu heyvanlar meşələrdə sakit axan balaca çayların qarşısını kəsərək bənd qururlar. Beləliklə, nohur yaranır və qunduzlar bu nohurda yuva tikir, yaşayırlar. Bəs onlar bu mürəkkəb işləri necə görürlər?

Bənd düzəltmək üçün qunduzlar sahiləki bir neçə ağacı kəsib çaya salırlar. Bu zaman onlar çox mürəkkəb hesablamalar aparırlar. Belə ki, küləyin səmtini təyin edir. Ağacın gövdəsini elə gəmirirlər ki, o, lazım olan yerə yığılır. Kəsilmiş ağac çayın iki sahilini birləşdirir.

Sonra bənddə möhkəmləndirmə işləri aparılır: dəlmə-deşiklər daş və budaqlarla hörülür, lil və palçıqla suvanır. Beləliklə, çayın qabağı tutulur və balaca göl yaranır. Qunduzlar yuvalarını bu göldə qururlar.

Qunduz yuvalarının olduqca mürəkkəb quruluşu var. Hər yuvanın iki girişi, yemək və yataq otağı olur. Burada yayda da, qışda da, demək olar ki, eyni temperatur olur. Belə ki, yuvada hava xüsusi kanallar vasitəsilə tənzimlənir.

Qunduzlar yuvalarından meşənin içinə doğru lağım atırlar. Yüz metrə qədər uzanan bu lağım onları qidalanması üçün yararlı olan ağacların yanına çıxır. Bu tunellər vasitəsilə qida anbarlara daşır.

Söz mücrüsü

gəmirici • bənd • nohur • səmt
• gövdə • suvamaq • hörmək
• tənzimləmək • lağım

Söz ehtiyatı

3 Sözlərlə izahları uyğunlaşdırın.

1. bənd	a. kiçik göl, gölməçə
2. nohur	b. axar suyun qabağını almaq üçün çəkilən sədd
3. səmt	c. yeraltı yol, tunel
4. lağım	ç. tərəf, yön, istiqamət

Nə anladın?

- 4 Sahildəki ağacları kəsərkən qunduzlar nə üçün küləyin səmtini təyin edirlər?
- 5 Nə üçün qunduz yuvasında temperatur az dəyişir?

Düşün və cavab ver

- 6 Şəkillərdə qunduzun dişlərinə, quyruğuna, əl, ayaq quruluşuna diqqət yetirin. Bunları qunduzun həyat təzi ilə əlaqələndirin.

II qrup

Hörümçək toru

Yəqin ki, hörümçək torunu hamı görüb. Onu görəndə hər kəs bilir ki, harada da yaxınlıqda hörümçək gizlənib.

Bəs hörümçək **tor** hörmək üçün ipləri haradan alır?

Hörümçəyin qarnının altında xüsusi **vəzlər** var. Bu vəzlərin içində yapışqan maddə olur. Lap saqqız kimi. Təsəvvür edin ki, saqqızı divara yapışdırıb bir ucundan dartırsınız.

Görəcəksiniz ki, o, nazik bir sapa çevrilir. Hörümçək torunun ipləri də belə əmələ gəlir.

Bəzən havadan asılmış hörümçək görmək olar. Adama elə gəlir ki, o uçur. Əslində isə, hörümçək öz ipinin bir ucunu **tavana**

bərkidir və ondan asılı qalır. Sadəcə, hörümçək torunun ipi o qədər

nazikdir ki, onu çox zaman gözlə görmək olmur.

Bəs bu nazik ip hörümçəyi necə saxlayır? Necə olur ki, hörümçəkdən də iri cücülər bu iplə hörülmüş tordan canını qurtara bilmir?

“Hörümçək adam” filmini xatırlayın. Əsərin qəhrəmanı öz hörümçək ipləri ilə ağır əşyaları havaya qaldırır, hətta sürətli qatarı saxlayır. Əlbəttə, bütün bunlar fantastikadır. Lakin bir həqiqət var ki, əgər hörümçək adam boyda olsaydı, onun torundan hətta aslan, pələng xilas ola bilməzdi.

Tor hörümçək üçün həm yaşayış yeri, həm də ov üçün **tələdir**. Cücülər uçarkən torun nazik iplərini görmür, onlara ilişir. İplər yapışqanlı olduğundan cücülər tordan çıxıbilmir, əl-qol atır, özlərini daha çox iplərə dolaşdırır. Sonda hörümçək tələsmədən öz **şikarına** yaxınlaşır, arxayınca nahar edir.

Söz mücrüsü

tor • vəz • tavan • tələ • şikar

Nə anladın?

7 Mətnə hansı suala cavab var? Mətnə istinad edərək cavabınızı əsaslandırın.

- A Hörümçək həşəratdır?
- B Hörümçək torunun ipləri necə əmələ gəlir?
- C Hörümçək torunun quruluşu necə olur?
- Ç Hörümçək öz torundan hansı məqsədlə istifadə edir?

III qrup

Termitlər

Termitlər təxminən 1-2 sm böyüklüyündə həşəratlardır. Qarışqalar və arılar kimi, termitlər də ailə şəklində yaşayır. Termit ailəsi koloniya adlanır. Bəzi termit koloniyalarının yüz minlərlə üzvü olur.

Termitlərin yuvaları təbiətin inanılmaz möcüzələrindən biridir. Bu yuvaların hündürlüyü bəzən 7 metrə çatır. İnanmaq olmur ki bu tikilinin “inşaatçı”ları balaca həşəratlardır.

Termit yuvasının çox mürəkkəb quruluşu olur. Burada ana termitin ayrıca otağı, bala termitlər üçün otaqlar, qida anbarları və s. olur. Ən maraqlısı isə odur ki, yuvalarda xüsusi havalandırma sistemi var. Bu sistem vasitəsilə termitlər yuvanın içində hərərəti və rütubəti eyni dərəcədə saxlayır. Bunun üçün yuvanın içində xüsusi kanallar olur.

Termit yuvasında sayısız-hesabsız hücrələr olur. Bu, koloniya üzvlərinin otaqlarıdır. Bu hücrələr bir-biri ilə dar dəhlizlərlə birləşir.

Termit yuvasının maraqlı xüsusiyyətlərindən biri də onun mühafizə sistemidir. Yuvanın divarlarında bir dəlik açılarsa, həmin an həyəcan signalı verilir. Keşikçi termitlər başlarını divara vuraraq təhlükə barədə bütün koloniyaya xəbər verir. Uçulan hissə həmin an işçi termitlər tərəfindən əhatə olunur və qısa müddətdə bərpa edilir. Termitlər çox planlı şəkildə hərəkət edir, hər kəs üzərinə düşən işi yerinə yetirir.

Bu gözəl "bina"ları tikərkən termitlərin istifadə etdiyi material, sadəcə, torpaq və bu həşəratların ifraz etdiyi yapışqan maddədir. Bu cür sadə materialla içində labirintlər olan mürəkkəb sistemli yuvalar tikmək heyratamizdir. Ən təəccüblüsü isə bu möhtəşəm yuvaları inşa edən termitlərin tamamilə kor olmasıdır. Onlar nə qurduqları tunelləri, nə də ucaltdıqları otaqları görə bilirlər.

Söz mücrüsü

rütubət • hücrə
• bərpa etmək

8 Hansı xüsusiyyət termit yuvasına aid deyil?

- A Havalandırma sistemi
- B Işıqlandırma sistemi
- C Mühafizə sistemi

IV qrup

Qanadlı memarlar

Təbiətdə arı ailəsi kimi nizam-intizamlı, dəqiq iş bölgüsü olan ikinci bir ailə təsəvvür etmək çətindir. Ana arı ailəni çoxaltmaq üçün sürfələr qoyur. Bu sürfələrdən bala arılar əmələ gəlir. İşçi arılar çiçəklərdən şirə toplayıb gətirir. Keşikçi arılar evi arzuolunmaz "qonaqlar"dan qoruyur. Bir sözlə, bu ailənin hər bir üzvü öz vəzifəsini yaxşı bilir və onu məsuliyyətlə yerinə yetirir. Belə bir ailənin evi də, sözsüz ki, mükəmməl olmalıdır.

Arı yuvası pətək adlanır. Pətək çoxlu sayda altıguşəli hücrələrdən ibarətdir. Bu hücrələr şan adlanır. Şanların bəzilərinə bal saxlanılır, bəzilərinə isə ailə üzvləri yaşayır.

Arı pətəyində bütün şanlar eyni boyda olur. Yalnız pətəyin kənarında daha iri şanlar görmək mümkündür. Bu, gələcəyin ana və ata arıları üçün düzəldilmiş şanlardır. Ailə üzvləri bu arıları daha çox yemləyirlər. Nəticədə onlar başqa arılardan daha böyük olurlar, ona görə də adi şanlara sığmırlar. Maraqlıdır ki, arılar heç bir xətkəşdən istifadə etmədən, kağız üzərində hesablama aparmadan şanların ölçülərini düzgün müəyyənləşdirirlər.

Şanı düzəltmək üçün arıların istifadə etdiyi “tikinti materialı”nın adı mumdur. Cavan arıların qarnı altında mum ifraz edən vəzlər olur. Ancaq arılar çox az miqdarda mum ifraz edirlər. Ona görə də bu materialı qənaətlə işlədirlər. Şanların divarları çox nazik, amma möhkəm olur. Cəmi 20 qram mumdan düzəldilmiş şanlarda bir kiloqram bal saxlanılır.

Söz mücrüsü

- süfrə • mükəmməl
- pətək • şan • mum

Söz ehtiyatı

9 Nöqtələrin yerinə “Söz mücrüsü”ndən uyğun sözləri işlətməklə cümlələri oxuyun.

1. Arıların pətəkdə mumdan düzəltdikləri gözcüklər ... adlanır.
2. Bir-birinə bitişik xırda gözcüklərdən ibarət arı yuvası ... adlanır.
3. Arıların şan düzəltmək üçün istifadə etdikləri maddə ... adlanır.
4. Həşəratların ilk inkişaf mərhələlərindən biri ... adlanır.

Danışma

2.1 Təqdimat. Oxuduğunuz mətndən və digər mənbələrdən “Memar canlılar” mövzusunda əldə etdiyiniz bilgiləri sinfə təqdim edin.

Təlimat

1. Təqdimat üçün şəkillərdən, videomateriallardan istifadə edin.
2. Mövzunuzla bağlı yeni sözlərin izahını verin.
3. Bilgilərin mənimsənildiyini yoxlamaq üçün əvvəlcədən auditoriyaya suallar hazırlayın.

2 Müzakirə. Canlıların memarlıq bacarıqlarını müqayisə edin, onların oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirin.

3-1

Nöqtələrin yerinə uyğun şəxs əvəzliyi artırmaqla cümlələri oxuyun.

1. ... səyahətdən qayıtdıq.	1. ... bizə qalib gələ bilməzlər.
2. ... çox maraqlı esse yazmısan.	2. ... hədiyyəyə görə təşəkkür etdim.
3. ... yarışda iştirak edəcəksiniz.	3. ... mənim ən yaxın dostumdur.

Bunları bilməliyə!

MÜBTƏDA İLƏ XƏBƏRİN UZLAŞMASI

Mübtəda insan anlayışı bildirdikdə xəbərlə kəmiyyətə görə uzlaşır:

Müəllim yeni dərsi başa saldı.

Müəllimlər iclasa toplaşdılar.

Mübtəda heyvan, həşərat və s. canlı varlıqları bildirdikdə xəbərlə uzlaşmaya da bilər:

Arılar mum ifraz edirlər.

Qarışqalar ailə şəklində yaşayır.

Mübtəda cansız varlıq bildirdikdə xəbərlə uzlaşmır:

Pətdəki şanlar mumdən düzəldilir.

2

Nöqtələrin yerinə elə şəkilçi əlavə edin ki, xəbər mübtəda ilə uzlaşsın.

1. Dənizdə çiməndən sonra biz bir müddət sahilə dincəldi... .
2. Dünən dostlarım bizə qonaq gəlmişdi... .
3. Qonaqlarımız liftlə 9-cu mərtəbəyə qalxdı... .
4. Mən xalq mahnılarını çox sevir... .

3

Uyğun sözləri birləşdirməklə mürəkkəb sözlər düzəldib yazın.

- A Cücülər uçarkən hörümçək toruna ilişib qalır.
- B Uşaqlar çaydan xeyli balıq tutmuşdular.
- C Divara vurulmuş şəkillər otağa yaraşlıq verirdi.
- Ç Külək əsdikcə ağacların yarpaqları sanki pıçılдаşırdı.

4

Hansı cümlələrdə mübtəda ilə xəbərin uzlaşmasında yanlışlığa yol verilmişdir? Həmin cümlələri düzgün yazmaqla dəftərinizə köçürün.

1. Çiçəklərin üstünə yağış damlaları düşdülər.
2. Arı pətəyinin gözcükləri şan adlanır.
3. Mühəndislər bu işin də öhdəsindən gəldi.
4. Kitabxana açılan kimi oxucular içəri daxil oldu.
5. Dənizin coşqun dalğaları qayalara çırpılırdılar.
6. Birdən karandaşlar yerə dağıldı.

Ümumiləşdirici təkrar

1 Cümlədə söz birləşmələri ilə ifadə olunan cümlə üzvləri hansı suallara cavab verir?

Yayın əvvəlində yumurtaların qabığı çatladı.

- A nəyin? nəyi? B nə vaxt? nə? C harada? nə etdi?

2 Hansı cümlədə mübtəda söz birləşməsi ilə ifadə olunub?

- A Qatar yola düşəndə Ramil pəncərədən atasına əl elədi.
B Əsgərlər Ayaza təşəkkür edib vaqonlara mindilər.
C Məktəb binası yeni ildə istifadəyə veriləcək.

3 Hansı cümlədə 2 cümlə üzvü söz birləşməsi ilə ifadə olunub?

- A Arıların qarnı altında mum ifraz edən vəzlər olur.
B Şanların divarları nazik, amma möhkəm olur.
C Quşlarda inkubasiya dövrü fərqli olur.

5 Yalnız mübtəda və xəbərdən ibarət olan cümlələri seçin.

1. Termitlərin yuvaları təbiətin möcüzələrindən biridir.
2. Arı pətəyində çoxlu sayda altıguşəli şanlar olur.
3. Hörümçək torunun ipləri nazikdir.
4. Quşlarda inkubasiya dövrü fərqli olur.
5. Qunduzlar yuvalarını nohurda qururlar.
6. Meşə quşları təbiətin sanitarlarıdır.

6 Hansı cümlədə mübtəda xəbərlə kəmiyyətə görə uzlaşır?

- A Şanı düzəltmək üçün arılar mumdan istifadə edir.
B Meşəyə gələn adamlar quş yuvalarına baxırdılar.
C Cücülər hörümçək toruna ilişib qalır.

7 Hansı cümlələrdə mübtəda ilə xəbərin uzlaşmasında səhvə yol verilib?

- A Payız gələndə ağacların yarpaqları solur.
B Həkimlər yeni gələn xəstələri müayinə edirdi.
C Delfinlər delfinariyə gələn turistləri xeyli əyləndirdilər.

Tarixdə iz qoyan qadınlar

1. "Tarixdə iz qoymaq" ifadəsinin mənasını necə anlayırsınız?
2. Tarixdə iz qoyan hansı şəxsiyyətləri tanıyırsınız? Onlar haqqında bildiklərinizi danışın.
3. Sizcə, tarixi şəxsiyyətlər haqqında bilgini hansı mənbələrdən əldə etmək mümkündür?

1 1 Azərbaycanın hansı görkəmli qadınlarını tanıyırsınız? Bildiklərinizi danışın.

2 Mətni oxuyun. *Maarif* sözünün izahına əsasən *maarifçi* sözünün mənasını təxmin edin.

*Həmidə xanım Cavanşir Azərbaycanın ilk **maarifçi** qadınlarından biridir. O, 1873-cü ildə Şuşanın Kəhrizli kəndində anadan olmuşdur. Onun atası Əhməd bəy Qarabağ xanlığının qurucusu Pənahəli xanın nəticəsi idi.*

Maarif – əhali arasında savad, bilik, mədəniyyət yaymaq üçün həyata keçirilən tədbirlər; təhsil alma, savadlanma.

3 Qruplara ayrılaraq Həmidə xanım haqqında mətnləri oxuyun. Bu şəxsin maarifçiliyini təsdiq edən faktları qeyd edin.

I qrup

Atamla bağlı xatirələrim

(*Həmidə xanımın xatirələrindən*)

Atam Peterburqda təhsil almışdı. Geniş dünyagörüşünə sahib idi. Elə bu səbəbdən də qardaşımla mənə yaxşı təhsil verməyə çalışırdı. O dövrdə oğlanlar və qızlar bir məktəbdə oxuya bilməzdilər. Ona görə də mənim təlim-tərbiyəmlə şəxsən atam özü evdə məşğul olardı.

Kənddə oğlanlar və qızların bir yerdə oxuduğu məktəb açmaq atamın mənə vəsiyyəti idi. Mən bu vəsiyyəti 1912-ci ildə yerinə yetirdim. Anadan olduğum Kəhrizli kəndində məktəb açdım və burada dərs dedim.

Atam mənə əkin-biçin işlərini də öyrədirdi. O həmişə deyirdi:

– Özünü hər cür zəhmətə alışdır. Çalış hər işi özün gör. Vaxt gələcək, bütün insanlar bərabər olacaq və heç kəs sənə nökrçilik etməyəcək.

Atamın dedikləri həqiqət oldu. Onun vəfatından sonra Qarabağdakı mülklərimizi özüm idarə edirdim.

Söz mücrüsü

nəticə • vəsiyyət
• dünyagörüşü • mülk

Söz ehtiyatı

4 “Söz mücrüsü”ndən izahlara uyğun sözləri seçib oxuyun.

1. Birinə məxsus ev və torpaq sahəsi.
2. Vəfat edərkən bir şəxsin yaxınlarına verdiyi tapşırıq, son sözü.
3. Həyat, təbiət və cəmiyyət haqqında görüşlər sistemi.

Nə anladın?

5 Mətnə əsasən, cümlələri tamamlayın.

1. Atam yaxşı təhsil almışdı, ona görə də ...
2. Mən məktəbə getmirdim, çünki ...
3. Atam deyirdi ki, çalış hər işi özün gör, çünki ...

Düşün və cavab ver

6 Mətnə istinad etməklə aşağıdakı fikirləri əsaslandırın.

1. Təhsil insanın dünyagörüşünün formalaşmasında böyük rol oynayır.
2. Oğlanlar və qızlar eyni hüquqlu olmalıdırlar.
3. Övlad valideynlərinin davamçısıdır.

II qrup

Brest xatirələrindən

(Həmidə xanımın qızı Mina xanımın xatirələrindən)

Ailəmiz müəyyən müddət Belarusda, Brest vilayətində yaşayıb. Anam danışdı ki, Brestdə yaşayarkən müxtəlif xalqların nümayəndələri tez-tez bir araya gələr, ünsiyyət qurdılar. Bir gün qərara alınır ki, karnaval keçirilsin. Hər kəs bura maraqlı kostyumda gəlsin.

Xanımlar nə geyinsinlər deyə əl-ayağa düşürlər. Hamı yeni paltar sifariş verir. Anam müxtəlif rəngli parçalar aldırır. Dərziyə Azərbaycan milli geyimini anladır. Qarabağ qadın geyimi üslubunda paltar sifariş edir. Həmidə xanım bu geyimdə salona daxil olanda hər kəs yerində donub qalır. Hamının nəzəri ona doğru yönəlir. Bir anlığa söhbətlər dayanır, hər kəs duruxub bu gözəlliyə tamaşa edir.

Anam danışdı ki, məclisdəkilərin hamısı bu geyimin haradan olduğunu soruşurdu. Həmidə xanım izah edir ki, bu bizim milli geyimimizdir. Bir zabit heyvət içində ucadan deyir:

– Yalnız böyük mədəniyyətə sahib olan xalqın belə zərif və gözəl qadın geyimi ola bilər.

Həmin karnavalın qalibi Həmidə xanım olur. Karnaval bitənə kimi iştirakçılar bir-bir yaxınlaşıb Azərbaycan, Qarabağ haqqında ona suallar verirlər.

Söz mücrüsü

- ünsiyyət
- əl-ayağa düşmək
- sifariş etmək
- duruxmaq

Söz ehtiyatı

7 “Söz mücrüsü”ndən izahlara uyğun sözləri seçin.

1. Çasmaq, özünü itirmək, tutulmaq.
2. Bir şeyi hazırlamağı tapşırmaq.
3. Həyəcanlanmaq, narahat olmaq, işi tez həll etməyə çalışmaq.

Düşün və cavab ver

8 Mətnə əsasən, aşağıdakı fikri əsaslandırın.

Həmidə xanım yurduna, elinin adət-ənənələrinə bağlı bir insan idi.

9 Sizcə, karnaval iştirakçıları Həmidə xanıma Azərbaycan, Qarabağ haqqında hansı sualları verə bilərdilər? Sualları təxmin edib yazın və cavablandırın.

III qrup

Şeyxülislamla görüş

Qızım Mina Tiflis Qızlar İnstitutunda təhsil alırdı. Bu institutda müxtəlif millətlərdən olan tələbələr başqa elmlərlə yanaşı, həm də öz ana dillərini öyrənirdilər. Müsəlman qızlarına isə ana dili dərsi keçilmirdi. Bu məsələ məni həmişə narahat edirdi.

Bir gün müsəlmanların dini lideri şeyxülislamın qəbuluna getdim. Şeyx məni çox hörmətlə qarşıladı. Mən ondan soruşdum:

– Hörmətli şeyx, indiyə qədər niyə bizim qızların ana dili müəllimi yoxdur?

Şeyx təəssüflə cavab verdi:

Söz mücrüsü

şeyxülislam • ruhani • münasib

– Hörmətli Həmidə xanım, təcrübəli müəllim tapmırıq, cavanları isə bu instituta təyin etmək münasib deyil. Sizə söz verirəm ki, müəllim tapılana kimi şəxsən özüm qızlarımıza ana dilindən dərs verəcəyəm.

Mən ona təşəkkür edib geri qayıtdım.

Sonradan qızım mənə yazdı ki, şeyx bir neçə dəfə instituta gəlib onlara ana dili dərsi keçib. Belə bir yüksək vəzifəli şəxsin instituta gəlməsi hamını heyratə salıbmış. Sonralar şeyx qızlara dərs demək üçün yaşlı, təcrübəli bir müəllim göndərib.

Nə anladın?

10 Həmidə xanımın Şeyxülislamla görüşünün səbəbi nə idi?

Düşün və cavab ver

11 Mətnə əsasən, aşağıdakı fikri əsaslandırın.

- Həmidə xanım hörmət sahibi idi.
- Həmidə xanım vətənpərvər insan idi.

Dinləmə

2 1 “Qarabağın dəmir ledisi” mətnini dinləyin və aşağıdakı suallara cavab verin.

1. Həmidə xanım hansı nəsildən idi?
2. Həmidə xanım kimdən təhsil almışdı?
3. Həmidə xanım hansı xeyriyyə işləri ilə məşğul olmuşdu?
4. Həmidə xanım Azərbaycanda təhsilin inkişafı üçün hansı işləri görmüşdü?

2 “Qarabağın dəmir ledisi” mətnindəki hansı faktlar Həmidə xanım haqqında xatirələrdə öz əksini tapmışdır?

3 Sizcə, Həmidə xanımı nə üçün “Qarabağın dəmir ledisi” adlandırırdılar? Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərə əsasən, fikrinizi əsaslandırın.

4 Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərə əsasən, aşağıdakı fikirləri əsaslandırın.

- Həmidə xanım öz nəslinin layiqli davamçısı idi.
- Həmidə xanım maarifçi qadın olub.
- Həmidə xanım vətənpərvər idi.
- Həmidə xanım xeyriyyəçi idi.

Danışma

5 **Təqdimat.** Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərdən əldə etdiyiniz bilgiləri sinfə təqdim edin.

3-1

Cümlələri oxuyun. İkinci cümlədə birinci ilə müqayisədə hansı yeni bilgiler verilir?

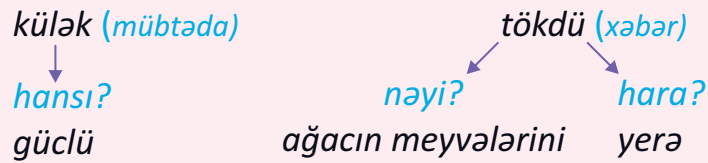
1. Quşlar uçar.
2. Payız gələndə köçəri **quşlar** isti ölkələrə **uçur**.

Bunları bilməliyik!

CÜMLƏNİN İKİNCİDƏRƏCƏLİ ÜZVLƏRİ

Mübtəda və xəbər cümlənin baş üzvləridir. Cümlənin digər üzvləri ikincidərəcəli üzvlər adlanır. Onlar, əsasən, mübtəda və xəbərə aid olur, cümləni genişləndirir.

Məsələn: *Güclü külək ağacın meyvələrini yerə tökdü.*

2

Cütlərlə iş. Cümlələrdə ikincidərəcəli üzvləri və onların aid olduğu baş üzvləri müəyyən edin.

1. Mütaliəli insanlar fikirlərini aydın izah edirlər.
2. Maraqlı kitab ən yaxşı yol yoldaşdır.

3

Suallara cavab yazaraq cümlələri genişləndirin və cümlələri oxuyun.

1. (Hansı?) balıqlar (harada?) üzürdü.
2. İradə (nə zaman) məktəbdən (haraya?) qayıtdı.
3. Nənə (kimə?) (nə?) danışdı.
4. (Hansı?) müğənni mahnını (necə?) ifa etdi?

4

İkincidərəcəli üzvlər əlavə etməklə cümlələri genişləndirin.

1. Müəllim izah etdi.
2. Güllər açdı.
3. Yağış yağdı.
4. Əbdül şagirdidir.
5. Bayraq dalğalandı.

5

İkincidərəcəli üzvləri ixtisar etməklə cümlələri köçürün.

1. Vüsalə komandasına həlledici xal qazandırdı.
2. Mən Azərbaycanı qarış-qarış gəzmək istəyirəm.
3. Bu gün hava çox sakitdir.
4. Gülnar yavaş-yavaş ceyrana yaxınlaşdı.

1-1

Şəfqət sözünün izahına əsasən **şəfqət bacısı** və **şəfqət xidməti** ifadələrinin mənasını təxmin edin.

Şəfqət – rəhm, mərhəmət, qayğı

İLK AZƏRBAYCANLI ŞƏFQƏT BACISI

Təhsili. Nigar xanım ali təhsil almış ilk azərbaycanlı qadındır. O, 1871-ci ildə Tiflisdə anadan olmuşdur. 18 yaşında ikən bu şəhərdəki Zaqafqaziya Qızlar İnstitutunu qızıl medalla bitirmişdir. Ana dili ilə yanaşı, rus, fransız, ərəb, fars dillərini mükəmməl bilirdi. Bir dəfə Nigar xanımın fransızca danışığına valeh olan fransız generalı ondan soruşur:

– Madmazel, neçə il Parisdə yaşamışsınız?

Nigar xanım gülümsəyərək cavab verir:

– Mən heç vaxt Rusiyadan kənara çıxmamışam.

Nigar xanımın cavabı generalı heyratə gətirir.

İlk şəfqət bacısı. Nigar xanım 1909-cu ildə “Rus artilleriyasının atası” adlandırılan general Əliağa Şıxlinski ilə ailə həyatı qurur. I Dünya müharibəsi başlayır. Zabit arvadlarının yaralı əsgərlərə yardım göstərmələri üçün cəmiyyət təşkil edilir. Nigar xanım bu cəmiyyətin sədri seçilir. Onun rəhbərlik etdiyi hospital Qırmızı Xaç* xəstəxanaları arasında ən yaxşısı hesab olunurdu. Bu hospitala “Şıxlinski xəstəxanası” deyirdilər.

1920-ci ildə Azərbaycanda Qızıl Aypara Cəmiyyəti yaradılır. Cəmiyyətin yaradıcılarından biri Nigar xanım idi.

Vətənpərvərlik. Müxtəlif dillərdə mükəmməl danışan Nigar xanım ana dilinin qorunması məsələsinə də diqqətlə yanaşırdı. Dilimizdə alınma sözlərin çox olması onu narahat edirdi. Bu mövzuda mətbuatda tez-tez məqalələri dərc olunurdu. Bu məqalələrindən birində Nigar xanım yazırdı: “Alınma sözləri mümkün qədər az işlətmək lazımdır. Çünki öz dilimizdə sözlərimiz çoxdur. Alınma sözləri ancaq o zaman işlətmək olar ki, azərbaycanca əvəzi olmasın”.

Son illəri. Nigar xanım ömrünün sonuna qədər xeyriyyəçilik fəaliyyətini davam etdirir. Anasının vəfatı və yeganə oğlunun itkin düşməsi Nigar xanımı sarsıdır. O, 1931-ci il avqustun 12-də dünyasını dəyişir.

Söz mücrüsü

- mükəmməl
- valeh olmaq
- artilleriya
- şəfqət bacısı
- dərc
- zamanə

*Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi — 1863-cü ildə İsveçrədə yaradılmış xeyriyyə təşkilatı.

Söz ehtiyatı

2 “Söz mücrüsü”ndən uyğun sözləri yazmaqla cümlələri tamamlayın.

1. Aydan rəssamlıq sənətini ... öyrənmişdi.
2. General Əliağa Şıxlinski topçuların, yəni ... qoşununun generalı idi.
3. Qəzetdə Nigar xanım Şıxlinskaya haqqında bir məqalə ... olunmuşdu.
4. Yazıçılar dövrün, ... tələbinə uyğun olan əsərlər yazırdılar.

Nə anladın?

3 Mətnin məzmununa əsasən suallara cavab verin.

1. Nigar xanım neçənci ildə, harada anadan olmuşdu?
2. Nigar xanım hansı institutda təhsil almışdı?
3. Nigar xanım hansı dillərdə danışırdı?
4. Əliağa Şıxlinski kim idi?

Düşün və cavab ver

4 Mətnin birinci və sonuncu abzaslarındakı bilgilərdən istifadə etməklə aşağıdakı suallara cavab verin.

- Nigar xanım Zaqafqaziya Qızlar İnstitutunu neçənci ildə bitirmişdir?
- Nigar xanım vəfat edəndə neçə yaşı var idi?

5 Aşağıdakı məlumatlar mətnin hansı yarımbaşlığını genişləndirə bilər?

General Əliağa Şıxlinski öz xatirələrində yazırdı:

“... Nigar həmişə xəstəxanada olurdu. Komitənin sədrliyindən başqa, əsgərlər üçün evlərinə məktub yazırdı. Əsgərlər onu “ana” deyə çağırırdılar.”

6 Mətnə istinad edərək aşağıdakı fikirləri əsaslandırın.

1. Nigar xanım poliqлот idi.
2. Nigar xanım peşəsinin vurğunu idi.
3. Nigar xanım xeyriyyəçi idi.
4. Nigar xanım vətənpərvər insan idi.

Poliqлот – ana dilindən başqa, bir neçə dili yaxşı bilən şəxs.

2 1 Qeydlər götürməklə Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti haqqında mətni dinləyin.

1. Cəmiyyət nə vaxt yaradılıb?
2. Kimin təşəbbüsü ilə yaradılıb?
3. Təşkilat hansı məqsədlə yaradılıb?
4. Nigar xanım Şıxlinskaya bu təşkilatda necə fəaliyyət göstərib?

2 Dinləmə mətnində hansı məlumat yoxdur?

1. Cəmiyyətin ilk könüllü tibb bacısı Nigar Şıxlinskaya olmuşdur.
2. Cəmiyyət XX əsrin əvvəllərində yaradılmışdır.
3. Hər il martın 10-u Azərbaycanda Qızıl Aypara Günü kimi qeyd olunur.
4. Qızıl Aypara Cəmiyyəti humanitar təşkilatdır.

3 Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərə istinad etməklə Nigar xanım Şıxlinskaya haqqında məlumat vərəqi hazırlayın.

4 Təsəvvür edin ki, siz Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyətinin üzvüsünüz. Aşağıda təsvir olunan fəvqəladə vəziyyətlərlə bağlı kiçik mətn qurub danışın.

Zəlzələ

Daşqın

Yoluxucu xəstəliklər

Müharibə

3-1

Söz sırasını bərpa etməklə cümlələr yazın.

1. yemi, heyvanlar, tapırlar, qışda, çətinliklə
2. səhər-səhər, cəvşdəşirdilər, səçələr, həyətdə

2

Hansı cümlədə mübtədə cümlənin ortasında gəlir?

- A Nigar xanım bir neçə dildə sərbəst danışdı.
- B 1920-ci ildə Azərbaycanda Qızıl Aypara Cəmiyyəti yaradılır.
- C Həmidə xanım Peterburqda təhsil almışdı.
- Ç Ailəmiz müəyyən müddət Belarusda, Brest vilayətində yaşayıb.

Bunları bilməliyik**CÜMLƏDƏ SÖZ SIRASI**

Cümlədə sözlərin müəyyən sırası olur. Adətən, mübtədə cümlənin əvvəlində, xəbər isə sonunda gəlir.

Müəllim sabah bizi ekskursiyaya **aparacaq**.
mübtədə xəbər

3

Hərəkət bildirən sözləri müxtəlif zamanlarda inkar formasında yazın.

- A Gözəl Vətən, gözəl Vətən!
Xidmətində durmuşam mən. (*Mirvarid Dilbazi*)
- B Göy atlazdan hər bahar
Paltar geyir ağaclar. (*Bəxtiyar Vahabzadə*)
- C Fil otyeyən dinc heyvandır,
Uzunca bir xortumu var. (*Rəsul Rza*)

4

Misralarda söz sırasını bərpa etməklə cümlələri köçürün.

Yaşıl köynəyini geyinir meşə,
 Yaxama quş kimi qonur bənövşə;
 Qoy məndən dərs alsın qoca təbiət,
 O da könlüm kimi gülsün həmişə.
 (*Səməd Vurğun*)

1-1

Sizcə, ölkədə təhsil müəssisələri olmasa, nə baş verər? Hər bir xalqın həyatında təhsilin rolu haqqında fikirlərinizi söyləyin.

QORI MÜƏLLİMLƏR SEMİNARIYASI

XX əsrin əvvəllərinə kimi Azərbaycanda qızlar məktəbə getmirdilər. Oğlanlar isə mədrəsədə* təhsil alırdılar. Burada onlara Quran oxudurdular. Şagirdlər bir neçə il təhsil alsalar da, bir çox elmlərdən xəbərsiz idilər. Ölkədə müxtəlif fənləri tədris edə bilən müəllimlər də yox idi.

Bu dövrdə Gürcüstanın Qori şəhərində Müəllimlər Seminariyası* açılmışdı. Burada ibtidai məktəblər üçün müəllimlər hazırlanırdı. Seminariyada Cənubi Qafqazda yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələri təhsil alırdılar. Ümumi təhsil rus dilində olsa da, hər millətin öz ana dili də ayrıca keçirilirdi.

Qori Müəllimlər Seminariyası yeni açılanda orada Azərbaycan şöbəsi yox idi. Bir çox Azərbaycan ziyalılarının xahişi ilə 1879-cu ildə müstəqil Azərbaycan şöbəsi açıldı. O dövrdə Azərbaycanın bir çox müəllimləri burada təhsil almışdı. Bir neçə ildən sonra Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi Qazaxa köçürüldü, Qazax Müəllimlər Seminariyası yaradıldı.

* **mədrəsə** – müsəlman ölkələrində dini məktəb, ruhani məktəbi.

* **seminariya** – bir sıra ölkələrdə ibtidai məktəb müəllimləri hazırlayan təhsil müəssisəsi. *Seminariya rus dilindəki семина (toxum) sözündən yaranmışdır, ilkin mənası “şitillik” (toxum əkilən yer) deməkdir.*

Nə anladın?

2

Mətnə əsasən, aşağıdakı suallara cavab verin.

1. Qori Müəllimlər Seminariyası harada fəaliyyət göstərirdi?
2. Bu təhsil ocağının məqsədi nə idi?
3. Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan bölməsi nə vaxt açıldı?
4. Qazax Müəllimlər Seminariyası nə zaman yaradıldı?

3 Sizcə, Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazaxa köçürülməsinin əhəmiyyəti nə idi?

4 Mətni rollar üzrə oxuyun.

Tək əldən səs çıxmaz

Qazax. Kosalar kəndi. Kəndin ağsaqqalları həyatda yığışıblar. Badisəba xanım onlarla söhbət edir.

Badisəba xanım: Hamınıza məlumdur ki, gənclərimiz təhsil almaq üçün illərdir Gürcüstana, Qori Seminariyasına gedirlər. Başqa ölkəyə getmək, orada yaşamaq imkanı olmadığından bir çoxları təhsil ala bilmir.

Məşədi Həsən (təəssüflə): Bəli, elədir. Mən oğlumun oxumasını, savad almasını çox istəyirdim. Amma ki Qori hara, biz hara? Fağır uşağın da arzusu ürəyində qaldı.

Badisəba xanım: Bilirsiniz, Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin vətənimizə köçürülməsi üçün imkan yaranıb. Lakin qərara alıblar ki, seminariya paytaxt Bakıda deyil, Qazaxda fəaliyyət göstərsin. Amma harada? Bunun üçün bina lazımdır. Nə məsləhət görürsünüz? Övladlarımız üçün açılan bu nicat yolunu bağalaya bilmərik!

Sükut. Yığıncağa toplaşanlar bir-birinə baxır. Kəndin sakini Məşədi İbrahim qabağa çıxır. Üzünü Badisəba xanıma tutur.

Məşədi İbrahim (təmkinlə): Artıq hamımız anlayırıq ki, savadsız camaatı olan bir xalq inkişaf edə bilməz. Savadsızlıq insanı nöker edər. Hamımız övladlarımızın xoşbəxtliyini istəyirik. Sizin də uşaqların tərbiyəsi, təhsil alması üçün necə çalışdığınızı bilirik. Qazaxda yetim, kimsəsiz uşaqlar üçün uşaq evi yaratmışsınız. Küçələrdə ac-yalavac dolaşan uşaqların həyatını xilas etmişsiniz. Amma, necə deyərlər, tək əldən səs çıxmaz. Bu işdə birlik lazımdır.

Söz mücrüsü

- təəssüflə
- fağır • nicat
- sükut
- təmkinlə

(Məşədi İbrahim bir az susur ətrafındakılara nəzər salıb sözünə davam edir.)

Məşədi İbrahim: Hamınız bilirsiniz ki, Qazaxda mənim ikimərtəbəli, 17 otaqlı mülküm var. Əgər Qazaxda seminariya açılacaqsə, qoyun bu mülkdə olsun.

Badisəba xanım (fəxrlə): Mən bilirdim ki, millətimizin gələcəyini düşünən xeyirxah insanlarımız var. Qazax Müəllimlər Seminariyasının fəaliyyəti Azərbaycanda təhsilin, maarifin inkişafına böyük təkan verəcək. Bu işdə sizin də payınız olacaq.

Söz ehtiyatı

5 “Söz mücrüsü”ndən izahlara uyğun sözləri seçin.

1. Ciddi surətdə, özünü itirməyərək, soyuqqanlılıqla, öz halını pozmadan.
2. Aciz, yazıq, dinc, sakit.
3. Qurtuluş, xilas; azad olma, qurtulma.
4. Susma, danışmama, dinməmə; sakitlik.
5. Kədərlənərək, heyifsilənərək.

6 Mətnə əsasən, “nicat yolu” ifadəsinin mənasını təxmin edin.

Nə anladın?

7 Obrazların nitqinə əsasən, suallara cavab verin.

1. Hadisələr harada baş verir?
2. Badisəba xanımın kəndin ağsaqqalları ilə görüşməsinə səbəb nə idi?
3. Hansı obrazın nitqində kənd camaatının Badisəba xanıma münasibəti əks olunub?
4. Mətnə Badisəba xanımın hansı xeyirxah işləri haqqında danışılır?

8 Mətnin hansı cümlələrində hadisələrin baş verdiyi yer, obrazların hərəkəti, hiss-həyəcanlarının təsviri edilib? Həmin cümlələri seçib oxuyun.

Düşün və cavab ver

9 Sizcə, həmin dövrdə Azərbaycanda təhsil almayan şəxslərin çoxluğu nə ilə bağlı idi? Qazax Müəllimlər Seminariyasının açılması bu problemi həll edə biləcəkmi? Fikrinizi əsaslandırın.

10 Nəyə görə mətn “Tək əldən səs çıxmaz” adlandırılıb? Mətnin əsas fikrini əks etdirən yeni başlıqlarla adlandırın.

11 Mətnə Badisəba xanımın hansı xüsusiyyətləri ön plana çəkilib? Uyğun epizodları danışmaqla fikrinizi əsaslandırın.

1 “Badisəba ana” mətnini dinləyin. Aşağıdakı suallara cavab verin.

1. Nəyə görə mətndə Badisəba xanıma “ana” deyilir?
2. Badisəba xanım kimdən təhsil alıb?
3. Nə üçün Badisəba xanım kimsəsiz uşaqlar üçün məktəb açmaq istəyirdi?
4. Badisəba ana hansı ilkə imza atır?

2 Badisəba xanım haqqında oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərə istinad etməklə aşağıdakı fikirləri əsaslandırın.

1. Badisəba xanım xeyirxah insan olub.
2. O, maarifçi qadın kimi tarixdə iz qoyub.
3. Badisəba xanım ilkə imza atan Azərbaycan qadınıdır.
4. O, təhsilin inkişafı üçün mübarizə aparıb.

3 Məlumat vərəqindən istifadə edərək mətni genişləndirib danışın.

BADİSƏBA KÖÇƏRLİ

Doğum yeri: Qazaxın Salahlı kəndi

Doğum tarixi: 1881-ci il

Həyat yoldaşı: Firidun bəy Köçərli

Fəaliyyəti: müəllim

Təhsili: 1920-ci illərdə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda təhsil alıb.

Mükafatları:

“Şərəf Nişanı” ordeni;

“Qafqazın müdafiəsinə görə” medalı;

“Azərbaycan SSR Əməkdar müəllimi” fəxri adı

Vəfat tarixi: 1954-cü il

(1881–1954)

4 Quruplarla iş. Aşağıdakı plana əsasən, Azərbaycanın tarixində iz qoymuş qadınlar haqqında informativ xarakterli mətn yazın.

1. Adı, doğum tarixi
2. Fəaliyyəti
3. Xarakterindəki əsas cəhətlər
4. Bu cəhəti təsdiq edən əsas hadisələr

3-1

Verilmiş sözlərdən söz birləşmələri yaradın və cümlədə işlədin.

ev, qapı;	ayaqqabı, ip;	yazıçı, əsər;
quş, qanad;	günəş, şüa;	araba, təkər.

2

Cümlələrdə mübtəda və xəbəri müəyyən edin.

1. Nənəm bayram süfrəsi açmışdı.
2. Binanın qarşısında üçrəngli bayrağımız dalğalanırdı.
3. Komandanız yarışa ciddi hazırlaşmalıdır.
4. Polis sənədləri yoxlayırdı.
5. Xəstənin vəziyyəti gündən-günə yaxşılaşırdı.

3

Hansı cümlədə mübtəda və xəbər mütləq uzlaşmalıdır?

- ☐ A Qaranquşlar eyvanda yuva qurmuşdu.
- ☐ B Qızlar çəmənlikdə çiçək toplayırdı.
- ☐ C Gəmilər limanda sıra ilə düzülmüşdü.
- ☐ Ç Güllərin arasında arılar vızıldaşırdı.

4

İkincidərəcəli üzvlər əlavə etməklə cümlələri genişləndirin.

1. Xədicə oxuyurdu.
2. Quşlar cəh-cəh vururdu.
3. Biz topladıq.
4. Qardaşım idmançıdır.
5. Saat işləmirdi.

5

Düzgün söz sırası olan cümləni müəyyən edin.

1. El bir olsa dağ oynadar yerindən.
2. Elmin gücü yıxar bürcü.
3. Doğru yalanı qovar.

6

Şeirin hansı misralarında söz sırası pozulub. Həmin cümlələri düzgün söz sırası ilə yazın.

Çox yatma, dur, a tənbel,
Yatsan, olar iş əngəl.
Gün dağlara yayıldı,
Hər bir yatan ayıldı.

(Abbas Səhhət)

4-cü sinif üzrə ümumiləşdirici təkrar

1 Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazın.

- e...ekt (**f**, **yoxsa ff**)
- aqre...iya (**s**, **yoxsa ss**)
- ...armoniya (**h**, **yoxsa q**)
- a...ord (**k**, **yoxsa kk**)
- ...okkey (**h**, **yoxsa x**)
- ...imn (**h**, **yoxsa q**)

2 Sözlərə şəkilçilər artırıb yazın. Hansı şəkilçilər yeni söz yaratdı?

balıq (**-çi⁴**, **-lar²**, **-dan²**)

dost (**-lıq⁴**, **-laş²**, **-ım⁴**)

gül (**-li⁴**, **-dan**, **-in⁴**)

bağ (**-ça²**, **-ban**, **-a²**)

3 Aşağıdakı isimləri müxtəlif hallarda işlədin və mənsubiyyətə görə dəyişin.

I qrup: köynək, bağça, bulaq

II qrup: ürək, qapı, oğlaq

III qrup: kəpənək, kreslo, dərman

IV qrup: bilik, quzu, caynaq

4 Nöqtələrin yerinə uyğun şəkilçiləri əlavə edib söz birləşmələrini cümlədə işlədin.

mən... əlcək... biz... yemək...

sən... xətkəş... siz... qonaq...

o... sinif... onlar... çanta...

5 Azaltma dərəcəsində olan sifətləri seçib cümlələri tamamlayın.

1. Nənəsi körpəyə ... çay verdi. (**şirin** / **kəmşirin** / **şipşirin**)

2. Usta divara ... boya vurdu. (**bozumontul** / **bomboz** / **boz**)

3. Ət yaxşı bişməmişdi, ... idi. (**çox çiy** / **ala-çiy** / **çiy**)

4. Biz geniş, ... bir zala girdik. (**uzun** / **uzunsov** / **lap uzun**)

6 Cümlələrdən feilləri seçib məsdər formasında yazın.

1. Binanın qarşısında bayraqlar dalğalanırdı.

2. Başımı qaldırıb ulduzlara baxdım.

3. Məktəbimizdə tanınmış şairlə görüş keçiriləcək.

7 Nöqtələrin yerinə müvafiq köməkçi söz yazmaqla cümlələri tamamlayın. Əlavə etdiyiniz sözün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

1 Gülarə sinfə hamıdan ... daxil oldu.	A qoşma
2 Xəyalə büdrədi, ... yıxılmadı.	B bağlayıcı
3 ... demişdin bizi teatra aparacaqsan?	C ədat
4 ..., sizi gözləyə bilməyəcəyəm.	Ç modal söz

8 Hansı cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər zərf kimi işlənib?

1. a) Gecə yağış yağırdı.	b) Gecə keçir, gözüm yuxuya getmirdi.
2. a) Doğru söz acı olar.	b) Deyəsən, bu adam doğru danışır axı!
3. a) Gülay gözəl rəqs edir.	b) Səidə gözəl don geyinmişdi.
4. a) Zalda xeyli tamaşaçı var idi.	b) Bu gün xeyli işləmişəm.

9 İşarə əvəzliyi işlənmiş cümlələri müəyyən edin. Həmin əvəzlilikləri başqa cümlələrdə işlədin.

1. Həmin kitabı sənə mən vermişdim.
2. Zeynəb bu müsabiqədə iştirak edəcək.
3. Düşünürəm ki, sən də belə oxuya bilərsən.
4. Elə danışdı ki, hamı sakitcə onu dinləyirdi.
5. Belə tapşırıqları həvəslə yerinə yetirirəm.

10 İkincidərəcəli üzvləri ixtisar etməklə cümlələri köçürün.

1. Tural cəsarətlə sınıq körpünün üstündən çayın o tərəfinə keçdi.
2. Kaş mən də onun kimi rəqs etməyi öyrənəydim.
3. Təəssüf ki, bu gün Bakı – İstanbul reysi bir az gecikir.
4. Biz həmin küçədə yaşayıyıq.
5. Bu gün dəniz həmişəkindən daha çox dalğalıdır.

11 Şeir misralarında söz sırasını bərpa etməklə cümlələri köçürün.

1. İnsana arxadır onun kamalı,
Ağıldır hər kəsin dövləti, malı.
(Nizami Gəncəvi) | 2. İt sənə dost olar, bir sümük atsan,
Namərd qədir bilməz, olsan da qurban.
(Nizami Gəncəvi) |
|--|---|

ahəng qanunu – sözlərdə qalın saıtlərin qalınları, incə saıtlərin incələri izləməsi; məsələ: *kəpənək, bahar, səliqəli, aqronom, öyüd* və s.

atalar sözü – müəllifi bilinməyən, ibrətamiz məzmunu olan qısa kəlam. Məsələ: *Yalan ayaq tutar, amma yeriməz. Həmçinin bax: aforizm.*

bağlayıcı – cümlə üzvləri və ya cümlələr arasında əlaqə yaradan köməkçi nitq hissəsi. Həmçinin bax: *nitq hissələri.*

başlıq – əsərin, mətnin adı; sərlövhə. Həmçinin bax: *yarımbaşlıq.*

bənd – şeirin iki və daha artıq misradan ibarət olan bitkin hissəsi. Həmçinin bax: *misra.*

cümlə – bitmiş fikir ifadə edən söz və ya sözlər.

cümlə üzvləri – cümlədə bir-biri ilə bağlı olan, müəyyən bir suala cavab verən söz və ya söz birləşmələri.

defis – mürəkkəb sözlərin tərkib hissələri, eləcə də rəqəmlə şəkilçi arasında işlənən, sətirdən sətərə keçirmədə və s. hallarda istifadə olunan üfüqi qısa xətt şəklində işarə (-); *gec-tez, 9-cu.*

dırnaq işarəsi – mətndə sitatları, əsər, qəzet, jurnal, şirkət və s. adları fərqləndirmək üçün işlədilən qoşa durğu işarəsi (« » və ya “ ”); məsələ: *Konfutsi demişdir: “Qaranlığı söyməkdənsə, bir şam yandır”, “Azərbaycan” qəzeti, “Səfillər” əsəri.*

durğu işarələri – yazıda sözlər, cümlələr arasında qoyulan işarələr: nöqtə (.), vergül (,), nöqtəli vergül (;), iki nöqtə (:), sual işarəsi (?), nida işarəsi (!), mötərizə (), dırnaqlar (“ ”), tire (–).

esse – müəyyən bir mövzu ilə bağlı fikir və mülahizələri əks etdirən kiçikhəcmli mətn.

ədat – söz və ya cümlənin təsir gücünü artıran köməkçi nitq hissəsi. Məsələ: *Axl onun nə günahı var?*

əlifba – müəyyən qaydada sıralanan hərflərin məcmusu.

əmr cümləsi – əmr, xahiş, məsləhət bildirən cümlələr; məsələ: *Uşağa su verin. Dərslərinə yaxşı hazırlaş.*

feil – hərəkət bildirən, nə etdi? nə edir? nə edəcək? və s. suallara cavab verən əsas nitq hissəsi; məsələ: *aldı, oxuyur, gedəcək.*

heca – sözün tələffüz zamanı asanlıqla bölünən hissələrindən biri; məsələ: *av-to-mo-bil.*

hekayə – hər hansı əhvalatı nəql edən kiçik bədii nəsr əsəri.

hərf – səsə yazıda işarəsi.

xüsusi isim – hər hansı varlığı başqalarından fərqləndirmək üçün ona verilən ad: şəxs adı (Toğrul, Aygün), coğrafi ad (Gəncə, Kür), heyvana verilən ad (Məstan, Qırat) və s. Həmçinin bax: *ümumi isim.*

incə sait – saıtlərin növlərindən biri: e, ə, i, ö, ü. Həmçinin bax: *qalın sait.*

isim – əşyanın adını bildirən, *kim? nə? hara?* suallarına cavab verən əsas nitq hissəsi; məsələ: *həkim, Bakı, ümid* və s. Həmçinin bax: *xüsusi isim, ümumi isim.*

işarə əvəzlilikləri – işarə məqsədilə işlədilən, əsasən, sifəti, bəzən ismi və zərfi əvəz edən əvəzliliklər: *o, bu, elə, belə, həmin.*

kök – sözün heç bir şəkilçi qəbul etməyən, ayrılıqda mənə ifadə edən hissəsi; məsələ: *üzüm-lük-də.*

qəfiyə – şeirdə: misraların son söz və ya səslərinin uyğunluğu, həmahəngliyi. Məsələ: *Dərsə gedən bir uşaq*

Çıxdı buz üstə qoçaq. (M.Ə.Sabir)

qalın sait – saitlərin növlərindən biri: a, ı, o, u. Həmçinin bax: *incə sait*.

qoşma – sözlərə qoşularaq müəyyən məna çaları (istiqlal, məsafə, bənzərlik və s.) yaradan köməkçi nitq hissəsi; məsələn: *parka tərəf, şəhəradək, quş kimi*.

mənsubiyyət şəkilçisi – varlığın hər hansı şəxsə aid olduğunu bildirən şəkilçi; məsələn: *kitab-ım, kitab-ınız*.

məsdər – hərəkətin adını bildirən, tərkibində *-maq, -mək* şəkilçisi olan feil; məsələn: *yazmaq, sürmək*.

misra – şeirin ayrılıqda götürülmüş bir sətiri. Həmçinin bax: *bənd*.

modal söz – danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini bildirən köməkçi nitq hissəsi; məsələn: *yəqin, əlbəttə, təəssüfki, nəhayət* və s.

mötərizə – iki yarım dairəvi xətdən ibarət qoşa durğu işarəsi – (). Cümlələrdə əlavə məlumatı ifadə etmək üçün istifadə olunur; məsələn: *Kenquru (vətəni Avstraliyadır) kişəli heyvandır*.

mübtəda – cümlədə haqqında danışılan varlığı bildirən, *kim? nə? hara?* suallarına cavab verən baş üzv; məsələn: *Bakı gözəl şəhərdir*.

mürəkkəb cümlə – iki və daha artıq sadə cümlənin məna və qrammatik cəhətdən birləşməsindən yaranan cümlə; məsələn: *Yaxınlıqdakı kolluqdan xışıltı səsi gəldi, əsgər cəld silahını götürdü*.

mürəkkəb söz – iki və daha artıq sözün birləşməsindən əmələ gələrək yeni məna bildirən söz; məsələn: *dəvəquşu, tez-tez, giriş-çixış* və s.

nəqli cümlə – müəyyən bir hadisə, varlıq haqqında məlumat vermək məqsədi daşıyan cümlə; məsələn: *Bu gün piknikə gedəcəyik*.

nida cümləsi – yüksək hiss-həyəcanla deyilən və sonunda nida işarəsi qoyulan cümlə; məsələn: *Ah, nə gözəl gündür!*

nöqtə – cümlə sonunda işlənən, həmçinin ixtisar olunmuş sözlərin sonunda (və s. və i.a.) qoyulan durğu işarəsi (.).

sait – tələffüz zamanı uzadıla bilən danışq səsləri: a, e, ə, ı, i, o, ö, u, ü.

samit – tələffüz zamanı ağız boşluğunda müəyyən maneələrə rast gələn danışq səsləri.

səs – şifahi nitqdə sözü təşkil edən, ayrıca tələffüz oluna bilən elementlərdən biri; nitq vahidi.

sifət – varlığın əlamət və ya keyfiyyətini bildirən nitq hissəsi.

söz birləşməsi – iki və daha artıq sözün məna və qrammatik cəhətdən birləşməsi; məsələn: *ana laylası, gözəl insan*.

sual cümləsi – sual verib cavab almaq məqsədilə işlədilən cümlə; məsələn: *Sənin ana dilin Azərbaycan dilidir?*

şeir – ritmə (vəznə) malik, adətən, müəyyən misraları qafiyələnən ahəngdar əsər.

şəxs əvəzlilikləri – ismi əvəz edən, *kim? nə?* suallarından birinə cavab verən əvəzliliklər: *mən, sən, o, biz, siz, onlar*.

şəkilçi – sözün ayrılıqda işlənməyən, leksik mənaya malik olmayan hissəsi; *şəhər-lər-in*.

tire – yazıda (əsasən, dialoqlarda) istifadə olunan üfüqi xətt şəklində durğu işarəsi (–).

vergül – sözləri, cümlənin tərkib hissələrini ayıran, nitqdə fasiləni vurğulayan durğu işarəsi (,).

BURAXILIŞ MƏLUMATI

*Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün
Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üzrə
dərslək*

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər	Rafiq İsmayilov Ülkər Nurullayeva Reyhan Həbibli
İxtisas redaktoru	Dilruba Cəfərova
Texniki redaktor	Rəşad Nəbiyev
Dizayner	Səbinə Vəzirova
Rəssam	Elçin Cabarov
Korrektor	Fəridə Səmədova

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

ISBN 978-9952-550-02-3

Hesab-nəşriyyat həcmi 10,5. Fiziki çap vərəqi 13.

Səhifə sayı 112. Kağız formatı 57×90 1/8. Kəsimdən sonra ölçüsü: 22,0×27,5

Şriftin adı və ölçüsü: Calibri, 16 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.

Sifariş _____. Tirajı 1500. Bakı – 2022.

Əlyazmanın yığma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 07.10.22

Çap məhsulunu hazırlayan:

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (Bakı ş., A.Cəlilov küç., 86).

Çap məhsulunu istehsal edən:

“CN Poliqraf” MMC (Bakı ş., A.M.Şərifzadə küş., 29/31).

Pulsuz

Əziz məktəbli !

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

